

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01150847 (Q)

МИХАЙЛО НОВАКОВСЬКИЙ.

НА ЗОРІ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ.

ЛЬВІВ, 1920.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

ОПОВІСТКА.

Укр. Видавнича Спілка у Львові видала отєї книжки в першій серії Літературно-Наукової Бібліотеки:

1. Ст. Ковалів. Дезертир і інші оповідання . . . . .
2. І. Франко. Поеми . . . . .
3. О. Кобилянська. Покора і інші оповідання . . . . .
4. Гю де Мопасан. Дика пані і інші оповідання . . . . .
5. І. Франко. Полуйка і інші борисл. оповідання . . . . .
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші оповідання . . . . .
7. Кнут Гамсун. Голод, роман . . . . .
8. Леся Українка. Думи і мрії, поезії. . . . .
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, оповід. . . . .
10. У. Шекспір. Гамлет, принц данський, трагедія . . . . .
11. Генрик Понтонідау. Із хат, оповідання . . . . .
12. Богдан Ленкий. З життя, оповідання . . . . .
13. Гергарт Гаутман. Візник Геншель, драма . . . . .
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана, оповід. . . . .
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха, комедія . . . . .
16. Панас Мирний. Лихі люди, оповідане . . . . .
17. В. Короленко. Судний день, оповідане. . . . .
18. У. Шекспір. Макбет, трагедія . . . . .
19. К. Гудков. Уріель Акоста, драма . . . . .
20. У. Шекспір. Коріолян, трагедія . . . . .
21. М. Яцків. В царстві сатани, оповідання. . . . .
22. Панас Мирний. Морозенко, оповідане . . . . .
23. Леся Мартович. Нечитальник, оповідання . . . . .
24. М. Коцюбинський. По людському, оповідання. . . . .
25. В. Оркан. Скапаний світ, драма . . . . .
26. В. Стефаник. Дорога, друге видає, ілюстр. . . . .
27. У. Шекспір. Юлій Цезар, драма . . . . .
28. Л. Толстой. Відроджене (3 томи), повість . . . . .
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезій . . . . .
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина, повість . . . . .
31. І. Франко. Коваль Бассім, поема . . . . .
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра, драма . . . . .
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея . . . . .
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповідання . . . . .
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечева, комедія . . . . .
36. Іван Франко. Сім казок, новелі . . . . .
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поезії . . . . .
38. У. Шекспір. Ромео і Джульєта, трагедія . . . . .
39. К. Сроковський. Оповідання . . . . .
40. А. Кримський. Пальмове гилле, поезії. . . . .
41. О. Кониський. Молодий вік М. Одинця, повість . . . . .
42. Гю де Мопасан. Горля і інші оповідання . . . . .
43. В. Бравченко. Буденне житє, оповідання . . . . .
44. У. Шекспір. Король Лір, трагедія . . . . .
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість . . . . .
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц . . . . .

1002

B. 2116

МИХАЙЛО НОВАКОВСЬКИЙ.

НА ЗОРІ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ.

ЛЬВІВ, 1920.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

1-30p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

~~Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И-36 154 ✓~~

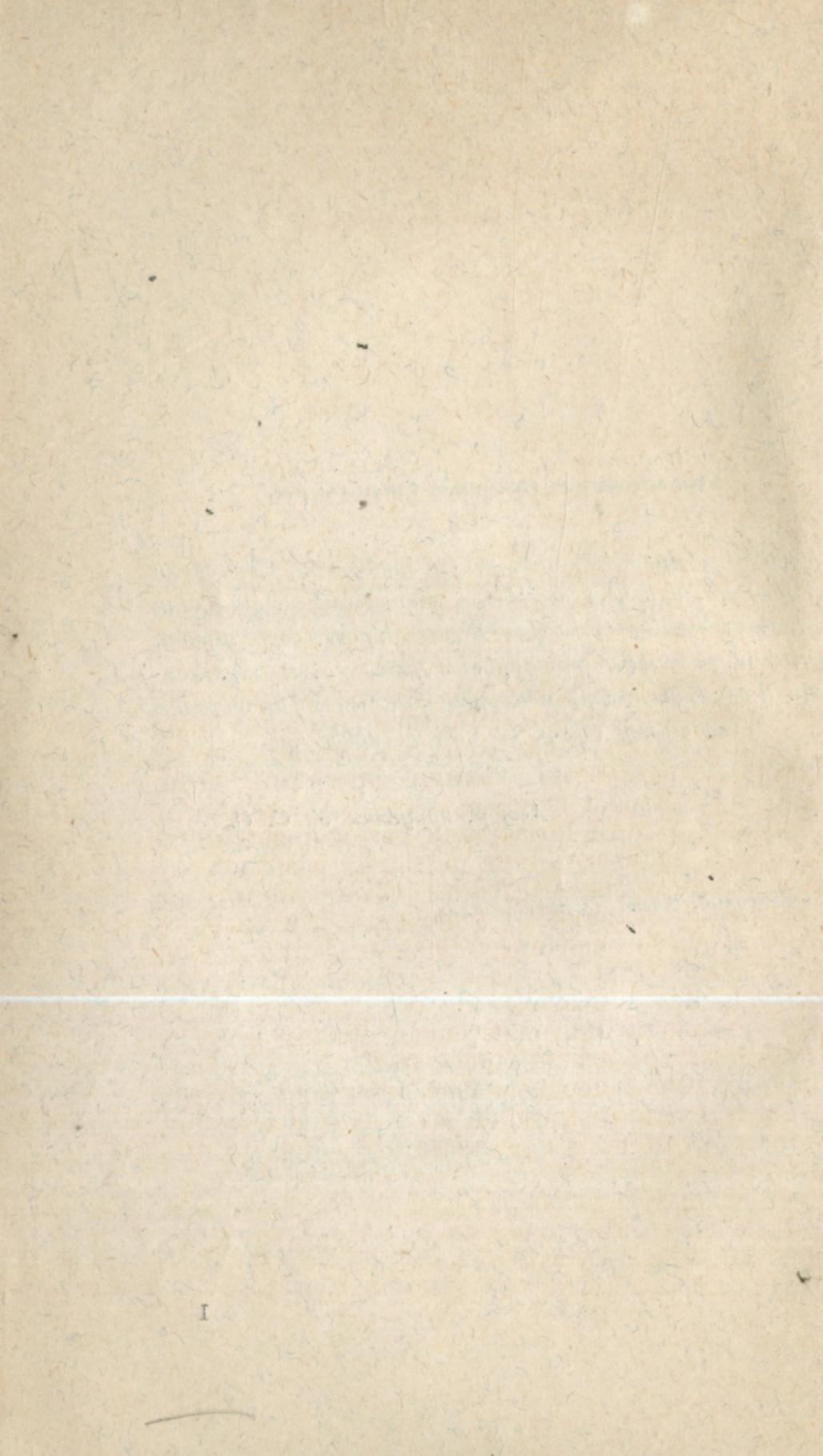
Львівська державна
наукова бібліотека
№ 25667

Українським Січовим Стрільцям,

казочним лицарям України, що від зруйнованя Січи спали в Чорногорі, а в часі всесвітної війни встали, відважилися надгробний камінь із могили Рідного Краю і серед труду, пошестий, реву гармат, отруйних газів, своїми стражданнями й обильним жнивом смерті розславили імя України по всьому світу, сю повість присвячує

Автор, поручник У. С. С.

Шісочна, січень — цвітень, 1917.

I.

Найбільша балева зала у Львові. У ній і в прибічних покоях та коритарях, перестроєних у покої, повно різноманітної публіки, бо балі Академічної Громади мають свою, хоч не давню, та добре заслужену славу.

Про ті розкішні сходини раз у рік довго ведуться розмови майже у всіх інтелігентних родинах краю, довго вони стають, як живі у снах і мріях молодіжи обидвох полів.

Сьогодні молодіж господарем балю. Вона пристроїла кімнати не так багатством драперій і цвітів, як своїм молодим, кипучим життям, своїми гордими сподіваннями, тихими бажаннями, своїм юнацьким сміхом і гумором.

Мами й тети позасідали разом попід стіни.

Вони напувають очі радістю, розглядаючи своїх дорідних синів і дочок. Скоса глядять на їх красних соперників і соперниць, а в дальшій перебігу вечера основно розглядають строї і прибори своїх сусідів і сусідок, усіх ближших і дальших знайомих і незнайомих, що крутяться їм перед очима та знаходять невичерпану тему до шептів і розмов аж до білого рана.

Буфет має спершу майже виключно старшу, мужеську публіку, яка де далі перемішується з молодим, різнополним елементом, — аж по півночі, по великій павзі стає буфет осередком балю, хвилину віддиху й порахунку, чи й на скільки тихі сподівання неодного й неодної з присутніх зачинають прибирати більше реальні форми й основи.

Відтак значна громада старших засяде в різних кутках дискретно похованих саль до карт, при яких застане найзавзятійших грачів ще одна й ще одна нічка.

Мирон Торський приходив на академічні балі з товариського обов'язку. Часом з цікавості, аби побачити той другий і такий інакший світ, який так мало знав і в якому не жив.

Пірваний розбурханим, нестримним потоком нового українського відродження, віддав ся цілій службі сеї великої ідеї; агітував, учив ся, організував; переживав рай підоблачних надій і пекло болючих розчаровань, горів і спалював ся, як дужий, соковитий смолоскип.

Між товаришами прикидав ся, гейби все те кипуче, балеве життя його дуже цікавило; помагав їм розшукувати і зичити потрібну балеву гардеробу, поділяв розпуку тих товаришів, що вистаравши серед найтяжших заходів фрак і чорні панталони, ніяк не спромогли ся вже роздобути лякерованих черевиків і білих рукавичок. Але лише прикидав ся, що все те його так дуже цікавить.

Сьогодні інакше.

Його вразлива душа розспівала ся тепер незаними доси, гейби чужими, а дуже глибокими тонами. Розспівала ся з прапервісною силою. Сей другий світ, відмінний, став чомусь йому ближший і більше зрозумілий.

В душі мав певність, що вона, Софійка, нині прийде, опромениць весь сей блискучий баль своєю появою і саме сьогодні стане роздорожним стовпом в його житю. І кликав на поміч весь світ інтелект, усі розбіжні, але дужі сили свої душі, аби в рішачім моменті не обнизити лету, але пірвати на свої крила друге молоде, гарне, надійне життя й летіти юнацьким, повним летом *ad astra*.

Але як сумний рефрен могутної пісні крили ся десь у далеких закутках душі дрібні сумніви,

бреніли як докучливі комарі і виринали на задумливе чоло, як баранчики хмари на чистий блакіт неба.

Дотеперішня твоя проста дорога, хлопче, може заломити ся, се друге жіноче я, що стануло коло тебе й чарує тебе незнаними барвами, що розбуджує в душі твоїй незнані тони, може тебе спрямувати в путь незнану, непрохідну, що коле тернем і острим камінєм. Або в житє буденне й пусте...

Іван Загребельний положив руку на плече Торському:

— А, товариш Мирон сьогодні в незвичайному настрою; на очах ростуть крила, бе полум'я. Іду геть, бо я з тих, що не люблять полос ні надто зимних, ні надто горячих.

— Лиши ся, Іване, стій; я тепер дійсно так горю, що хочби просте зелізо перетоплю в щире срібло.

— Догадую ся жерела настрою, а навіть бачив його нині й говорив із ним.

— Як маю бути цілком щирий, то не скажу, аби останні новини мене так дуже втішили.

І Мирон почув десь у пропастях душі ледви помітний біль і неспокій.

Радше вражінє, як думка, чи тїнь думки, майнуло йому в головці, що його весняні сні про царівну знають інші і дотикають грубими руками та що доля сих снів не залежить у цілости від нього.

Салю заливало море світла і вколисуючі тони вальса на тужну мелодію: „Взяв би я бандуру“. Молоді, розкішні пари, колишучись граціозно, перепливали по салі. Гурток молодіжи, що не танцювала, або відпочивала по танці, збирав ся на середині салі, щоби удержувати танок у колесі та любовати очи грацією рухів і веселковою грою барв.

В сім моменті при вході салі зняв ся го-

лоснійший шум. Щораз більше зацікавлених очий звертало ся в сторону новопрбулих.

Між батьком і матір'ю увійшла до салі Софійка Яблонецька. Увійшла і гейби на хвилю онесмілена сявном і величю салі й гостей станула при вході.

Її легко русяве волосє, зачесане *à l'enfant*, спливало довгою, грубою косою по клясично різьбленім плечі геть-геть низше гнучкого стану, майже до колін. Темно-сині очі прислонили на часочок рісниці густі, пишні. На несміло відложений, гей точений, легко рожевій груди полискував медалик із Божою Матір'ю. Суконка з рожевого шовку, ще трохи прикоротка, як пристоїть дівчатам, що перший раз на великім балю, влучно вирізняла в цілій сій незрівнаній постаті діточу ніжність і пишну красу дівочу.

Член комітету вказував родичам місце, де ще можуть примістити ся, а в округ на салі підняв ся шепіт аж до півголоса: Хто се? Чия се?

Торський стояв, як прикований до місця. Він сю чудову, степову квітку, сей майстерний взорець української краси, не перший раз бачив. Стрічав її від року; а перше ще, заки знав, що подібна постать є живою дійсністю, нераз кров кишуча розпалювала його буйну уяву аж до таких світляних, скінчених образів. А все таки знову її знову очий не міг відорвати від неї.

В танечних скоках, цілий розсміяний, надбіг Левко Камянецький, поздоровляючи по дорозі десятки знайомих панночок, виціловуючи пів копи маминих і тетиних рук, які лиш через надмірну чемність пазиваємо у нас ручками, або ще симпатичнійше — руцями.

— Гаразд, Мироне! Ходи зараз до бічного покою на коротку нараду, бо сподіваємо ся в гості на наш баль обох ректорів!

У бічнім покою вже був майже в комплекті сей гурток молодіжи, що падавав тон і напрям усім її виступам.

Левко Камянецький, як голова товариства, повідомив, що відповідно до старого академічного звичаю запросив на бал ректора університету й техніки, а сподіючись їх скорого приходу, хоче вислухати нашу гадку, як має їх витати.

Богдан Сольський і Михайло Дзвиняцький, м'якої вдачі і всевразливі на настрої хвилі й оточення, відразу згодили ся з вчинком голови і пропонували привитати ректорів із найбільше вишуканою чемністю.

Торський не міг погамувати свого обурення.

Се-ж між племенем нашим і племенем їх розгоріла ся і бухнула ярким полумінем нова боротьба не на жите, але на смерть.

Університет був саме концентричним пунктом сеї боротьби. Наша нація, молода і здорова, довго поневіряна, доходила тепер своїх повних літ. По великих і обильних в овочі трудах на всіх різнородних полях свого житя, ота нація сильним зривом підняла ся, аби на голову свою вложити корону, завершити одну зі стадій свого могутнього розвою, поставити себе в ряди інших зрілих націй.

Сею короною, тихою мрією й горячим сподіванєм цілої нації був саме власний університет, гніздо й розсадник багатой питомої культури.

А брутальна рука сусідного братнього племені ударемнила отсю культурну коронацію. З діймаючим насміхом сильнішого потоштала на очах сеї вицвіт наших найкрасших мрій і задекретувала, що ми власного університету не одержимо ані тепер, ані ніколи.

Наша суспільність була поцілена в найбільш болюче місце і на ворожий визов відповіла невмолимою боротьбою під старим гордим кличем: Добути, або дома не бути!

Від сеї хвилі університет Франца І у Львові перестав бути храмом науки, а став побовищем, на яким нащадки обох воюючих таборів з під

Жовтих Вод, Корсуня, Пилявців, Зборова, станули знову в боввій поставі проти себе око в око.

І ті представники чужого університету, яких саме збираєть ся голова нашого товариства витати з вишуканою чемністю, були ініціаторами і провідниками сеї борні, що не знала пощади, ні стриму, здецидовані радше свій власний університет зрівнати з землею, ніж допустити до заснованя нашого. А корінь сих гадок і переконаня їх сягав глибоко, глибоко, аж у ті часи, коли Хробрій втикав граничні стовпи в русло Дніпра і надав цілій своїй нації нещасний, необдуманий і зловійший напрям на схід.

— Війна перериває сусідські чемности і не узнає їх; а се промах, як ми в часі війни вилюємо ся з під наказів її. Промах-же в публичних справах, молоді товариші, се більше, ніж злочин.

Так із сердечним перенятєм і незломним переконанєм викладав Торський свій погляд зібраним товаришам. І заносило ся знов на довгі, горячі, бурхливі пересправи, як часто останніми часами. Та в порозі явив ся член комітету і притишеним та збентеженим голосом сповістив: Ректори прийшли.

З розпаленою головою подав ся Левко Камянецький витати їх і товаришити їм на час їх гостини.

Ректори входили горді, певні себе, з конвенціональною усмішкою на устах, а свою нехить до сеї молодіжи і сеї суспільности скривали глибоко і не до пізнаня поза обслони старої культури і правила товариської оглади, що в них впоювали від молодих літ і з покоління в покоління. Найбільше досвідне око не відшукало би в них ані тїни сеї могутньої, але добре скритої ненависти, якою дише пан проти раба, що хоче вирвати ся з ярма.

Звуки музики лили ся, пари мішали ся в різнобарвні ряди і звороти кадріля, по салі раз

по разу лунав звінкий, острій, рішучий голос аранжера, а як любий дісонанс долітав із буфету і сумежних кімнат щораз дужший, уриваний гамір публіки, яка де далі щораз густійше заповнювала сі убікації.

Торський злий на себе і своїх найблизших, але все таки коханих товаришів, пішов шукати забуття, розради в сфері промінїв Софійки. Відчував і розумів, що повинен був таки зараз приступити до дорогої трійки і відпровадити їх до їх місць, та надіяв ся найти виправданє у важній справі, яка відтягнула його від сього обовязку.

З синівською любовю припав до рук пані Яблонецької її обсилав їх поцілунками. Від маленького, сирота без мамі, страх був вразливий на се незрівнане слово: Мама.

Пані Яблонецька видко була спершу незадоволена, може бути задля спізненого приходу, але з натури ніжна її добра, привитала Торського сердечно.

Софійка тимчасом бистро обсервувала давно знакового гостя своїми розумними очима і замітила:

— Мій товариш і репортер має якийсь тягар на души.

— Має аж два, але звідки ви знаєте?

— Вмію читати навіть дуже нечиткі знаки.

— Ся штука повинна би бути понад ваші сили, Софійко! — сказав і подумав здивований про незвичайно скорий розвій сеї дівчини, через половину ще дівчатка.

— Виджу одначе, що моє коротке занедбанє ані трохи не поспувало вам забави. Танцюєте до упаду.

— А не поспувало ані трохи! — відповіла з такою щирістю, що не можна було ані на хвилю сумнівати ся, що всю її захопила отся шумна забава, новість обстанови і товариства, наркотизм музики і всеї тої запашної її горячої атмосфери.

Лети, метелику, і бався і пести крила теплом і сонцем! Ще тобі час, аж надто час пізнати жите з його другої сторони, колючої і морозної, повної пропасти і вовчих ям, копаних людською злобою!

Пішли об'єз в округ салі, а він попадаючи у свій репортерський тон, поучувати й здавати їй справу про все і всіх, — то серед сміху і жартів, то з глибоким перенятєм і захопленєм показав і описав їй всіх визначнійших гостей, яких знав.

— Чому ви не гуляєте?

— І я не гуляю і багато з молодіжи, і то під кожним оглядом дуже гарної, не гуляємо, Софійко. Нам здавалося, що се надто первісна і дика штука танок, добра для мешканців осередної Африки, а не культурної Європи на порозі XIX і XX століття.

— Завважую, що про се перекоңанє говорите в часі минулім і описуєте його через здавалося.

Зачервонів ся по самі білка очий. Так, деякі його погляди й перекоңаня топвіли і змінiali ся під впливом сеї простосердечної й чудової дівчини. А навіть обсервуючи танок сього вечера в його найкраспім виведеню через аранжера й найблизші йому пари, чаруючий шал коломийки, маєстатичне хвилюване пар у вальсі, пестрий, гармонійний рух і круговорот кадріля, чув, що танок — се прастара і незвичайно містична штука, вхід до містерій, що доторкають дуже глибоких і пїжних, а переважних сторінок людського я. Старав ся їй се пояснити. А з деяким тремтїнем у голосі, що вона запримітила зараз, відслонив їй, що на всякий випадок волів би сам із нею гнати ся по салі в заворотній гальонадї, як бачити иншого в сій ролі.

Очевидячки не була рада або прикидала ся нерадою, що весела балачка сходить на особисті алузії.

Домагала ся пів жартом, пів поважно повороту до звичайної репортерської предметовости.

Станули перед мамою. Пані Яблонецька вже давно розглядала ся неспокійно за своєю пестійкою, уважаючи невластивим, щоби сама дівчинка на своїм першій балю так довго афішувала ся з одним молодим чоловіком. З чоловіком, який зрештою ще ніяких намірів не виявив її Софійці, її родичам.

— Мамі нудно, Софійко, як ти так на довго відходиш від мене, а тато в буфеті.

— Ми винагородимо сю нуду мамочці! — і серед каскад тихого сміху почала переказувати мамі все, що чула про балю і його гостей. Торський потребував лиш від часу до часу розріджувати або згущувати фарби в переповіданнях понятливої учениці.

Польські ректори значно оживили ся. Вже сама тепла, жива, мрійно-весела атмосфера балю розгрівала хочби і як студені серця. Таї зараз у початках окружила їх родина Лавринських зі своїми сателїтами. На чолі старий Митрофан Лаврияський, високий, худощавий, в собі замкнутий, що скривав вулькан безмежних амбіцій під спокійною, холодною, аж морозною поверхнею. Родина ся була в нас осередком і уособленєм угоди з Польщею, консерватизмом, ультрамонтанством; була відгомонам неvigаслих змагань Ханенка, Тетері. А відтак прилучили ся і практичні душі з поміж молодїжи, що все готові піти в сторону, де власть, впливи й сила.

І як спершу ректори неприємно діткнені величністю й чисельністю зібраня на хвильку аж виїшли з рівноваги в здивованім твердженю: „Ми не знали, що вас аж стїлько“, — так тепер знайшовши знов аж стїлько прихильників у ворожїм таборі, — похажали весело свободні, задоволені, раді.

Для переважної більшости молодїжи стало ясным, що промах із запрошенєм ректорів на балю

зачинає з місця приносити трійливі овочі, що промах сеї виростає тепер до розмірів провокації. Забава путала ся і рвала.

Під аркадами обох галерій творили ся гуртки молодіжи, що живо гестикулювала.

Її очі жильно шукали свого вчителя, провідника, пророка, що прийшов із серця України і могутним своїм словом заволодів на все і неподільно серцями сеї гарної надійної молодіжи.

Професор Михайло Київський прийшов на тутешній університет, як тихий і скромний робітник науки. Прийшов майже незаметно і зі своїми небосаяжними плянами двигнути українське слово, українську науку до небувалої височини, — станув осторонь від громади.

Його катедра, його знаменита робітня без посторонньої заохоти і принуки, але власною незвичайно цінною вартістю, пориваючими думками, незрівняною працьовитістю, стала стовпом огнистим, за яким пішла вся молодіж і все, що було гарне й ідейне в суспільстві. Він такий дрібний і незаметний з виду, зі своєю як степ буйною бородою, виріс в наших очах до розмірів велитня, який зі своїх височин знання знав і бачив усе наше плем'я від померклих, передісторичних діб, аж до сих світляних, майбутніх хвиль, коли наша все молода, здорова й дужа нація воскресне з мертвецьки твердого сну-летаргю.

І молодь і старші остентаційно згуртували ся в сю хвилю в округ свого професора, окружили його непроглядною, різнобарвною масою захопленої публіки, овіяли його шепотом подиву, признання, любови, як шумом моря в часі припливу.

Ряди коло польських ректорів рідшали, топніли, скорчили ся до кількох голів, а й та решта не знала, де очі подіти.

Польські ректори відійшли, не стараючись навіть скривати свою розярену лють.

А за ними зі салі, з прибічних кімнат, від усіх без виїмка зібраних, понесли ся могутні акорди щойно створеної боевої пісні:

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить...

Торський пірнув з головою в сей бадьорий, сей високий настрій, почував себе в своїй стихії. Його віра в незломну, відпорну силу його нації діставала отсе ґранітову основу.

Легким кроком, весь розрадований, підійшов до родини Яблонецьких.

— Видко вже вам оден камінь упав із серця; хто-ж вам другий здійме?

Був здивований, що Софійка перший раз і сама провокує розмову, в якій годі уникнути особистих натяків.

Видко тепло товариської, громадної забави, що доходило зеніту, взаємний нервний і високий настрій, що вплив зі спільної маніфестації, отвирав серця, дуже основно позамикані, розвивав і розгрівав почування.

— Є рученята гарні й солодкі, є пальчики з рожі й з алябастру, і недалеко від мене, що таки в сім моменті можуть скинути другий тягар із мого серця. Чи лише схочуть?

— Але-ж ви не маєте сумління таким малесеньким пальчикам, та й ще з такого дорогоцінного матеріялу, приказувати здіймати тягарі.

— Подожду аж окріпнуть. А користаючи теж із виїмкового настрою, признаю ся вам ще до одного гріха. Я виучив ся гуляти лянсєра і хочу попросити вас у пару.

— Зовсім рада. А що се мій перший виступ у широкім світі і певно він лишить у мині незагертті сліди, то виписіть своє імя в моім карнеті. Часом добре, як на руїнах згадок лишить ся хочби така дрібна матеріяльна памятка.

Був так любо зворушений сими несподіва-

ними проявами спочутя, що вже не чув ні крихітки тягару, ні хмариночки в душі.

Анг'ажовані пари похажали вже в округ салі. Аранжер, як отаман на площі вправ, визначав кожній групі її місце і кожній парі її число. Перша, друга, третя, четверта!

А як у притишену салю вдарили перші, веселі звуки ляписіра, пари заколисалися в чудових, цестрих, м'яких зворотах, як стада велитеньких, лискучих метеликів у сонішну, горячу днину над розцвилим берегом ручаю.

Софійка любила танок і віддавалася йому не лиш зі всею молодою пристрасстю, але й з тим любим пієтизмом, з яким дівчата танцюють лиш саме на своїх перших балях.

Відтворювала рухи й фігури танцю з маїстерською досконалістю; летіла пташкою від пари до пари з руками як біло-рожеві крила, вицвітала перед своїм дансером, як дужий ясний цвіт, клонила ся в глибокім поклоні, як гордовита, пишна князівна, якої чола ніхто й ніщо не склонить; лиш тихий, всемогучий приказ серця.

Сніжно білі груди зарожевіли ся і хвилювали, темно-сіпі квітки-очи прислонили ся меріжкою рісниць, довга коса вючись по тілі й шовках із тихеньким пристрасним шелестом ссипала ся аж до землі, якби ще й від себе складала другий княжий поклон.

Музика грає, не вгаває.

А він за її щирість діточу, за її ласку дівочу, за сих кілька слів і кілька хвиль підоблачного упоєня, в заворотних тонах притихаючої музики складав їй приземний, довгий поклон. І застивав так із похиленою ниць головою, аби вона прийшла як всевладна пані його життя й смерті і поклала на сю шию, яка доси перед ніким і ніколи не згинала ся. свою дрібну ніжку на знак заположення його бистро-крилої душі на віки.

Музика замовкла, мов зімліла.

Аранжер інстинктивно відгадуючи бажання го-

ріючих серць, розсипав усі танцюючі групи в особі пари і опровадив їх у тріумфальнім поході в округ салі. І цвило щастєм личко при коханім личку і било радістю серце поруч коханого серця...

Баль пригасав.

Дехто вже опустив гостинні кімнати, инші щораз громаднійше переносили ся до буфету, де серед шумного клетоту й гамору, щораз частійше при різних столах зривали ся пісні чимраз свободнійші, між якими скочні тони сміховинки:

„А в нашої попаді
Два кутаси на заді“

давали знати, що незабаром комітетові мусять прийти і покласти край шаленій веселости.

Блідий ранок заглядав у вікна і змагав ся з обезсиленими газовими свічниками.

Виходили Яблонецькі. Софійка примучена і розмріяна, як ніколи доси. Оділа ся в свою шубку, гейби замкнула скарби в дорогу оправу. Ледви помітним рухом і дотиком руки покликкала Торського за собою.

— Знаєте ви Поділе, товаришу? Я в нім розлюблена. Приїдьте колись до нас.

Родичі повторили запрошенє і просили зі всею гостинною сердечністю.

— Не знаю Поділя, але те знаю, що від сьогодні й я в нім залюблений.

І цілував на прощанє руку мами, а не смів поцілувати руку Софійки.

Яблонецькі відіхали.

Ще в світлі придорожної ліхтарні, як спадаючий метеор, блисла ясно прибрана головка Софійки, а там поволи, поволи, лиш тихо, чим раз тихійше дудніли колеса по бруку, аж затихли, гейби царівна сховала ся за сему ріку, за сему гору.

II.

На університеті відносини ставали нап'яті, що даліше годі було видержати. В бібліотеці, на викладах, у робітнях студенти обох народів відокремлювалися, рвали зі собою всі звязки, а як уже випала яка спільна гутірка, то лиш про річ буденні й байдужні, бо кожда дискусія на теми публичні і близькі, всякий се чув, могла виродити ся в пристрастну і то не лише словну суперечку, могла стати іскрою, киненою в бочку пороху.

Атмосфера набрала повно елястичности і стала душна й тяжка.

В тім розбурханім морі соціалістичні групи обох народів були найбільше зажурені, нещасні, безрадні. Так іще недавно члени сеї партії на спільних зібраннях перебудовували світ, розбирали до основ старий, дряхлий будинок, сю тюрму працюючого люду всіх народів, вірили цілим молодецьким жаром, що ось за двацять літ, як говорили песимісти, за три роки, як твердили оптимісти, прийде сей радісний, сей гарний, сей справедливий устрій світа. Зникнуть визискувачі і пожеже кожда людина по правді овоц свого труду.

І треба, щоби сьому тріумфальному походу робучих мас обох народів заїхала дорогу нікчемна справа українського університету. Піднебесні мрії зустріли ся з брутальними фактами, що складають людське житє і мрії лишили ся лише мріями. А українські і польські соціалісти

взаїмно не щадячи собі тяжких і прикрих закидів. І поволи почала рисувати ся й розширювати ся прірва між тими горячим прихильниками спільної великої ідеї, бо не хибувало голосів і фактів, які вказували, що пролетаріят пануючої нації лише в теорії запевнював своїм товаришам зі слабшої нації рівні права і значінє. Було-ж звісно, що над найдрібнішим староством у краю були обовязково вивіски з українськими написами, а не було їх ні на одній соціалістичній касі хорих. Було звісно, що сеї вітхнений промовець, провідник, організатор пролетаріяту, що всі свої дужі сили, все житє віддає на службу сій ідеї, що тепер останніми рештами своїх легких кидає огнисті ключі і зазиви до рішаючого бою, лиш тому в столиці не був вибраний парламентарним послом пролетаріяту, що був Українець родом. Звісні річи, сумні річи.

Отсе дике звіря, що сидить у чоловіці і чатує, аби жити й пасти ся коштом слабшого, було й є сильвійше, ніж найкрасші ідеї і мрії. І прірва росла.

Торський йшов разом із иншими на університет.

Днина була зимова, в міру студена, оловяні хмари покривали небо, улицями гуляв легкий вітер.

Ід Торському підійшов Клим Бакун і свитав своїм динкантовим голосом:

— Який буде вислід сеї всеї на велику скалю закровоної авантури й куди йде, а красше куди ви пхасте нашу молодіж?

— Молодіж іде на університет, а вислідом сеї, як її зволиш називати, авантури, буде наш власний університет.

— Як то, демонстраціями, криком, вічами хочете добути університет?

І неспокійні, зеленковаті очі Бакува блисли гнівом, удано щирим.

— Давний і облудний се закид, ласкавий

товаришу. Пятьдесять літ поважних домагань, приготовної праці, учених і основних меморіялів, скучної і безплідної праці посольських кругів, — маємо ми, молодіж досить, у щерть досить. А рівнобіжно в тім часі нас десяткують на отсім чужім університеті. Гекатомби жертв. Сотки, як не тисячі таких надійних одиниць, — зломаних. Отсе кидаємо останні дорогі жертви в боротьбу, якої вибух не ми завинили, і я певен, що вони не будуть даремні.

— Будуть даремні, як ви нас, помірковану молодіж, будете як доси, трактувати згідно, обидливо.

— Ми вас, сівачі роздору і зневіри, трактуємо, як на се заслугуєте. Се-ж сором, аби в такі хвилі все лиш бачити себе і свої особисті бажаня.

В вузких, сухітничих грудях Бакуна заскавуліла його вроджена гордість і він недобрими очима обкинув Торського.

З заду за ними серед веселої гурми поспішав Лесь Баюрків і розсипав чудові, дрібні перлини свого невичерпаного гумору.

— Подаю до відома шановній громаді, що ми, се-то я і моя собачка, змінили і то добровільно хату і мешкаємо від тепер у стильованім піддашу найвисшої вілі на Байках.

Новина звучала неправдоподібно. Посипалися здивовані уваги, повні сміху.

Баюрків повторив мелянхолійно:

Від учера я й моя собачка повноправні громадяни на Байках.

Ще рано, вранці, не ждучи ніякого лиха, походжаю по своїй давній, незабутній кімнаті і дзвоню зубами. Чую енергічний стукіт до дверей. З давньої привички, виплежаної практичним досвідом, причаюю ся і мовчу.

Сподію ся, що за момент знакомий, срібний голосок зажадає відчинити двері і перестану дзвонити зубами в теплих обіймах.

Стукіт повторюєть ся і басовий голос господаря переказує мені, щоби я не прикидав ся, що мене нема й відчинив двері.

— Ласкавий добродію! — гремлю повний справедливої досади, — чи ви не читаєте на дверях, що я приймаю лише між годиною дванацятою і чверть на першу в полудне?!

— Але-ж я приходжу виключно у вашім пильнім інтересі! — відповідає господар мягким як ніколи голосом.

Часи на інтереси вбогі. Пускаю. А він стає всею могутною фігурою в дверях і вже менше солодким голосом питає:

— А що буде з чиншом за минулий місяць?

— Віддам, кажу, точно віддам. — А що господар Поляк і я знаю, про що він любить почути, з достойною міною розказую йому, що саме йде справа про поділ Галичини, що Українці, як господар влучно сам нераз запримітив, будуть у клопоті, кого покласти намісником східної Галичини, що безперечно самотнім поважним кандидатом є ніхто инший, лиш я; що такій фірмі господар не повинен відмовляти кредиту. Важне й те, говорю йому, що відповідно до пляну Українців, які в 99% належать до тих, що чинші платять, а не побирають, у східній Галичині має бути скасоване плачене мешкальних чиншів. Обіцюю вам, пане господар, мою протекцію і впевняю вас, що ви з під сього прикрого для власників закона будете виняті.

— Пане Баюрків! — промовив стиха і знов солодше мій доставець неогрітої хати, — я готов вам дарувати чинш і за сей і за попередний місяць, лиш будьте так добрі і випровадьте ся. Я міг би позбути ся вас судовою дорогою, але не хочу робити коштів і неприємности собі й вам, як бачите, хочби саме з огляду на вашу майбутню блискучу кар'єру.

— О перепрошую, добродію, ми за мало знакомі, аби я приймав від вас дарунки. Мій довг

віддам солідно, а навіть я склонний від довжного чиншу zapewнити вам заплату законних відсотків по 5% від ста.

Він перечить руками мов несамовитий. Я валью дальше з міною Цезара, що роздав молоком і медом пливучі провінції.

— Ви, пане господар, неспокійні через отсей монструальний параграф австрійського кодексу, що постановляє передавненє відсотків і чиншів по трьох літах. Отже я готов до найдальших жертв і хочби зараз піду й на ваш кошт перед нотарем зівнаю акт, що зрікаю ся закиду передавненя відсотків і чиншів.

Лице однак мого господаря не розяснило єя ні трохи.

А я дійсно був готов до всяких жертв, аби жыти в тій хаті і мати те вікно, що приміщене просто під вікном мого господаря на поверсі.

Стілько мрій, стілько чудових мрій вяже мене з єим вікном!

Там надімпоу, немов те ясне сонце, нераз зявляла ся мідяно-ясна головка панни Ядзі, таки дечки господаря, в сіру, вечірну годину.

Відтам з сього горішного вікна на шнурку свливала до мене поезія і проза, правзірці любовного листуваня, — і заробить міліони сей мій товариш, котрий сї огнисті проблиски мідяно-ясної геловки видасть своїм накладом.

Тамтуди нераз віхав на шнурку в мою пуєту хату добрий шмат печені, торта, смаколиків, а й се вино, що на мої іменини такий ентузіязм розбудило між вами, товариші, тою зявило ся дорогою.

Зрозумієте тому, що на всі сирені пропозиції мого господаря, я був камінь.

Аж як він обяснив, що знайшов для мене иншу гарну хату, таки у свого приятеля, якого дуже любить і якому те-ж хоче zapewнити протекцію у розділеній Галичині, що мене своїм коштом туди перепровадить та що рішив ся по-

зичити мій готівкою 10 К., я уступив, передовсім супроти ваги останнього аргументу. І сьогодні, як цілі і здорові вернемо з університету, — я фукдую забаву в нашій столовій.

Веселість і втіха, найбільше ізза останньої заяви, не мали границь.

Посипав ся град дотепів, жартів, дотинків.

— Як бачу твої цілі кости, Баюрків, і знаю диспропорцію фізичних сил твоїх і твого господаря, то припускаю, що ти цілу ту холоднокровну балачку зі своїм господарем провадив в його не-присутности, — кинув Сольський.

— Мушу тебе те-ж остерегти, що твоя певність одержати посаду намісника східної Галичини не є математичною певністю. Знаю навіть твого контр-кандидата.

— Хто він? — крикнув Баюрків і запрядукував таку смішно-скажену міну, архитвір своєї міміки, що всі давили ся від сміху.

— Хто-ж би, як не Бакун, — сказав Сольський, — се-ж у нас одинокий поважний і сталий кандидат на всі минулі, теперішні і майбутні високі місця.

Бакун, запримітивши, що стає предметом загальних кпин, відійшов із замраченою душею.

Гурт молодіжи увійшов на університет із сею безжурною веселістю, яку лиш і виключно знає молодість.

Було вже коло полудня і на університеті, як було умовлено, зібрала ся масово вся українська молодіж.

Через густі сї лави перепхала ся депутуція до ректора, аби дав дозвіл на публичні наради в найбільшій салі університету.

Предметом нарад має бути одна справа і бажанє основапя осібногo українського університету в прастарій столиці князя Льва.

Весь коритар перед ректорською канцелярією, всі бічві коритарі, близькі салі, сходи, все

заняте молодіжею. І все прямує в сторону ректорської авлі з шумом надходячої бурі.

Ректор Володислав Познанський стягнув своїх урядовців і слуг. Положене здавало ся скрутне і для нього безвихідне. Може бути, що демонстрація не переступить законних границь, або переступить їх лише трохи так, що можна буде на се замкнути очі. Та сподівати ся можна всього, навіть найгіршого. Актором-же молодіж, яка через масову психозу здібна до вчинків і найбільш гарних і найбільш брутальних. Він знав, що поза його високою властю стоїть іще на кожний випадок на його услуги ціла могутня державна машина; поліція, жандарми, в кінці війська. Та в своїх міркованях ані на момент не допускав, щоби зажадати інтервенції державних властей на університеті, де він пан і господар. Буде боронити сам поваги університету до останніх можливих границь. Був однак сильно збентежений і нерадий.

Для посторонніх і се немаловажне, що чей-же ті, що отсе надходять, його-ж ученики, віддані його науцній, виховуючій опіці.

Зробити з себе перед цілим чужим світом се ганебне позорище, що він проти власних учеників закликає в поміч поліцію, жандармів, — ні, сього він не зробить.

За момент впадуть кістки. Нехай доля хоронить сей університет.

Депутація увійшла.

Ректор підійшов до неї кілька кроків і став хмарний і холодний.

Левко Камянецький сталевим голосом, короткими, уриваними реченнями просив дозволу на віче і виложив його програму.

Відповідь була ще коротша.

Ректор, супроти пануючих на університеті відносин, заборонює віче. За всяке порушене поваги й порядку університету чинить провід-

ників української молодіжи особисто відповідальними.

Зимний обосторонній розклин, — і депутація вийшла.

Серед зібраної юрби молодіжи настала така тишина, що можна було чути шелест пролітаючої мухи і тьохканє зворушених серць.

— Ректор заборонив віче, — проголосив Камянецький.

З напятих як струна нервів зірвала ся буря і вдарила о стелю громовими криками: Ганьба, ми не позволимо трактувати нас, як гельотів! Від сеї хвилі касуємо ректора! На ліхтарню! Сид, ганьба... ганьба...

— Віче відбудеть ся проти заказу, — про-рік Камянецький, як трохи обнизилася повнє крику.

— Славно-о! до третьої салі! Славно-о! — бухнуло з соток грудий, лунало по коритарях, ломало ся по саях і збочах і відгомоном потрогне, вилітало за ворота.

Як у Карпатах пустять гать і вода зеленкатою масою жбухне в потік і змете все, що стоїть їй на дорозі — сяги, ковбки, дараби; так вливалася ся молодіж густою лавою в салю і виповнила її в мить по береги, покрила лавки, підмурівку вікон, підвишку коло катедри.

І лиш як нащадки найбільш войовничого колись на сході народу мали в собі стілько почутя карности, що лишили катедру вільну для провідників віча і трохи місць під одним вікном для товаришок, що те-ж солідарно явили ся на вічу. Гурток їх веде Катруся Терещенко.

Шум стихає й осідаєть ся поволи.

— Отвираю перше вільне віче українського студенства і пропоную вибір провідника! — дзвонив своїм сталевим голосом Камянецький.

— Торський нехай проводить, Торський, Торський! — лунало по салі.

Торський обняв провід.. Стало тихо, як маком сів.

Провідник дав слово Михайлові Дзвиняцькому, визначеному референтови справи.

Сеї станув коло трибуни стрункий, високий, вітхвений усею глибокою вірою, з якою заходив ся біля справи українського університету.

Виложив віковічне змаганє нашого народу до власного найвишого огнища просвіти, документально вяснив, що університет Франца І був заложений і призначений для Українців і згодом мав стати чисто українським, називав учених Українців, що були сього університету славою і прикрасою, вичислив, кілька мільонів рік річно черпав край і держава з нашого народу і як мало з побраного гроша звертає йому на його-ж культурні потреби. Вже тремтючим від зворушеня голосом докинув при кінци про сеї податок крови, який наш народ в інтересі сеї держави зложив і ще буде приневолений зносити в недалекій, грізній хуртовині. Гори трупів, море крови. І за все те ми свій університет у Львові мусимо мати й будемо мати.

Дзвиняцький скінчив і його глибока віра стала вірою всіх.

Катруся Терещенко не зводила очий з Дзвиняцького. Підчас цілого його викладу то плакала його очима, то примкнувши очі, вичувала його співну мову, як солодкі пестощі.

Тепер прийшов до слова Богдан Сольський і молодом із діяменту своєї фантазії дзвонив у хрусталь серць молодецьких. Могутним словом воскресив перед заслуханими видцями безсмертні постаті, що в XVII віці у Києві строїли величний храм пашої науки, могилянську академію. І пророцьки проголосив, що як тоді в слід за культурними змаганями рев гармат від Запорожа по Вислу сповістив світови народженє вільної України, так і тепер отсей наш культурний підєм завершить державна незалежність України.

В сїм моменті не було нікого з присутних, щоб за ті високі ідеали завагав ся віддати життя.

Оклики і оплески були щирим висловом сїм переконанєм переповнених серць.

З коритаря почав доходити щораз смільнійший гамір і шум.

Торський, обізнаний з вічованєм, догадувався, що віче йде на зустріч скорого й пенатурального закінчення.

Встав і кидав в юрбу останні упімнення, слово по слові, мов проводив присягу.

— Правні основи зломані! Ми розпочали боротьбу, з якої нема відвороту. З корінем вирвемо з себе віковичні хиби української громади, незгоду і самолюбство. Всі особисті справи підпорядкуємо сій одній великій ідеї, задля якої ми отсе розпочали борню. Видержимо до кінця зєдинені, вибраним провідникам послушні, на кожду жертву готові. На зорі нашого мужеського віку і нашого народнього відродження в бій ідучи, беремо в наші чисті руки знамя власного університету. З борні вернемо з ним, або на нїм.

При входових дверях метушня перейшла вже в оглушуючий крик і галас.

З поодиноких окликів можна було лиш вєрозуміти, що прийшов ректор і домагаєть ся доступу на салью та негайного замкнення віча.

Як лиш віче розпочало ся, ректор зложив вєбнну нараду. Всі присутні заявили ся за тим, щоби віддати справу поліції. Студенти не послухали своєї законної влади, потоптали ректорський приказ і обовязуючі закони, тому й відповідати муть перед державними карними властями. Нема що себе дурити. Рух українських студентів прибирає трівожні розміри і треба здавити його з місця, як не має бути за пізно.

Ректор Познанський ходив туди й назад по авлі рівним кроком. Права рука заложена за жилетку на груди, лїва сперта на клубі з заду, до-

лонею на зверх отверта. Сива, довга борода, як і ціле обличчє від часу до часу нервно, судорожно здрігала.

— Чого вони вічно кричуть те саме, ті кружки? Хиба-ж я не знаю, що в отсій хвилі і в сїм місци українсько-польська драма знов переходить у трагедію? А її розміри залежні від того, як саме я в сїм моменті поступлю. Поліція, суд, жандарми! Певно, умію як Пилат руки і сховаю ся поза формальне право. Але як ті грубі і брутальні руки візьмуть ся за справу, то чим і де вона скінчить ся, в якім світлі вийде з неї польське імя і моє власне імя? Перед віками фатально поставлена польсько-українська справа мстить ся до нині. І куди ми ще зайдем? Береги балтійського моря для нас втрачені. Витискає нас відтам сила, яку власними очима я бачив і з якою боров ся; сила могутня, вперта, безоглядна, яка нічого не вертає, що раз присіла. Про береги Чорного моря хто в нас мріє, хто ще вірить? Відтяти від всесвітних доріг, чим будемо? Бою ся навіть подумати. Паріями инших щасливійших народів!

Не можна нагло завернути вікового розвою, я се знаю, — але через те сама розвязка питання не стає лекша. Мусимо дальше з нїмим упором сліпого фатум перти на схід і не попускати східним сусідам. Колись король і високі стани Річипосполитої, загрожені потопом, присягли дати сьому народови те, за що пірвала ся до бою отся молодіж — і не дали, не могли дати. Такий вже тоді був страх перед тою силою, що йшла на нас із заходу. Нині вже для нас отверта одинока брама на схід і ми не можемо її загородити собі на віки таким валом, як університет. Тому ми хоч не хоч, я се чую, не можемо уступити що до самого заложеня її основ. Але форму, на милість божу, форму подайте мині культурну, не соромну. Моя випещена мрія була, що ми тихим економічним підбоєм, блеском нашої високої культури

возьмемо сей люд, як узяти на протязї віків його роди заможні. А тут маеш; розятруй не заговні рани поліцією, жандармами, шарпай сеї болючий нерв українсько-польських відносин з ідіотичною брутальністю жандарма, а розгорять ся вогнем братньої ненависти серця від Чорного моря по Балтик. В додатку, яку-ж то поліцію покличу? Вона навіть з імени не польська. При змінених обставинах та сама поліція з такою самою приємністю буде точити кров мого народа, як уже й не раз точила.

Не вмів і не хотїв закривати перед собою, що йому навіть вподобало ся і заїмпонувало зухвальство сеї молодїжи, яка голїруч вибираєть ся до бою з непоборимою, державною машиною, перед котрої гарматними громами дрожать могутні сусїди. Се-ж перед кількома десятками лїт, у таку саму хмарну і студену днину, так само у них гурток підхорунжих пїрвав ся на наймогутнійшу державу світа і в потоках крови засвідчив, що здорова, дужа нація — безсмертна і ніколи не згине. Або й тепер. Чи вся його суспільність у Варшаві, в Познані серед безконечних жертв так само не змагаєть ся з переможним ворогом за право на рідну культуру і на жите гідне людини?

Через замкнені двері авлі долїтав приглушений шум недалекого віча, а йому здавало ся, що чує далеке риданє вжеснянських дітий, тихий брязкіт кайдан і свист сибірського вітру.

Сильна рука! Здавити з місця! Гарні, плиткі фрази! Ні! Я не дам себе вивести з рівноваги; лищу ся собою; радше уступлю, ніж мав би йти спільно з жандармами.

Станув. Видавав короткі прикази. Служба нехай зараз принесе йому і присутним деканам тоги і бірети, берла і почесні ланцюхи.

З ректорської авлі вийшов мавстатичний похід.

На передї секретар університету промощував

дорогу і кликав раз по разу: Місце для його маґніфіценції ректора!

За ним посували ся поволи три педелі з берлами в руках. Відтак ішов ректор у біреті й тозі з темної порфіри, лямованої горностоями. При нім два декани, один по лівім, другий по правім його боці.

Молодіж на коритарі вагала ся, хвилювала, але таки уступала.

Похід станув перед дверима третьої салі.

Перше візване секретаря о місце для ректора відбило ся від товпи, зібраної в салі, як від муру.

Дальші візваня тонули в криках що раз більше ворожих, що раз більше грізних.

Педелі, вислужені вояки, люди ще молоді і горячі, пірвані ревністю служби і розярені криком, кинули ся з берлами в руках на збиту масу.

Вивязала ся битка дика, завзята, коротка.

На землі лежав секретар університету у власній крові. Декілька з молодіжи стирали платками кров з його обличчя і голови.

Берла, як горді, ворожі знамена, валяли ся під ногами студентів.

Ректор із деканами подав ся швидко знов до авлі.

Заїлість першого бою, як електрична струя перейняла ціле віче. Метушня перейшла в пекло тупоту, вигуків, крику.

Громовим голосом гукнув іще Торський у товпу:

— Чи прочитану резолюцію всі приймаєте?

— Всі, всі-ї, всі-ї-ї...

Торський вказав рукою малпрям дверий і сховався із катедри.

Потік молодіжи виливав ся на коритар, на сходи і на площу перед університетом.

Виходячи з салі, потикали ся студенти о уні-

верситетські берла, як о трупи дотеперішньої влади над ними.

По місті вже кружляли тривожні вістки, що на університеті скоїла ся буча, що потекла кров, є ранені і вбиті.

Поліція піша й кінна насіла під університет, наміряла увійти до середини.

Ректорський приказ спинив її перед барєрою університету.

В округ повно публики.

На площі перед університетом, по короткім замішаню, українська молодіж устала в ряди, відкрила голови і з могутною піснею-гимном на устах пішла демонстраційним походом через місто. Холодний вітер жмутами рвав слова і тони пісні, кидав ними на всі чотири сторони світа, розносив їх по всій Україні, голосючи про начату борню *urbi et orbi*.

На дверях університету зявила ся біла чвертка паперу з ректорською оповісткою, що університет аж до дальшого зарядження замкнений.

III.

Між студенством кипіло. Хто мав більшу і теплішу хату, до сього збирали ся всі близші й дальші сусіди, розкидали ся на ліжку, на кріслах, на столі; витрясали останки тютюну, дехто добував дешеве цигаро, инший закурював люльку і курили, говорили, сварили ся; по раз сотний підносили ті самі аргументи, по раз сотний з тою самою енергією і закукуріченем збивали їх, кождий що раз голоснійше старав ся другого переконати, в дійсности ніхто нікого не слухав.

Як хто ще мав який гужик при блюзі, втратив безповоротно; бо кождий бесідник радий мати хочби одного слухача, хапав його за гужик від блюзи і придержував доти, доки слухач не рішив ся пожертвувати радше гужик, ніж уха; шарпнув ся, втік, лишаячи збентеженому бесідникови сей одинокий позитивний вислід його горячих виводів у руках.

Богдан Сольський, маючи маму у Львові, жив іще в порівнаню з иншими товаришами, як маґнат.

Мав окремиї покій, теплий і привітний, обставлений шафами, певними книжок; се його робітня. Другий покій, з такою для нашого студента люксусовою річю, як фортепян, був сальон.

Тут і було найчастійше місце сходин студентських кружків.

Які там пляни не повставали, які там річи не говорили ся!

Стіни покоїв розступали ся в безконечність

і в сих покоях виступали і творили ся цілі нові світи ідей, від яких гинули на землі зло, нікчемність, визиск; валили ся старі трони, поставали нові; народи-рабівники братали ся з народами рабами і на руках, замавних плющем і режками, подавали їм волю.

Тут почав Людкевич свої безсмертні композиції, тут Менцінський зачаровував слухачів своїми піснями, своїм голосом божим у старинних думках лицарів запорожських :

Де військо, як море червоне
перед буньчуками бувало горить,
а ясновельможний на воронім коні
блисне булавою... море закипить...

Та що й казати! Минуло ся!...

— Фальстаф! Заглоба! Баюрків! Нарештї прийшов!

Ми тут до решти збаранїли від часу, як товариш Баран прийшов до слова і від п'ятих годин побиває своїх неprisутних опонентів що раз голоснійшим вигукуванєм тих-же самих аргументів.

— Смія ся з їх брехливих слів, Баюрків! Звичайне прибїльшуванє молкососів. Я лиш совісно використую призначених минї десять хвиль на промову і свого права не дам собі видерти ніякими простацтвами. От тобі й свобода слова! От демократизм!

Товариш Баран збирав ся виложити зібраним докладно і методично про суть демократизму і вагу свободи слова в демократичнім устрою, але побачив, що при такій несеріозній людині, як Баюрків, перевести се не буде в силі.

А Баюрків тимчасом уже строїв міні такі жалісні і такі смішні, що всі слухачі, смоктаючи роскіш, вліпили в нього очі.

— Я ніколи не мав високого розуміння проваш кругозір і ваш обсервацийний змисл. Але сеї

безмисльної обиди від вас не надіяв ся і ніколи вам її не забуду! — говорив Баюрків.

— Чим-же обидили?

— Як могли ви чесну, тверезу людину рівняти до тамтих піяків і ненажерів? Моїйому обуренню нема границь. Крізь мене видко Португалію, а ті верещуть Фальстаф! Заглоба!

— Хиба перепросім?!

Манкара зміняєть ся в мелянхолію солодку.

— Не те, аби в мене не було те-ж нахилу до горячих напоїв. Сама їх симпатична назва в таку студінь положить людину. Але часи собачі. Сьогодні під Собіським виставив я свої акції по 25 за 100. І ані один старозаковний не заінтересував ся ними. Стараю ся витворити партію бессістів і госсістів. Нічого не помагає. Нарешті підходить один. Роблю міну прихильно-вижидаючу. Він мовчить. Сам пропоную.

— Певно берете мої акції? Маю в одній кишені по 30 за 100, в другій по 20 за 100.

Дивить ся на мене і прикидаєть ся, що не розуміє.

В кінци пускає з поза зубів слово, яким радше, аби був удавив ся.

— Я купив би ваші пантальони. Продайте, пане студент.

— Се пропозиція, що дійсно обурює, — кричали.

— Мало того, нелюдська. Та-ж можна по субекті вгадати, що в нього під штанцями нічого більше нема.

Мирон із Богданом обговорювали в кутику дальшу акцію в університетській справі. Торський оставав при ухвалі вести дальшу боротьбу з повною безоглядністю, не дивлячись на всі жертви, сам хотів би бути першою жертвою. Та тут голос його дрігнув легко і на хвилю відслонив ті титанічні змаганя, що в глибині душі зматили ся в нім не від учера. Поза сею хвилькою знову приоблік ся в кам'яний спокій. Сольський

глядів на нього довго й уважно. Сам був іще потрясений вчорашніми випадками глибоко. Він такий все багатий на проєкт, не знаходив якого-небудь пригожого.

Катруся Терещенко вернула зі сходин у Сольського до дому перед десятою годиною, бо відповідно до поганого у Львові звичаю по десятій годині в вечір належить платити сторожеви 20 сот. за отворене брами. Правда, товариші на різні кеніяльні способи старалися увільнити себе від цього обов'язку; сторожі і студенти в тім напрямі вгадували фортелі, гідні найбільших полководців світа. Але Катруся, дівчина, хоч бунтарський член, а все таки член другої покривдженої половини людського роду; їй не випадало і вона боялася перехитрити сторожа.

До брами, як звичайно, відпровадив її гурт хлопців. Вона подавала руку на прощаньє, а в подаваню їй руки була ціла музика о широкій скалі. У одного ледви диткнула руки; з другим прощала ся по студентськи щиро, просто, коротко; иншому до стиску долоні докинула поздоров очима з любим усміхом; в иншого руці лишила свою руку о чверть хвилинки довше, як треба і як лиш захотіла, проявляла легке, чутєве дрожанє. Були пещаспі, що піколи не доторкли ся її руки без рукавички, були вибрані, яким усе подавала руку без рукавички. А всі відходили від неї такими, що вже люблять, або такими, що незабаром будуть любити.

Вбігла до покою, як весна. Засвітила світло. Скорим рухом скинула окрите голови і верхне убранє. Припала до зеркала. Ясні кучері були в неладі. Космиками звисали й отулювали її личко. Личко пещене, румяне, прикрашене двома пивними, гарними очима.

Ціла стать вповні і привабно розвинута, здорова, не клясично гарна, навіть не дуже гарна, але незвичайно симпатична, притягаюча. Usta трохи розхилені, все вохкі.

З розмови з зеркалом була задоволена. Поправила кучері, сіла, задумала ся.

— Застала я на сходинах обох, Сольського і Дзвиняцького; мого любка з учера і мого любка з нині. А Сольський був такий зденерований і сумний. Таки жаль мині його. Так що-ж. Серцю не прикажеш. Ходить своїми пронастними, незбагненими стежками. А Торський! Хто подумав би? Здавав ся такий неприступний, а тут чую, таки добре попав ся в тенети тої попадайки, що то стілько шуму підняла на сьогорічнім балю. Хоч мині здаєть ся, був час, що Торський в мині таки дуже... дуже... Ат, пропаца людина. Що-ж я? Всіх перебираю думками і кожний, здаєть ся, подобаєть ся мині. Або нині подобаєть ся, а завтра вже ні. А радше подобаєть ся, люблю, шалю, очи видивлюю; стежки виходжую, аби хоч зустріти, хоч заговорити; а добуду, він тремтить, тумить ся, обсипує руки поцілунками, обмиває сльозами, а я вже маю досить, вже инший подобаєть ся більше. Біжу по серцях хлопячих, як по сіножати; тут зірву цвітку, приголублю, понещу, кину; рву другу, третю, четверту...

Ах, погань я! Гетера! А яких пестливих слів вживаю, гадаючи про себе. Сіножать! Цвітка!

Ні! ні! Подла гетера!

Встала. Випрямила ся. Груді, крихіточку за великі, наставили ся, як дві дужі, сочисті груші. Простягла ся розкішно, люта й гарна, як весняний ранок.

Ах, жєнщина я тільки! Хочу жити, любити, обіймати і млїти в обіймах. Раз тільки жию молодю. Кипуча кров грає в жилах, із шумом водопаду вдаряє до голови, до серця, від змислів відходжу.

Гадала, виставуть ті перелетні діточі поцілунки; ні! Не те! Студіюю отсе третій рік сю прокляту філософію. Не те, не те!

Пірвала зі стола грубий том Канта і шпурнула ним до землі, аж лоскіт пішов.

Ніяка філософія не заступить минї категоричних домагань життя. Мала хатинка, маленька; чоловік любий, добрий; дитинка мала, малюсенька. Ах! ви, сні мої, ви ночі мої безсонні!

Глянула на своє ліжко чисте, мягеньке, на подушечку білу, що осїла в серединї, як маленька колисочка, впала на стіл на заложенї на вхрест руки, і розплакала ся спазматично.

До Бакуна зійшли ся ті студенти, яких товариші між собою прозивали страхополохами, шкаралупниками. Дрібні, песї душі, які не вибігали дальше, як поза свій загуменок, поза круг своїх блмзьких, особистих справ. Кували завданї предмети, складали серед страху і трепету іспити, ставали відтак у рїзних дикастерїях урядовцями, взірцями службистих бюрократів, не гіршими, як старовгипетська уряднича каста.

— Мали ми добути власний університет, а діждали ся, що нема жадного. Замовкли виклади і на тих кількох катедрах наших, що ми мали на тім університетї, — говорив Бакун злобно.

— Що буде з нашими курсами, кольоквіями, іспитами, стипендіями? — кликали рїзні голоси.

— От куди завели нас ті, яким те-ж не один із вас віддав провід молодїжи в руки! — докоряв Бакун.

— А вже ж провідники без якоїнебудь особистої користи наражують себе все-ж таки найбільше! — кинув хтось несміло.

— Нехай себе наражують, се їх примха. Але звідки приходять наражувати нас і наші інтереси? — кричав уже Бакун.

— Треба раду мати, аби ратувати, що ще вратувати можна.

Були проєкти, щоби піти до ректора й просити вибачення за всі прикrostи, яких зазнав; щоби оснувати осібне товариство ладу і порядку для протиділаня що раз зростаючим філям руху; щоби шукати для сих гадок захисту в якійнебудь українській часописі або таки видати свою власну відозву.

Але розійшли ся, не постановивши нічого.

Був зимовий ранок. Замерзла мрака, перемішана з димом, що бухав із десятка тисяч коминів великого міста, стелила ся при землі. Малі діти, окутані від стіп до голови, з книжками в торбинках і під пахою, бігли до школи. Гімназійні ученики в мундурках, шануючи більше свій вік і повагу, поспішали поволи до гімназій. Кухарки з кошиками або цератовими торбами йшли на торг, інші вертали з торгу. Бігли з видом великого поспіху, а все таки знаходили час приставути одна при другій і цокотати, цокотати годинами!

Сельський йшов до Торського, поволи розглядаючись.

— Що стало ся у місті, що ти так рано зірвав ся? Землетрясенє? Революція?

— Я взагалі не спав. Потрясений вчорашніми подіями, маю їх усе перед очима.

— Безсонність на такі події найгірший лік.

— А ще, як подумаю, що з сього вийде? Як далеко заїдемо? Які жертви прийдець ся понести? Мироне, Миросою, житє мні остогидло.

Мирон став дуже неспокійний. Вже аж так, подумав. Але знаючи мягку вдачу Сельського, хотів впевнити ся, чи дійсно самі університетські випадки стали причиною надмірного перечуленя Богдана.

— Богданку! Синцю, чи дійсно самі вчорашні бурхливі події викликають у тобі такий

елєгійний настрій? Чи лишні почування й факти, хочби, дуже прошу вибаченя, маленька трагедія з Катрусєю не відграють у тїм своєї ролї?

— Се мнї анї в голові. Так мнї Боже допоможи! Але подумай лиш, положене таке тяжке, таке незвичайне, відповідальність така велика. Не перед властями і не перед людьми, але перед власною совістю.

Торський споважнів.

Положили собі сей праву, той лїву руку на плечах і ходили по хатї.

Розплїтали ся, ставали перед собою, говорили, горячили ся, вимахували руками, зпов сплїтали ся і ходили, ходили, ходили.

— Я вповнї спокійний, — сказав Торський, — бо для мене всі сї питаңя вже вирішенї; вони рішили ся вже тодї, як ми постановили вести борню всіми можливими і неможливими способами; на правній чи безправній дорозї, з властями, чи проти них. Тепер нема відвороту, нї хитаня. Ми тепер ідемо, мусимо йти, як слїпа стихія.

Замкнули університет. Добре; ще лїпше. Не маємо університету ми, не мають і вони. Нехай скоптують, як се солодко. Зрештою id erat demonstrandum, як ми розпочинали борню. Так, ми мали доказати, що спільного життя під спільним дахом між нами і ними нема й не може бути. Конклюдія ясна. Ми не годні жити разом, — треба розділити ся. Мусять згодити ся на розділ і на утворенє осїбного нашого університету.

— Вони згодять ся, мусять згодити ся, кажеш? То хйба умисно замикаєш очи на те, що дїєть ся. Чи не чуєш бурї, що зняла ся? Не читаєш польської преси? Вона скаженїє з лютї, вигадує проти нас пекольні репресїї, взиває не лише власти, але всю свою суспільність до генерального порохунку з нами. В очах мнї темнїє, як подумаю, які розміри прибирає боротьба, які жертви пїрве за собою. Вже нинї потурбовано

кількох наших товаришів на публичних місцях, на очах поліції, що приглядала ся байдужно. Ситуація став нестерпна. А до того-ж, яке-ж відношенє сил? На самім університеті пять на одного. Той і другий з наших цілком гарних товаришів уже хитають ся. Страшно!

— Ти ще не був в огни, так як я, жандармські багнети не доторкали ще твоїх грудий, так як моїх. Тому розумію твоє збентеженє. І се правда, що борня має сама собою дійсно справа не лиш величчя, але й дика і жорстока. Та не йду-ж і я в біт для бою самого. Але йду, аби вибороти нам і нащадкам нашим людське, краще житє.

На жаль, чи-ж який небудь народ здобув або удержав свою волю без жертв і без бою? Чи в благороднім зриві випустив який небудь народ свою слабшу жертву з хижацьких пазурів? Правда, все те таке неподібне до нашої ще передвчорашної віри в ідеал вселюдського братерства. — але така віра, як кожда віра, має свою основу радше в почуваннях, як у категоричних передумовах розуму й льогіки.

Не оцінюю те-ж так, як ти, трагічно шансів нашої борні. Насамперед відпадають усі студенти Жиди. І як такі, що їм по сути річи справа польського чи нашого університету байдужна, і як купецькі нащадки, що не люблять конфліктів острих і волять стояти з далека від позицій, з яких можна винести лиш г'уза.

Польська молодіж і суспільність занадто звикли в нас віддавати свою справу опіці властий і поліції, аби самі так дуже перли ся наставляти власну шкіру. Доти шанси рівні. А на скільки нерівні, то хиба-ж тобі, якраз тобі, мушу розяснити, що ніколи, ніколи просте число не побіджає? Віра в добру справу, любов і вірність своїм ідеям, ентузіязм саможертви і самопосвяти творять чудеса! Лишають ся власти. Зимні, цинічні, ворожі. Та не забувай, що борня наша буде

вести ся під контролею всего культурного світа. Нехай Австрія, як хоче втратити моральне право на істнованє, допустить, щоби одно з племен, яке живе в її границях, було зневолене аж кров проливати за право на просвіту в рідній мові. Ні, Сольський, власти те-ж не будуть, не можуть доводити справи до катастрофічних розмірів. Тому совість моя чиста і спокійна. Раз рішившись на борню, знаю, що вона настала у свій час, без легкодушного і нерозважного поспіху, що вона виросла з історичної конечности, з нашої кривди, по вичерпаню всіх лагіднійших метод і без примішки яких небудь самолюбних забаганок.

— Значить, як відчинять знов університет, твоя гадка, ми маємо там явити ся?

— Так.

— Хочби зі зброєю в руках?

— Так.

— Страшно мині, Мироне!

Торський закусив зуби від болю, що десь там глибоко, глибоко на дві свідомости шарпнув найболючішим його нервом.

А Сольський зі своєю вразливістю глянув на нього протяжно, ніжно, в самі очі.

— Ти згадав попри моє імя Катрусю. Вибач, Миросою, що я нагадаю тобі те-ж одно імя дівоче. Я знаю, ти-ж будеш один із перших у перших рядах, у поважній, навіть грізній небезпеці.

— Лиши, Сольський, прошу тебе, лиши! — вибухнув Торський і відсунув Сольського майже брутально.

Приспіненим кроком міряв Торський свою кімнату у здовж і поперек і вкруг.

Сольський незаметно вийшов.

Гей чорна хмара налягла на Торського. Ті далекі невиразні тіни, що від учера чаїли ся в нїм і коло нього, порушені чужим словом у трівожну хвилю, виросли перед ним відразу в грізні, ріпучі питання. Не здавиш їх, не закриєш!

З поза твоєї бундючної постави, з поза спокійного тону долітає до твого оточення відгомон бурі, що в тобі змагається. І трівожить їх, як стадо птахів. Бадьорість твоя і спокій нещирі. Де діла твої? Завтра, позавтра прийде сей роковий, сей невідкличний бій. Де приготуване до нього? Аж поет і мрійник мусить приходити й будити тебе, що ось там киплять пристрасти, острить ся зброя, готують ся ряди, вдаряють на твоїх, мішають їх, захитують. Знаєш, пахло добре знаєш; першим обов'язком провідника, твоїм обов'язком було вдарити в кітли і труби через власну пресу, через збори, що ще не скінчив ся, тільки зачав ся бій, що ніхто не сміє опустити стійки, що ворожу скаженість і напад відпираєть ся власним ентузіазмом і протинападом. Твоїм обов'язком було ставати при кождім, що хитаєть ся, і піддержати його без вшину, без відпочинку, аж побідно скінчить ся борня. Ховай ся дальше за свій спокій і свою бадьорість, аж справа піднята тобою, приготувана віковим терпінням твого народу, розвієть ся і щезне, як опир по півночі... Облетів тебе страх смерті! То ставь перед громадою, кай ся і бий в груди, що там у подільських степах жие царівна, душа твоєї душі, що ти хочеш жити, саме тепер жити за всяку ціну. Навіть за ціну совісти і чести. Чого додаєш злочин брехні до злочину зради?! Ха! Ха! Кілько то разів кидав ти обурений недочитану карту рідної історії? Ти скреготав зубами, як старий Мазепа вводив смертоносний роздор в Україну своєю величною, своєю сізненою любовю до Кочубеївни, як Дорошенко в рішачій битві під Конотопом почвалував ратувати для себе серце жіноче, а лишив волю України, аби втопила ся у власній і московській крові. А ось і сам швидко проскочив із народнього героя в героя дівочого серця. О сором! Приводив ти собі і другим присягу, що з коренем у собі знищимо себелюбство, всі особисті справи підпорядкуємо великій ідеї, будемо на

всяку жертву готові й отсе сам ти першій випустив із рук прапор і кинув на бистру струю розбурханих филь.

Зимний піт зросив йому чоло.

Вколисуєш себе і других фантастичними сподіваннями на охлялість противника, на хитаність австрійських властей. Помилка в обчисленнях, чи злочинна легкодушність? Хиба-ж не знаєш, що новочасна мілітарна держава мало, небогато дбає про своє моральне право на існування, а більше числить на свою грубу фізичну силу. А з осібна Австрія більше хиба живе незгодою своїх народів, як батьківською опікою над розвитком кожного з них.

Тому сутичка остра, дика, по всякому сподіванню кровава, наближається з невідкличною певністю, а ти ждеш її в бездільнім спокою. У зверхнім спокою, бо на ділі квилить і плаче в тобі душа за тим сном початим і невисненим, за тою весняною мрією, що все її всюди магнетично приковує до себе ціле твоє єство. Забув ти великі слова предвічної мудрости, що не можна двом панам служити.

Розпуко ти моя! Ломив руки з розпуки, аж тріщали в сугавах.

Нехай, що буде, те й буде! Йду в бій; хочби на смерть; найрадше на смерть. Прости мині, Софійко! Будь здорова, Софійко!

І пішов писати проклямації, побіг обходити всі сходи, збори, гуртки і сурмити на бій.

*

*

*

Вечірнім сумерком скрадав ся Бакун попід камениці. В кишені несвідомо, нервно мняв запрошенє директора поліції. Прямував до його бюро і як найдалше обходив вуличні ліхтарні, що вже горіли.

В поліційнім будинку, хоч пора спізнена,

товпижась глота. Найбільше жінок. Вони приходили і відходили в ярих одягах, з обличчям крикливо розмальованим, знищеним бляншом і розпустним, неприродним житєм. Час до часу запешестять шовки, мигне стать гарна, істерично розстроєна, з дивним вогнем в очах. А найчастійше самі людські руїни, огидні і відразливі, що й з дива не сходиш, як можна в них шукати любови, ба й ще платити за любов. О ви, незбагнені пристрасти людські!

Йдуть особи, які видають ся зложені лише з очий і ух. Оглядають кожного пронизливо, зимно, цікаво. Здасть ся, розбирають тебе очима до нага й важуть. З привички час до часу прикладають праву руку до кляпи сурдута, під котрою блищить двоголовий орлик.

Йдуть люди із заїлістю в очах; то ті, що скаржують; йдуть похнюплені і вистрашені, то ті, що оскаржені; йдуть молоді, старі, всіх станів, обох полів, як велика процесія людської заїлості, злоби, підлоти, терпіння, горя, розпуки. А будинок сей яроковтнув їх і викидає і нікому не приносить дійсної розради, заспокоєня.

Бакун застукав до бюро директора поліції її увійшов.

Простора кімната з трьома високими вікнами. Ціла розмальована темно-червоною краскою, гейби счорнілою людською кровю. Лиш обрамоване золотими лівіями попід стелю оживляє сю краску. Товсті, тяжкі занавіси при дверях і вікнах, темно-зеленої барви, додають кімнаті величності і лагодять трохи її грізну, сувору повагу.

Директор сидів при бюрку і писав. Не потребував саме тепер писати, але навмисно прикидав ся сильно запрацьованим, аби дати вичікувати стороні її онесмілити її вичікуванем.

Раптом підніс очі і впер їх у Бакуна. Сим зером розложив на части не лиш його особу, але й душу його.

— А, пан Бакун, дуже мині приємно візнати! — сказав, а Бакун мав вражінь, що ся приємність десь сидить незвичайно близько повної байдужности. — Приємно мині пізнати людину, що має серед української молодіжи такі здорові погляди — і має відвагу явно сі погляди обстоювати і ширити.

— Дякую пану директорови за ласкаві слова признання, — сказав Бакун радше, аби сказати банальну фразу подяки, як із глибокого переконання і свідомости.

— Але ви стоїте. Перепрошую за неувагу з мого боку. Прошу, дуже прошу сідати! — сказав директор і зробив округлий запрошуючий рух рукою, а все те в тоні і способом, що Бакунови таки рівночасно мелькнуло питань, чи дійсно має сісти, чи стояти. По моменті вагання, — сів.

— Нам, урядови, сей рух української молодіжи властиво байдужний. Звичайна легкодущність молодіжи, яка аві в приближеню не здає собі справи із сього, з якими силами входить у конфлікт. Тому не в інтересі уряду, але в інтересі нерозважної молодіжи, навіть із прихильности до неї, — сліджу з увагою ваші змагання, пане Бакун! — заризикував директор сей широкий маневр.

— До чого-ж веде ся розмова і на що я тут потрібний? — спитав уже здивований Бакун.

Директор завернув і йшов просто до ціли.

— Бачите сих трое вікон? Крізь них, хоч прислонені грубими занавісами, я бачу все, що діється в місті від найвисшого піддаша, до найнижших сутерин; від найвишнійших палат, до найнужденнійших криївок; — і в місті і в цілім краю. Все сюди приходить: у фраку, в сурдуті, в робітничій блюзі, в жидівськім халаті, богато сих у жидівськім халаті; дами в шовках, у шубах, у лахмітю, -- все приходить: — і доносять, доносять, доносять. Гарне товариство, але інтересне товариство!

Ніби заєвистав, ніби цмокнув три рази з інтонацією, яка виявляла здивоване, рівнодушність, наругу.

Бакун слухав і не розумів, чи прикидав ся, що не розуміє, чого від нього хочуть.

Директор подразнений упором слухача, став цинічно отвертим.

— Від недавна я студіюю вашу суспільність. Дивний народ, дивна суспільність. На зверх ніби застигла лява, спокійна, здасть ся алатична, навіть покірна, — а тут тобі раптом, не знавш, що, коли й як, зриваєть ся бешкет і заверуха, як раптова буря* літної днини. А я маю, я мушу знати, що, коли й як.

Бакун горів із гніву, з жалю, зі сорому.

— То я, пане директор, маю бути тим, що про мою суспільність сюди доносить, що, коли й як? — спитав придавленим від зворушення голосом. Моє поважане! Виходжу.

Шукав за шапкою. Знайшов.

— Моє поважане!

Вийшов. Але двері замкнув легко. Не тріснув ними.

Директор, як Бакуи збирав ся виходити, щідив за ним поволи, виразно слова: А не забудьте, пане Бакуи, що ваш бит від сьогодні забезпечений. Се я вам говорю. Моє поважане.

Директор вдивлював ся в заперті за Бакуном двері.

— Нічого. Верне. Поборикаєть ся зі собою і вёрне. Дивний народ. Інтересний народ.

Бакуи сточив ся по сходах, як куля і гнав вулицями міста.

Йому здавало ся, що побіч нього, чи в нїм гошить іще хтось другий і немилосердно регочеть ся над ним.

— Нарешті діядав ся ти признаня, високого признаня з уст директора поліції.

Гейби яка блискавка розяснила йому минуле й теперішнє; все він бачив із прозорою ясністю.

— Очевидно, директор поліції приятель твоєї молодіжи, хоче ошадити її жертв і терпіня з чисто альтруїстичного почування. Що більше. Хоче навіть ложити урядові гроші, аби лиш ти згодився доносити йому, коли саме він має поспішати тій молодіжи зі своєю помічю. Га! Як та молодіж проглянула тебе до останніх закутків душі, що відвернула ся і відсувала ся від тебе. Вибрав ся ти їй гетьманувати, вести її крутими стежками компромісів із грабіжниками, — а кінчиш довірочною конференцією з директором поліції, що спихає тебе на дно підлоти і бруду. Певно, ти ще нічого не зрадив, не взяв своєї ціни за свою людську гідність і за братню кров. Але візьмеш, візьмеш, дуже мала, низька, нікчемна. Як ти вже так легко у той важкий час згодив ся піти на сю конференцію, на сю торговлю людських душ, то підеш також по сеї один гріш, по обіцяне заповненє твого дальшого битю.

Сніг падав великими платками, танцював у найріжнійших перевертах у воздусі, обліпляв одежу і розпалене лице Бакуна.

Пристанув. Закашляв ся. В хорих грудях зашвирило. Зачав роздумувати холодійше.

— Бачу ту зависть, що сиділа в мині змалку, розросла ся тепер у грізні, нечувані розміри. Не міг я побіч себе терпіти кого небудь богатшого, здібнійшого, розумнійшого. Якесь дике себелюбство розширало мене. З цілою незрівнаною злобою доскулював я свому окруженю. Здавало ся мині, що я створений до чогось великого; що як не мудрійший, то хитрійший я від усіх докола; кого не переконаю, того підійду, омотаю, звезду; всіх зіпхаю в одну збиту громаду, що буде слухати мого голосу і моєї волі. І не для мене се, а для них-же самих. Знищу нерівність богатства,

роду, заслуг, розуму, — всі будуть рівні, — лише я між рівними перший. Все те було дівцтво. Аж ось прийшли часи неминучої проби. Мої товариші розпочали сей божевільний рух на університеті. Розпочали з незрозумілою для мене байдужністю на шкоди, які ждуть кожного особисто, що сей рух організує і бере в нїм участь. Я став проти сього руху і спіткав ся із закидом народньої зради. Я почув себе пропашим. Поражаюча більшість сього суспільства осудила мене і лишила поза скобками своїх праць і свого життя. Я чув, що душу ся. Вже не про передові місця у тій суспільности я думав, але хочби про можливість якого такого співжиття. Та бачить ся ті, що себе не розуміють, ті й не порозуміють ся зі собою. Зачав я збирати собі подібних, аби хоч шкодити сій злій і незрозумілій минї масї. Шкодити злосливою критикою, цинїчними насміхами, розстроюванєм її роботи.

Ся війна із власною суспільністю мусїла в кінци завести мене в кабінет директора поліції.

Ах, огидо-ж ти! З яким спокоєм, як льогїчно виводжу я свій похід у bagno, в погань, на людський смітник. Зачинаю, видко, тратити мірник між злом і добром, між чеснотою й підлістю. Якби минї колись кинув був хто в очи, що я стану, наміряю стати поліційним шпіоном, був би вбив, як брехливу собаку. А тепер резоную спокійно.

Змучений довгим ходом, згорячкований, віддихав тяжко й скоро. Глянув на каменицю, попід котру йшов.

Се була камениця Катрусї. Несвідомо кружляючи, був уже під сим домом по раз третій. Цїлий затремтів.

От у Катрусї світло. Під-но, виясни їй так само спокійно й льогїчно, що ти мавш намір, де там, що ти в душі своїй уже став поліційним шпіоном. Нічого не роби собі з сього, що вона так само відсувала ся від тебе, як уся моло-

дїж, що ніколи не дїткнув ти її нагої, її пахучої руки.

Приходиш, стукаєш у двері. Не ждеш, заки вона скаже, прошу; або прочуваючи тебе, заки замкне двері перед тобою. Входиш. Добрий вечір, Катрусю. Вона здивована пізною появою, мовчить. А ти з любим усміхом, з тим твоїм сатанїчним усміхом повторяєш: Добрий вечір, Катрусю. (Се я, Бакун. Приношу тобі важну й цікаву вість. Вона німим поглядом питає тебе, яку? Ти ждеш, аби викликати сильнїйше вражінє, а відтак сміло, певно. Я маю сталу посаду, маю запевнений бит. Ніщо не стоїть на перешкодї. Катрусю, будеш моя? Будь моя! Її очі розширюють ся зі здивованя, непевности, сумнїву. Дивить ся, як блудна. Нічого. Ти спокійно й льогїчно виведеш. Маю посаду, добру посаду, легку посаду. Лини дивлю ся поміж нами, що, коли й як, і доношу, донешу, доношу.

Очі її виходять з оправн. Уста отверті. Ще не розумїєш, Катрусю? Посаду поліційного шпіона... Вона тобі в сїм моментї пляне між очі. Нічого. Обїтреш ся, пїрвеш її, притулиш, упеш ся зубами в її пухку шию і цїлуєш, цїлуєш, цїлуєш...

Втік знід вікон сього дому. Голова палала і крутила ся, як велике, важке, млинське колесо.

Га, годї! Мушу скінчити зі собою, заки збожеволїю. Піду за місто. Чейже знайду там досить підле дерево, під яке собаки бігають із потребою та покінчу зі собою.

Холодні струї топнїючого снїгу спливають йому з лица за ковнїр, по шиї, геть по тїлі. Душа його плакала над ним дрібними слезами.

Перед очима станули йому його моєді, дїточї літа. Одно довге змаганє з недостатком і супротивностями, зі злобною докучливїстю людською. Мешканя-нори, повнїбруду і вбиваючої вохкості. Довгі, студенї вечерї і тяжко здобувана наука при свїчцї, вераз краденїї. А відтак ся боротьба з окру-

женем, довга, вперта. Око за око, зуб за зуб. Він чув, що людська товпа, яка оточувала його, скоро він лиш поховзнетъ ся, впаде, а хочби лише стане відітхнути, — візьме його під ноги, перейде по нїм, як татарська орда, і зтопче, знівечить. Тому він, мале щеня, відборонював ся, кілька сил став. Підлазив і розтрочував, кусав і гриз, роздавав і приймав удари, аби лиш вибити ся з посеред сеї людської товпи і не пропасти. Які він мав доси гарні, радісні хвилі? Ледви памятав; мерехтять вони до нього іще десь із діточих часів, як жила його мама, мерехтять блідо і з далека, гей з за хмари. Пощо його мати лишила, чом не забрала зі собою?

Пристанув. Сльози тихо плили з очей, серце щеміло з болю. Був зломаний і розбитий.

Недалеко був підрядний шинок. Увійшов і перший раз у житю упив ся до нестями.

Зараз по кількох чарках присіла ся до нього одна з тих жінок, що здибав їх у будинку поліцейного уряду.

IV.

— Куди ти пропадаєш? — заговорив Адам Коцко, стрінувши Торського, як поспішно переходив поперек вулиці. Придержав його рукою за рамя.

— Ми шукали тебе пів днини, ані суди Боже знайти. Обійшли з десять хат, усюди одна відповідь: Був, але вийшов. Були ми в редакціях, те саме: Був недавно, але вийшов.

— Чого-ж так розшибаєте ся за мною?

— Як то чого? Завтра ж починають ся ново виклади на університеті.

— Я об тім знаю, і саме біжу до Сольського, де сподію ся, як звичайно, більших сходни і там вирішимо остаточні постанови.

— А я саме вертаю від Сольського. Сходини були вже; були навіть дуже чисельні і вирішили, ну, вгадай як?

— Чому-ж не розказуєш, але ставляєш загадки? Адже знаєш, я цілий горю.

— Бачиш, ми тебе дуже шукали. Не могли допасти. А тут час летів і наглив. Треба-ж іще всіх приготувати, повідомити.

— По що такий довгий вступ? Змилосоуди ся над моїми нервами і кажи просто, що ви ухвалили?

— На внесок Сольського однодушно ухвалили сецесію.

— Що за сецесію, що за диво?

— На знак протесту проти насильства і кривди перед цілим культурним світом, ми, всі укра-

їнські студенти, покидаємо львівський університет.

— Що за божевільна думка? Як то? Добровільно уступаємо з університету, який хочемо добути? Та-ж се розгром, капітуляція, сецесія від розуму.

Торський скаменів від наглої і несподіваної вістки. Знав, що богатьох із молодих юнаків облетів страх і тривога, але через момент не допускав, що вирине думка про масову дезерцію. Бо як небудь гарно назвемо злеполучну постанову, вона буде нічим іншим, як дезерцією з перед лица ворога.

Коцко станув перед Торським, як молодий, розлогий дубчак. Його росла, кремезна стать із мarmору і полуміни була спокійна. Лиш дуже виравлене ухо могло в нїм вичути решту зворушення, гей приглушений, далекий грюкіт давного грому.

— Слухай, Торський. Я не належу до тих, що чого небудь боять ся. Як треба, як кажеш, то я і ще мала пачка зі мною зараз завтра, як лиш відчинять браму університету, положимо ся на її норозї, як стадо вовків. І не пустимо нікого ані туди, ані звідти. Хиба трупи наші повиносять. Я годив ся і годжу ся з тобою, що розпочату боротьбу маємо вести просто і консеквентно до побідного кінця. Треба одначе числити ся з матеріалом, яким маємо вести борню. Як я нинї бачив тих щирих і добрих товаришів, іще майже хлопят, збентежених і незарадних, цілим молодечим ідеалїзмом противних кровавій борнї, я прийшов до висновку, що треба, що мусимо подождати. Я сам голосував за сецесію.

Сильним рухом узяв Торського під рамя і попровадив його з тою мужеською, дружною сердечністю, яку витворює спільне довге товариство в службі спільних високих змагань. Прямували до Сольського, і Коцко старав ся по дорозї з питомою йому щирістю виложити всі причини,

які спонукали молодіж і її провідників до такої саме ухвали. Він знав, що се відступ у бік від наміченої ціли. Йому особисто прикро і тяжко йти до мети ломаною, а не простою дорогою. Але він уважає, є сього певен, що се лиш відложене рішаючої стрічі, а не понехане її. Важний те-ж моральний капітал, який добудемо сим кроком. Довідасть ся весь культурний світ, що перед нестерпним утиском із боку братнього народу, який деінде сам веде таку завзяту борню за своє існуванє, мусять українська молодіж тікати із власних гнізд у світ за очі. Ми покажемо, що перед брутальним, кривавим ударом, до якого по мойому прийде, випробували ми всі лагіднійші способи боротьби в культурних межах. Ми в останнє сим великим вчинком розпуки звиваємо всі міродатні круги краю й держави, аби нарешті заспокоїли сю пекучу і невідкличну потребу українського народу, бо инакше прийде до катастрофи, що потрясе основами сього краю й сеї держави.

Коцко говорив се могутний і певний себе, а під його смільним ходом, здавало ся, вгиваєть ся земля. Віп, уособленє боротьби й сили, для нього сецесія, се те-ж борня, а радше короткий віддих у боротьбі між одним ударом і другим. Се лише свобідна хвилька, в якій він засукує рукави на своїх кріпких кулаках, з мяснями зі сталі. Ся стась, гейби лише з груба кована в морморі, була красою через свою величчу й незломну силу.

Торський був непотішений.

— А щезай-же ти мині з цілим твоім культурним світом! Що є нинішня культура? За чотири тисячі літ не навчила ся сих кількох заповідий Мойсея, не убий, не кради, не чужокож, не свідчи брехливо на ближнього твого. А навіть чим та культура виспа й ширша, з тим більшою фінезією, вирахованєм, піджістю вчить одну людину заїдати другу. Чим були криваві боротьби

індійських кочовиків у порівнянні з концентраційними таборами найкультурнішого сьогодні англійського народу? Невинна диточка забавка. А тут тобі, у цих таборах тисячі, десятки тисяч старців, жінок і дітей холоднокрівно засуджується на повільну, а певну смерть від голоду і пошестий. Все те з такою нікчемною байдужністю, що кров стинається в жилах і сивієш без часу. Ось тобі культурне винищування одного народу другим. Нинішня культура! Ся рабня і служба хижачьких плутократів, що замість серця носять мішки золота, біржевих спекулянтів, лакомих і рабівничих фабрикантів, великих земельних власників, пляних кровю і кривдою селянства, самолюбних високих кругів духовенства, вітська і урядовців, у кінці вампіра держави, що є перестроюваною спілкою всіх попередних хижаків. Чи не в ім'я сеї культури затроєно Китайців опієм, винищено з коренем Індіян, насилується всіма нелюдськими способами муринів в Африці, феялів в Єгипті, а своїх і чужих племен — найкрасших синів у тундрах і тайгах Сибіру? Про наш народ і його долю серед любих сусідів і не згадую. Нинішній культурі імпонує лиш кулак, а в нас він іще такий диточий, такий маленький. До чого знов наш крик розпуки приневолить рішеннячі круги краю і держави, про те хіба нема двох думок у тебе і в мене. В найкрасшим випадку насадять комісію для розсліду справи, яка в століття наших внуків буде ще саме збирати матеріяли до дискусії над проблемою нашого університету.

Прийшли під двері Сольського. Були замкнені.

Оба подразнені і згорячковані пішли через галерію до кухні, аби конче зловити Сольського, або хочби тільки розвідати, де він. Крізь вікно сумежного з кухнею покою побачили Сольського, як сидів із мамою на софі. Вдивлявся в маму своїми мрійними, веселими очима, а мати гладила

його буйну чуприну своєю дрібною, пшеною рукою. Сиділи, як двоє пташат, що по бурі сушать піре в проміню сонця і тішать ся.

Коцко і Торський глянули на себе.

Цілі сотки таких мамів, татів, сестер у тім місті, в тім краю. Їм усім гей млинський камінь упав із серця. Привид людської крови, трупів, ранених, а за тим тюрми, стражданя, муки розвіяв ся і счез, а що найменше відлетів у темну, далеку далечінь.

Коцко і Торський завернули.

— Ходім чинити приготоваия до виїзду з сього університету на инший, — сказав Коцко.

Розійшли ся.

Торський був страх зі себе нерадий. Наїрїжнійші суперечні думки і почуваня били ся в нїм зі собою, як на провеснах ледові криги на бистрій річці. А було йому соромно і просто фізично болїло його те, що в собі почув якийсь тон утїхи і тихого задоволення, що саме такий оборот узяла справа. Навіть внадила ся і уперто вертала в нього гадка таки зараз поїхати на Подїль. Та-ж запрошений, а перед відїздом у далеку дорогу навіть випадає розпроцати ся з приязною родиною. Се-ж божевільна думка чинити Софійку хочби в найдрїбнійшій часточці відповідальною за несподіваний зворот в університетській справі.

Зрештою сам захоплений пїжною щеною у Сольських у душі своїй змяк і апробував уже сю нещасну сецесію...

Саме в тім то й річ ся нагла мягкість, що має корінь у власній вигодї і самолюбствї. Вибачливий для других, бо й сам тремтить і рветь ся, аби кинути ся в обійми особистому щастю. В самій-же сутї річи все те вїщо инше, як збочене з простого шляху своїх первїстних ідеалів і свого заприсяженого обовязку, хочби каригідне занедбане їх. Каригідне перед судом сто-

ронних і перед справедливим судом власної совісті.

Ніякі софізми не втихомирять болю сеї рани. Перший раз постать Софійки станула в нього перед очима, як велитенський Сфінкс у золотистій піщаній пустині. Жінка, відвічна загадка, все відгадувана і досі не відгадана влучно, стояла отсе перед ним у мітичній своїй силі, загадочности, привабливості. Що-ж є жінка, чи сила творча, чи сила розкладча? Чи се мотор, що підіймає наш лет до світла, сонця, правди, що творить і розбуджує в нас титанічну енергію і житєву силу? Чи навпаки деструктор, що лет наш обнижує і наміри наші або викривлює, або нищить? Цілі ряди геніїв людства, що могли людське слово, думку, діло на нові незбагнені здвигнути дороги, — в зеїті своєї торчости лопили ся і замовкли на віки під ударом не ласки, часом примхи того Сфінкса — жінки. Але стілько-ж само геніїв у полумени очий жіночих знаходили жерело своїх безсмертних заслуг і вчинків. Жінка, як прамати земля. Се не Сфінкс, а лиш мати така, що почала, або що хоче почати. І йде вона до свого материнства з примхатою байдужністю до сього, хто буде його причиною. Знов як мати земля, що з однакою втіхою годує і жито і німицю. Се лиш ми творимо собі Сфінксів і гордийські вузли та гинемо з рук витворів власної уяви, яким надаємо стать любі жінки.

Йому здавало ся, що Сфінкс — Софійка глумяиво смієть ся над ним у блеску заходячого сонця. Легке вирішене відвічно не рішеного питання не принесло заспокоєня його подразненим, майже хорим нервам.

— Годі, я чую і при всій тривозі перед наслідками, мушу ствердити, що ся постать жіноча, яка мині перейшла дорогу, звертає і веде мене в сторону духових бур і муки, каже здрі-

гати моїї силі волі в моментах рішайучих ударів, стала для мене чинником розстрою.

Не поїду на Поділе. Поїду розпрощати ся з домом, із ріднею. Хочу, як Антей діткнути землі, сього цілющого ґрунту, з якого вилетів таким високим, таким безжурним летом, хочу забути здрігати ся в рішучих моментах.

* * *

Торський навіть не дав знати до дому, аби вислали підводу до стації. Так любив іти пішки від залізничного двірця до хати. Любив проходити власними ногами по раз тисячний сю надсянську рівнину, обрамовану здалеку лагідними лісисти-ми горбами. Тут, під безкраїм блакитом, на безмежних просторах, почував себе, як дитина маленьким і як дитя свободним. Ні суму, ні журби. Що там за тм блакитом, де край тій безмежній долині? Ось перші думки, що в дрібонькім серці розбуджували зацікавленє, бунт, жажду пізнаня. І першу борню з завистною пригодою о відслоне-нє її незбагнених тайн. А борня почала ся і вела ся все при тім срібнім дзвенькоті жаївворонків, що поміж запашною землею і синім небом повисли, як чарівні хори на тиху радість для тих серць діточих.

Торський переходив, як усе через сеї дужий парк-огород, який йому змалку видавав ся таким чудом світа. Тут відвічні дерева — зимою шуміли своїми сотками тисяч безлистих дрібних галузок, або чатинєм сосон і смерік, весною бухали щebetом і співом безлічі пташок і соловіїв, які гніздили ся в галузях і дуплах сих велитнів. Любий серцю, здоровий щebet. Але як заслухав ся в ньому Ягаїло, володар і ворог сеї землі, то згинув від нього, як від певної отрути. Дивна тут земля, дивні дерева і пташки і люди!

Торський прийшов ненадійно до хати. Ніякої метушні, ані голосного витального крику. Батько простягнув, як усе, свою дужу, тверду

руку на привитанє. Мирон цілував ту руку з однакою пошаною, а батько, що рідко лучало ся, поцілував його в голову. Чи-ж се глибоко сховане батьківське серце чує, що в синові кипить і змагаєть ся борня, що йому треба не лиш сеї сили, яка тут скрізь слідна, але її трохи теплого серця? Мачоха добра і розумна взяла ся зараз ладити трохи ліпшу їжу своему пасербови, якого любила й якого виріжняла між усіма дітьми.

Мирон знає, що як лиш звечеріє, посходять ся свояки і сусіди, весь сеї цікавий люд, аби випитати і вислухати все, що там чувати в широкім світі. Отся цікавість, ся жажда знаня і пізнаня се-ж загальна риса сього спосібного племені, яка звязує тісно зі собою всі верстви сього народа нерозривними звязками, як у нїякім иншій народі.

Мирон однак хоче мати тепер як найбільше часу для своїх дум і своїх мрій і для своїх спогадів. Занадто зворушений і розстроний. Піде між коні, погласкає кожного і подасть ласунам хліба з солею, що незамітно пірвав у мачохи. Піде між корови наглядати, як спокійно і лїнворумиґають. Телята будуть йому лизати солєні руки острими язиками. Свинї самі прибіжуть до сїпий. Аби лише двері отворити. Вже добувають ся. Обскочуть великий цебрик і лакомо будуть халасувати смачну їжу, цямкаючи голосно язиками. Старий хрунь скалить зуби на молодіж, що вихоплює йому ліпші кусочки, а всі разом квичуть і викидають рилами з цебра все, що менче смачне. Се лишають куркам і качкам, що вже з далеку нетерпеливо ждуть на свою чергу. Бо свинї пани і епікурейці між домашнім скотом. В округ жите незамітне, а таке кишуче.

Сю ніч заснув Торський спокійно і спав довго, довго сном твердим і здоровим, як давно, як був іще малим хлопцям.

Збудив його рано панотець Максим. Прадїдним звичаєм, що сягав часів Володимиркя пе-

ремиського, або й ще давнійших, молодіж у селі кликала всіх старших, вікових людей „панотець“, „пані-матка“. Мирона лучило зі старим Максимом почуванє сусідської приязни і взаємної пошани.

— Мироне! Сьогодні ловимо рибу. Йдете з нами?

Мирон такого пиру собі не відмовить. Та й ще в яким незрівнанім товаристві буде рибу ймати. Се-ж кождий з отсех рибаків мистець у свому реместві. Мистець для мистецтва самого, а не для хісна, бо звісна річ, що рибальство сими часами не виплачуєть ся і на прожиток не вистав.

Максим іде передом. Високий, кремезний, сильний. Ся сила шуміла і переливала ся в нїм і він не маючи власного господарства, хапав ся за кожду роботу в громадї.

Молодим гнав сплави до Гданська. Які чудадива він не розказує про ті виправи! Він був перший сплавник на всю перемиську сторону; а як сплави йдуть в його руках! Просто чайка летить понад воду і лиш час до часу мусне сірими перами її філі. А крім того він був громадський пастух, полевий сторож, поліцай, чи як у громадї кликали послушник, грабар, піяк, злодій. Ніколи не пив до нестями. Все ще хоч паний йшов цевними ногами. Лиш тоді нікому не вступив з-дороги. Ні жандармови, ні попови. Руки заложив на хребті, або розмахував ними. Капелюх скинув і світить здоровою лисиною до сонця. Балакає веселі й енергічні річи, або співає. Йде з почуванєм необмеженого пана і володаря сих сторін. З яким острахом і мовчазним подивом дивив ся малий Мирон крізь дїрку в плоті на сї горді і веселі походи панотця Максима. І знав, що зараз Максимиха прибіжить розхристана і в одній сорочці, щоби захистити ся в суєди перед побоями Максима. Тай крадіжм, які сповняв Максим, були радше протестом проти

сих порядків, серед яких леда дурень, що має гроші, розпираєть ся в чести і славі, гей кабан у болоті, радше збитками, які він строїв Жидам і богачам, як дійсними крадіжками. В селі любили Максима, а він ковтав жите повним ротом і втішав ся ним.

Прийшли над старий Сян. Се мертва відпога Сяну попід селом. Лиш підчас дуже високого стану води на Сяні вливаєть ся вода в се старе русло. Максим уважає його за діло рук своїх. Любить про се бувало розказувати. А малий Мирон слухав обома ухами і отвертим ротом. Колись, колись Сян плинув велитенською підковою попід саме село. Що року мусіли надбережні господарі відтягати будинки з над ріки, бо береги падали в воду великими шматками. В петрівку звичайно найбільші води, часті повені. Се період дощів. Кінці підкови, якою Сян плив, через обосторонне підриванє берегів зблизили ся до себе на кількадесять сяжнів. Тоді Максим із твоім батьком зібрали відважних юнаків. Бистра, каламутна вода Сяну плила рівно з берегами, з трудом ледви містила ся у високих берегах. Шарпала їх, крутила ся лійковими вирами, ревіла, пінила ся, як скажена. А ми розкопували вузку гриву землі. Кождої хвилі могла вода ввірвати ся в розкопаний діл і залляти нас і затопити, гей тих кретів у грізних студених бовванах. Часто був я між житєм і смертю, сам шукав я таких пригод, але ніколи ще не було мині так розкішно, як тоді. Нарешті кричу: Хлопці з рова! А сам бю джаганом останні удари у розмоклу землю. Спінена вода впала в свіжий коритар. Гризла на очах і дерла береги. І поплила просто. Нове русло Сяну було готове. На старости літ усміхав ся до сього старого сяновиска, до сеї спокійної калужі, як до любої дитини. Ніде він так не любить рибу ловити, як тут; тут держить він власний човен, над берегом сплів свою найкрасшу буду і вимощує її в міру запашним сіном. Він тут не

лиш ночі ночує, але любить також: у гаряче полудне тут відпочати, слухати тихого шуму, шелесту очерету, лагідного плескоту водяних филь на піску, рідкого кумкапя жаб. Бо під старість став із Максима сибарит.

Вступили на лід. Все вже було доволі приготовано, як пристало на мистців-рибалок. При березі вирубана велика полонка; нею затягаєть ся і витягаєть ся сіль. У півколесі від неї вирубано ряд малих полонок. Сими віконцями замітуєть ся сіль попід лід. Вже її витягають. Чотири пари здорових рук, чотири сильні постаті, подані трохи в зад і напружені як сталеві стовпи, тягнуть сіль повагом. Тягнуть мокру, з кропівником і водними поростами, з намулом. Окружене впялило очи в отвір полонки і стежить за вислідом ловлі з запертим віддыхом. Нарешті в сіти затріпотали ся перші риби. Щупак, що притаїв ся і дав себе горнути, як патик, пірнув стрілою в каламутну воду. Блиснув золотий бік карася, чи коропа.

Тріумфальний оклик: Є! є! є!

Жили на чолі, на шиї рибалок напяли ся як посторонки. Піт кроплями капає їм з лица. Тягнуть і мотають сіль зі скорістю машини. Нарешті вся на березі. Два рибаки відганяють товпу дівтори її цікавих. Два інші вибирають добро зі сіти у довгу плетену бодню. Два дужі щупаки, що то літом добирають ся навіть до молодих каченят.

Між коропами деяка штука, як добре підготоване поросятко, багато золотистих карасів і товстих ливів. Загальну веселість викликає зловлене неповоротливих раків і чорних вюнів. Останніх счиняють, вудять у диму і вони дають дуже смачну приправу до святочного борщу. Дрібну шляхотну рибу кидають рибаки знов у полонку, а на иншу не забрану, як лиш відійдуть рибаки, зараз кинеть ся стадо качок і гусей, що

засіли як пестрі камені в округ на березі і чату-ють терпеливо на свою добычу.

Так переходять три або чотири заруби перед полуднем.

Терпеливий Юдка з літрою горівки жде. Жде й розказує, як тепер нема на рибу ціни; як він втратив на рибі, що недавно купив від Максима, як його всі Жиди взяли на сміх і мають за найдурнійшого Жида, — лиш тому, що він так дорого платить за рибу. Він знає з гори, що він знов втратить, але що має робити, коли в нього вже таке серце і він готов пши платити по одній короні за один кільограм.

Торг між Юдкою і рибачками доходить до такої горячки і крику, що вони скачуть до себе з кулаками, називають себе останніми словами, спльовують з відрази і обурення, рибачки по раз десятій відгрожують ся зіпхнути Юдку в полонку, як лиш знайдуть глибокий вир. Але горячий напій так вабить, вони такі змочені і перемерзлі. Приймають ціну Юдки.

Панотець Максим спрятав гарного коропа і тиче Миронови. Возьміть, Миросою. Він вимовляєть ся. Вас се стілько коштуєттруду, здоровля. Нічого. Возьміть, Миросою. Вже там я маю більше користи з вашого города, як ви з моїх риб! — І всміхаєть ся добродушно.

Відтак усе рибачьке товариство сходить ся до одного спільвика. Жінки пораять рибу. Рибалки запивають, закусують і розказують, розказують неймовірні пригоди і переживаня, гейби були в простій лїнії нащадками Мінхгавзеена. Відтак і співати зачнуть охриплими голосами. Бо рибалки люди веселі і мрійники.

*

*

*

— Підемо в поле, хлопче.

— Добре, тату.

Але зараз обхопив Мирона несупокій, чого може батью від нього хотіти. Очевидно не хоче

розводити справи при воїх, відходить за людські очи. Се ще збільшує неспокій Мирона. Йшли довго, словом не відзиваючись до себе.

— Чи за університетські випадки буде судове слідство? — спитав батько ненадійно і просто, не заходячи мавівцями.

— Здаєть ся, буде.

— Ти дуже вмішаний? Певно перший?

— Один із перших так, як ви в громаді.

Батько похмарпів і замовк. Гадав для сина разом з освітою придбати безтурботний спокій, красшу долю, задоволене зі здобутих красших умов життя; вийшло інакше.

Його улюблена дитина видко ані трохи не зазнає спокою; горить і спалюєть ся або беть ся гей риба об лід, серед тих тяжких відносин, серед яких довело ся жити всему нашому народови. Та могло бути гірше.

Ся пригнітаюча атмосфера могла його просто зломити і затроїти його моральні основи, що виніс із дому. Міг пустити ся витрачати свої фізичні і моральні сили в картярстві, п'ятиці, розпусті. Махнув рукою, гейби відганяв докучливі думи.

Пристанули над безоднею. Се велике урочище серед розлогих піль. Сповите хмарю легенд і переказів у селі. В округ така тишина, що здавало ся чути гомін дзвонів, які разом із церквою на Великдень запали ся в сю безодню перед віками.

З корчів вискочив заяць і пігнав у сусах чистим полем, як привид.

— Слухай, хлопче. Колись розпочав я своє ґаздівство лиш з отою нивою, що тут бачиш. Отсими руками я за своє жите приробив у десятеро стілько. Як не будеш мати хліба з твоєї науки, памятай, що сю ниву для тебе держу.

Мирон був потрясений до глибини душі. Вичував цілу ніжність батьківської любови, що в сю житєву бурю строїла своїй дитині тихий за-

хист. Вихід і ратунок з розпуки по розбитю всіх великих сподівань, реформаторських замірів підоблачного лету.

Цілував батьківську руку і тихо плакав.

Чи ти, батьку, не розумієш, що з такого молодечого бою нема повороту на затишну ниву? Є лиш перемога або смерть. Але де-ж би я кровавив твоє кохане серце вияснюванем сих законів молодости і молодечої віри!

— Ходім відси, тату.

Дзвони в безодні затихали поволи..

Довше не можна було сидіти дома. Треба вертати до Львова.

Днина така соняшна, легко-морозна. Платочки іпею обсіли корчі її дерева та виблискують до сонця безліччю різнобарвних іскор.

Ще лиш розпрощаєть ся з Сяном. Ота ріка, як добра мати з малку виплекала Мирона, була йому другом вірним і гарним. Колись грізна, як забирала йому рідного брата в свої холодні, не наситні філі, відтак дорога і рідна, як би з ним звязана рідною кровю.

Тепер окутана ледом, присипана снігом, здаєть ся, лише спить і мріє.

Тут і там бистрі філі рознесли і злизали лід та плюскочуть темною струєю серед білих плахт снігу, в темно-зелених рамах леду. Чуйний сон, бистрі мрії. З разу там у високих Карпатах свободні і веселі. Скачуть з каменя на камінь, з шумом водопаду летять у пропасти, з пристрастним шепотом розливають ся в глибокі плеса і всіхають ся до свого любого вірного народу, що розсїв ся лавою по обох берегах.

Бистрі мрії, бистрі філі.

Відтак плывуть із пошаною по під мури старого Перемишля. Ведуть тиху безконечну розмову з надбережними горбами.

Куди відійшли, коли вернуть давні Ростиславичі, сього краю незабутні батьки, володарі слави і нещасні?

Филі шелестять, гей капають сльози.

На найблизшій горбі, де пишали ся колінь княжі тереми і церква, стоять три хрести, незагаслі сліди старовини, надія ясної майбутности. Счорнілі рамена підіймають до неба і благають всемогучу силу: Верни сьому племені і сій землі їх давню велич і славу, відгони сю довгу і тяжку ніч, кажи зійти сонцю і ogrіти їх і розмножити тут і добро і щастє і красу та не дозвољь заходити сьому сонцю вже ніколи.

В сріблито-синій далечині замаяли вежі й бані Перемишля, як золота поява. Татарський курган острим верхом врїзував ся в ясно-синій блакит неба.

Торський заслонив очі перед надміром блиску від снігів та сонця.

А далі пливуть филі гей з радістю журба обняла ся. На східнім березі ще дороге їм племя, на західнім уже чуже, таке незрозуміле й таке вороже.

Филі течуть лїниво й поволи, гей хочуть завернути в Чорне море. І гомін шлють на зади, поза себе: Сян ваш вічний і вірний. Як вас, Українці, не стане над його берегами, висхне з жалю.

*

*

*

Як Торський вернув до дому, вже фіра стояла запряжена. Сам батько брав ся відвезти його до стації. Зняв шапку з голови і бичиском значив хрест перед кіньми. Не з надмірної побожности, але по прадїдному звичаю.

Балакали на возі. Батько виводив свої клопоти.

Бо є люди чесні й є люди нечесні, як у публичних, так і приватних справах. Треба стояти, як мур, а часом вдарити, як таран, бо інакше візьмуть тебе під ноги. Дав собі якомсь раду, бо й руки здорові і голова не від паради.

А відтак гейби його якась магнетична сила туди вабила, зачинає розказувати про свою військову службу в Альпах, в Італії. Про чари Венеції, чуда Міляна. Про люті кроваві битви з Наполеоном III, про різню під Сольферіно. Принада сонішної Італії, потрясаючі образи лютих боїв, врили ся глибоко в душу і ніколи не затруть ся.

— Ти кажеш, Мироне, що генерала Дюлая не арештували за зрадницьке веденє італійської війни? Дійсно так стоїть в історії?

— Не арештували, тату, а навіть, щоб гордий угорський магнат віднятем команди не дуже обидив ся, ніхто инший, тільки сам цісар Франц Йосиф обняв по нім особисто найвисшу команду. Розумієть ся з результатом таким самим, як у Дюлая.

Батько не міг ніколи зрозуміти, що в нашій ширшій вітчизні лише дрібноту масово тягнуть за все до відповідальности, а верхам каригідна дурнота чи недбальство, або просто й зрада минають єя безкарно.

Стілько літ жив у ретельнім переконаню, що за всі труди даремні, за неспані ночі, смертельні марші, за доскульний голод, нестерпну спрагу, за всі страхітя і безконечні кроваві жертви заплатив головою гордий, тупоумний полководець, а ось і се неправда.

До сумних досвідів про державну і суспільну справедливість докинув іще один болючий примір.

Станули на стації.

Тут найбільше Жидови, що снуєть ся за інтересами по краю. Три студенти, що залізли до ждальні першої класи, хоч їхали би й десятою, як би лиш така була. Декілька селян і селянок, що вже прибрали вид повної байдужности, з яким люблять виступати між чужими.

З далека стукотів надходячий поїзд.

Земля дрожала, а він бистро сунув по зе-

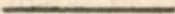
лізних шинах, як чорна потвора з білими очима ліхтарів.

Серед сику пари і дзенькоту ланцюхів, коліс, буфорів станув.

— Будь здоров, хлопче. Не гадай, що стане тобі сили перетворити світ. Уважай на себе. Не зроби стиду собі й мені.

Слова мерзли і сховзували ся по залізних стінах воза.

Мирон уже в теплім переділі і силою пари гнав у Львів.

V.

Львівські товариші робили останні приготування до відїзду. Відбирали з університету свої документи, прощали ся з ріднею і знакомими. Поплили потоки слїз дївочих. Їде любко до Відня, Праги, Інсбруку; чи поверне? яким верне? А вже-ж звісні доматорська принада і сердечне привязанє Нїмкинї, хитрі чари і доцїльна кокетерія Чешок. Чи стїлько разів заприсяжена любов переможе спокусу, видержить пробу такого далекого і такого довгого розстаня?

Баюркїв викладає кождому, хто хоче й не хоче слухати, що він усїм серцем за сецесїю. Він не нарікає. Противно, його апрєвізацийно-любовні справи на новій хатї йдуть йому над сподїванє добре. Але де далї, він бачить, що може впасти жертвою свого великого серця, що обїймає любовю весь молодший жїночий свїт його камениці. Яка небудь мала недискреція, така питома жїночому родови, неточність або помилка в назначенїї стрічі і він може скінчити любє житє під трїпачками.

Як побачив нинї ті енергїчні і здорові руки при солїдарнїм трїпаню хїдника, мурашки перебігли йому по спинї.

— Ти бочиш ся на мене, не заглядаєш до мене, Мироне? — говорив своїм свївним, глибоким голосом Сольський. — Але вір минї, не було иншої ради. Вислухай лиш мене терпеливо.

— Ти мене не переконав і не переконаєш. Але справа саме через тебе, хоч про се не знаєш,

стала мені зовсім ясна і зрозуміла. Пливу солідарно з вами.

— Куди-ж їдеш? Відень? Прага? чи Поділе?...

Торський завернув на місці і лишив Сомьського, як стовп соли.

Тікав перед ним і самим собою.

Бачив, що се змаганє з приви́дом Софійки, зі своїми печуваннями до неї, чинять його просто смішним. Смішним і незрозумілим для себе й оточення, для самої Софійки в кінці. А надто, як Софійка вийшла напроти тебе аж так далеко, аж до запрошення тебе в гості, то се непочтальне поведене зволікати з приїздом без кінця й міри і без розумної причини. Хто-ж ти, княжич із казки, що надлетиш як поява, щойно по довгих снах і тужних сподіваннях?

Бичував себе найдоскульнішими докорами.

Можеш зовсім не їхати на Поділе. Твоя воля. Чому-ж одтак щиро і просто не напишеш їй цього, чому перед тим із власного серця не вирвеш усіх споминів — і, скажи нарешті се слово, самої любови до Софійки?

Здавало ся йому, що задрожала земля, зірки рушили зі своїх основ, сонце огнистою кулею падало на землю. Кінець світа. Його власного світа. Все може пережити і перетерпіти. Утрату Софійчиної любови, ні. З тим іменем піде у світ і побідить, без нього марно згине.

І се неправда, сто раз неправда, що Софійка, се розстрії і обнижка його лету. Софійка, се призма, крізь яку видить усі справи глибше і дальше, як коли небудь перше. Що всі його дотеперішні змаганя? Підоблачне байдикування, роскіш і розпушта душі. Самолюбні заходи змискати в масах любов і славу і впивати ся ними до безтями.

Сам пю, сам гуляю. Яка понура, холодна учта. Що йно через Софійку твої змаганя дістануть тїмо і кров. Се вже не якась далека і не-

вловима ціль, а така близька, така рідна. Припо-
 ясуєш меч і йдеш у борню, аби захистити, аби
 запевнити сон спокійний, безжурну і ясну будуч-
 ність Софійці, її близьким, твоїм близьким, усе-
 му племені твому, якого вицвітом якраз Софійка.
 Чого соромишся і тікаєш перед могутим при-
 значенем, людським призначенем? Покінчи раз сі
 трагічно-смішні внутрішні бої зі собою. Візьми
 з рук Софійки її прапор і знамя, а побачиш, що
 тоді що йно вчинки твої будуть скінчено гарні
 й великі. Веміхався до сих близьких, до сих
 розкішних образків.

Товариші спільно проицають ся з львівською
 громадою. Батьки й діти зійшли ся разом у ве-
 ликій салі, що вже не раз була свідком могутних
 проявів українського життя. Слабе освітлене вели-
 тенської кімнати витворює відразу настрої суму.
 Безліч гуртків. Їх осередком сей, що відлітає. Ті
 сіроманці, що не мають ні тата, ні мами, ні любки
 собі-ж стають в осібних гуртках. А у всіх завзяте
 й огірчене більше від суму. На їх очах здійсню-
 єть ся неймовірна подія. Виходять, мусять вихо-
 дити в світ за очі. З прадідної землі, з під рід-
 ної стріхи. Сі думки, як громи бють із сеї салі
 в цілу суспільність. І запалюють тут і там по-
 лумя ненависти. Кривавий утиск викличе криваву
 відплату.

Декуди молодість брала верх над сумом і зри-
 вав ся сміх тихий і короткий.

Професор Київський блукає по салі. Місця
 знайти собі не може. Не такі страшні події з на-
 шої історії він знає до останніх найболючіших
 подробиць.

Розбирає їх із холоднокровністю оператора.
 А отсе на його очах творить ся рідна історія;
 замість старих документів, книг, пергамінів, —
 живі люди, рідні його діти в безпошадних руках
 ворога. І він хмарить брови, болить душею, вирос-
 тає в могутню постать Єремії, що плаче над до-

лею свого люду, але й пророчить гнів божий на його гнобителів.

При столі, розясненім лямпою, став Камянецький.

Від імени Академічної Громади прощає всіх зібраних, усю суспільність. Його дзвінкий, рішучий голос протинає різко тишину салі. Але відтак роздвоюєть ся, дрожить, вриваєть ся, мов далеке риданє. Замикає студентське товариство на час виходу зі Львова, а сльози з очий падають на товариські знамена і книги, як на труну найдорожшого друга.

Салю проймає дрож плачу й жалю.

На підвисшешю зявила ся Катруся Терещенко. Ще перлили ся в неї останки сліз на рясницях. Але вся вона ясна всміхала ся до всіх, таким сміхом крізь сльози. Була уособленєм життя сильнішого над житеві злидні. Як глибоко вона в сю хвилю вірить у кінцеву побіду нашого народу над усею злістю, хитрістю, брутальністю ворогів.

В нервній тишині вечера всіх огортає сей настрій глибокої віри. А Катруся, як дух зі стѣпу, як тихий відгук прадідних дум, зворушенням голосочком голосить-співає:

Іще, хлопці, не біда,
Є ще в полі лобода;
Їжте, хлопці, лободу,
Забувайте за біду.

Дробить своє любляче серце на шматочки і кожному кидає шматочок на дорогу.

Зібрані виспали ся на вулицю. Час розставати ся і ніхто розставати ся не хоче.

Всі чують брак якоїсь одної батьківської руки, якоїсь великої коханої груди, щоби пригорнула ті зранені душі, успокоїла, ісцілила і піднесла висше над пасивність жертви, у сферу творчости і діла.

На владичім престолї сидить патріарх Андрій. Один із тих, яких предки відійшли від свого народу в тяжку хвилю, — а він вернув. Вернув і зі свого золотокованого патріаршого престола сипав своєму народови під ноги найкрасші дари свого небуденного серця. Росли бурси, школи, музеї; двигала ся рідна культура під небеса. Патріарх Андрій вірив у велику будучність і високе післанництво рідного народу і всі свої сили і всю свою любов вкладав у будову сеї майбутности і сього післанництва. Патріарший престіл світив на всю Україну, як ясне сонце.

Як по довгій посусі здійметь ся пожар у селі, а буйний вітер несе іскри у всі кінці і в огни стане нараз ціле село, так від разу огорнула всю товпу одна гадка, одно бажанє:

— Під патріаршу палату!

— По цілющий напій, по батьківське благо-
словенство!

Гимн-пісня вдарила о хмари, а товпа понесла ся під святий Юр, як у повени ріка.

Дорога вела попід будинок дирекції поліції.

Поліція вчасно довідала ся про збори і їх настрій.

Товпа пливе, горить і співає. Вже недалеко поліційного будинку.

Раптом брами будинку відчиняють ся. З брами виступає сотня піхотинців.

Команда одна, друга, як пронизуючий свист кулі...

Улиця замкнена військом.

Пісня товпи мішаєть ся з її криком.

Проти себе стануло дві сили, дві стихії.

Торський кликав, гей грім гуде:

— Чого стали? Далше вперед! Ще не вмерла!...

Рівночасно напроти впала команда одна, друга, третя і стіна наставлених баґнетів перла просто в товпу.

Світло вуличних ламп падало на вістря багнетів і відблискувало, як кров.

Торський побачив перед самими очима острі зеляза, а з Поділя долітали його оплески Софійки.

— Пане! Ми свої! Дома ту саму пісню співаємо у походах.

Що се? Сон? Ні. Се ровник, що провадив праве крило, в останнім моменті зробив вуличку в військових рядах і перепустив Торського й його найблизших.

*

*

*

— Товаришу Сольський! Відень і Поділе тепер уже не антитези. Я поїду і сюди й туди.

— Вибач, Миросю, що я тебе вразив так дуже. Ані я відгадував, що се для тебе таке болюче питанє.

— Було, Богданку. Тепер уже не запра ся Софійки перед ніким і вже ніколи. Така в мині гармонія, така радість.

Темна ніч налягла місто. Ліхтарні, як гірські ватри, одна попри другій стояли проти птьми і бороли ся з нею. Птьма перемагала, бо нічні сторожі скорими кроками йшли по вулицях і гасили що другу ліхтарню.

Миرون і Богдан усе ще ходили і сповідали ся собі зі своїх снів і своїх мрій.

Зачіпали їх вуличні дами і кликали шептом:

Ходіть в обійми, ходіть в обійми!

Гей в решеті рож сичить гаде.

VI.

Відень, 20 липня, 190...

Дорогий Мироне!

По твоїм відїзді не багато змінило ся. Твій примір у завзятім здаваню іспитів те-ж не багато знайшов послїдовників. Зрештою мало хто має до сього таку, як ти, принуку. Всїх захопив собою синїй Дунай, чудові сторони, привабна приступність тутешнього жіноцтва. Спека вигонює нас із міських мурів і ми раз у раз виходимо на прогульки в сі гарні, в господи обильні околиці.

Баюрків відгрожуєть ся, що загалом не верне до краю. Намічує заложити тут домашнє огнище. Є лиш у клопоті, котру з безлічі дівчат вибрати, бо кожда по його думці повна високих моральних, фізичних і матеріяльних прикмет. Як нам показав одну з них, то ми йому гуртом зложили наше глибоке спочутє, що пав жертвою такого опудала та радили йому, як стій тікати до краю, або втопити ся в Дунаю. Він одначе, з огляду на найвисші матеріяльні прикмети сеї дами, відкинув обі наші пропозиції.

Катруся виріжнює тепер тов. Барана. Протебе відзиваєть ся все ще з найбільшим легковаженєм.

У поважних кругах багато говорить ся тут про намічені великі внутрішні реформи в Австрії, про її демократизацію, про далекосяглу зміну виборчого права до парламента, Теперішнє міні-

стерство має уступити, а як майбутніх міністрів внутрішніх справ і просвіти називають особи, які з українською справою обізнані і прихильні нам.

Разом із сим заповідають те-ж видане в університетській справі нових розпорядків.

А се значило би кінець сенесії і поворот до краю й рідного міста, за яким усе таки всі дуже, дуже тужать.

Наші послали радять таки зараз ухвалити поворот на львівський університет і гарантують нам, що міністерські розпорядки своїм змістом таку ухвалу вповні оправдають. Але ти знаєш вартість обіцянок уряду і добросердну наївність наших послів. Тому між студентами все ще йдуть на сю тему живі балачки і я Тебе прошу, напиши мнші зараз свою гадку.

Перемагає думка, що ми за український університет у Львові таки мусимо вести боротьбу на теперішнім львівським університеті.

Мої особисті справи, як усе, йдуть зле, могу сказати трагічно.

Ся Чешка, мрія мрій моїх, що її представив я Тобі в Шенбруні, виявила з себе звичайну грубошкірну філістерську дівчину.

Чи знайду я жіночий резонант моєї химерної душі? Мабуть ні. Так мнві студено й пусто в сім горячім, многолюднім Відні!

Цілую Тебе щиро

Твій Богдан С.

Торський читав лист Сольського і під вусом усміхав ся до своїх віденських бурлаків. Був певен, що із трагедії Сольського не вийде дійсна трагедія, що жіночі сирени ще раз і ще раз його зачарують і розчарують.

Сам Торський збирав ся в давно намічену дорогу.

Строїв ся із запопадливістю й уважністю жінки. Він колись такий байдужий до зверхного

вигляду, не знав, звідки се в нього береть ся. Сів у курієрський поїзд. Як же він сьогодні по-вою волічеть ся! Притулив чоло до шибки вікна і оглядав близьку околицю, що тікала назад зі шкорою вітру.

Небо без одної хмариночки лило на землю потоки жару і світла.

Нарешті остання стація. Ще короткий торг із крикливими фірманами-балагулами і Торський їхав по подільським степу сонними кіньми.

Сонце заходило. Спека меншала. Повітря перш ембіо-золоте набирало ся щораз більше червоно-фіялкової барви. Придорожні дерева кидали велитеньські фантастичні тіни. Жайворонок то тут, то там здійсмав ся в гору, тріпотав крильцями і буяв у воздуху. Виспівував свої безконечні, промизливі псалми радости й життя. Відтак спадав до долу, як срібно-сіра грудка. Ворони і круки мов грішні душі тікали до далекого ліса почувати. На степових очеретах бродило стадо бузків, шукаючи поживи. Деякі пари вже зривали ся, підскакували кілька раз, шуміли крилами і летіли до гнізд. Самі біло-чорні, як казочна поява, надавали околиці казочної краси. На обрію степ вривав ся і западав в яр. Збіч яру, стінка, поросла густим молодим лісом, як буйним кучерями. Над нею, як могутня корона, здійсмали ся обриви вапняку й пісківця. Бовваніли здалеку в вечірних тінях, як безсмертні руїни безсмертної слави Поділя.

Мирон ніколи не уявляв, що в сій хвилі буде такий спокійний, як був отсе. За годину, за пів, за кілька хвилин побачить Софійку, що такий переверот викликала в цілім його дотеперішнім житю, — а в ній була тишина, як в отсей вечір кругом на степу. Лиш десь там глибоко якась дивна туга і тихе захоплене світили в ній ясною луною.

Мирон не застав Софійки дома. Разом із ма-

мою і молодшою сестрою, Марійкою, була в гостях у сусідів.

Батько Софійки витав гостя щирою душею. Чим хата богата. Від останньої стрічі стільки потрясаючих випадків! Все розказували і нагадували собі.

— Як почував себе наша молодіж на чужині?

— Не добре. Спершу осліплює її блиск і глибінь чужої культури, але згодом туга за родиною і ріднею стає нестерпна. І за сею простотою і патріархальністю нашою. Нас просто морозила ота пропасть між нуждою і збитком, та погоня за грошем і наживою, те ідолопоклонство перед золотом, що ми бачили на заході.

— І в нас те вже починаєть ся. Взагалі те зматеріялізоване людство, те забуте чи злегковажене Христового упізнання, що не одним хлібом живе чоловік, але й словом Божим, веде людство до грізної катастрофи. Над розбурханими людськими пристрастями що раз більше тратять владу і віра і етика.

Не розуміли ся, або стояли може не на протилежних, а все-ж таки на дуже від себе віддалених позиціях.

— Ні, отче, ні. Катастрофа, суспільна катастрофа, навіть потрібна, конечно, саме тому, аби усунути теперішню поневірку людини і людської етики. А віра, як вона втратила панування над людством і людськими почуваннями, що найменше в нашій частині світа, то хіба сьому завинили найбільше самі урядові представники віри.

— *Peccatur intra muros et extra* — і тому саме страх мене збирає, як подумаю, в яку пропасть котить ся людство і так розхвалювана наша культура.

То не земля здригнула ся в передпочуваню заповіданого катаклізму, але застукотіли кінські копита • засохле подвірє і затарахкотів візок.

До кімнати вбігла Софійка і станула в по-

розі, як укопана. Здержала віддих від несподіваного зворушення. Але зараз припала до рук батька і цілувала їх і сховала головку в його долонях. Батько зі здержаною піжністю пригортав кохане дитя.

Мирон аж тепер утратив рівновагу безповоротно. Серце стрепенуло ся і з шумом раз у раз било, як дзвін на тривогу. Лиш голос його не був тривожний, але повний радості й любови.

— Витайте, гостю, давно невиданий! — і подала йому обі рученята.

— Так скламо ся, хоч я рвав ся всю душею.

— Якими-ж вертаєте всі ви з поміж тих Німок, Чешок, Італіянок, з сього новітнього Вавилона-Відня? Чи може українське дівча конкурувати з тими рафінованими цяцями?

— Може, тому саме, що менше рафіноване.

Марійка з боку основно розглядала гостя. В першій мірі, аби заспокоїти жіночу цікавість.

Старша сестра доси була для неї недовсяжним взірцем. Який вибір зробила? Се була друга причина докладної обсервації. Була нею задоволена.

— Прошу не забувати, що не самі ви в хаті, — упоминала ся Марійка о свої права своїм глибоким, крихіточку носовим голосочком.

Мирон представив ся їй із пересадною чемвістю.

Ціле товариство засіло до розмови такої повитальної, легкої, що зачіпав теми ледви натяками і скаче з предмету на предмет, як гірський потік із каменя на камінь.

На дворі стояла вже глибока ніч.

Повний місяць вплив на чисте небо і срібляв землю, дерева, хати, старим, трохи счорнілим сріблом світла.

Софійка сіла за фортеп'ян. В сірім, буденнім убраню, без ставика, з відкритою шиєю, з бе-

гацтвом волося сиділа - цвила, як чарівний цвіт, як прегарний взірець скінченої форми.

Пальці блукали по клявішах, а з під них у тихих тонах плила ясна казка.

Степ широкий по маєвім теплім дощику. Всміхаєть ся до сонця морем квітів і перлинами роси. Двоє любків взяли ся за руки і йдуть-пливуть по тих просторах. Сонце, квіти, пташки й любов скрізь ідуть із ними.

В округ горячим промінєм розігрітий запах степового зілля, як миро, що впоює собою. З далеку в світлі мерехтить висока могила. На її вершкуні чарівна палатка зі скла, чи хрустала.

Отверті двері відкривають таємне цутро.

А звідтам висипають ся діти білолиці, кучеряві.

В одних на руках кошички із запашним цвітом, на руках у других музичні інструменти. Ті сиплять цвітки на могильну доріжку, другі виграють тиху, вїжну, витальну пісню. Обоє любки вступили в палатку, а за ними сонце, місяць, цвіти і любов. Десь далеко грім гремить і скаженіє буря; тут радість і весіле і тиха молитва: Ти мій, ти моя.

Софійка урвала гру і сплела руки мозад голови.

Мирон клячав при її стопах і цілував крайчик її суконки і її ноги.

Марійка, вірний друг і вибачна сторожка, протирила очи й говорила крізь тихий сміх:

— Досить сього добра. А на вас, пане Мирон, за мою тяжку службу накладаю дань.

І наставила йому мізинчик лівої руки до поцілунку.

Розійшли ся, повні музики й радости.

Рано прийшла Софійка зі збачком підливати цвіти в покою Мирона.

— Чому так довго не приїздили?

— Вибач, Софійко. Я страшно зі собою борю ся. Щиро тобі кажу. Не добуду твої любови,

мар'ю мину ся. Треба хйба подумати над грою, в якій ставкою жпте.

Мовчки подала йому руку.

— Ходи, Миросою, до городу, — сказала вся спаленївши.

В городї була вже цілком спокійна, або здавала ся спокійною.

— Чому Марійки нїде не видко?

— Біда-ж минї з тою Марійкою! — скрикнула, нїби вгнївана. — Сей сміхунчик усіх захоплює від разу і всі лиш за неї розпитують.

— Софійка аж так дуже заздрїсна?

— На разї нї крихіточки. Але могу стати нею. Зрештою Марійка минї першої і найбільше завернула голову. Люблю ту сестру до загину.

— Софійка видко всі почуваня узнає лише у найвисшїм степенї, а середньої скалі брак?

— В почуванях любови узнаю дійсно лиш найвисшїй степень.

Показувала город і результати своєї в нїм праці. Город великий, старанно удержаний, з позовжними і попережними дорїжками, висипаними нїском.

Зараз коло хати цвітник. Запопадливо плекаий дихав здоровлем і красою, як молода молодиця. Сей цвітник спільний любимчик обоїх дївчат. Дальше сад іще молодий, бо батько Софійки недавно на тїй парохїї, недавно його розвели.

— Що край, то обичай. Мушу тебе, Миросою, дещо зазнакомити з порядками у нас, щоб ти раз у раз не робив великих очий і не ставляв пїгань, що могли би здавати ся невідновдні.

Отже наперед не побачиш Марійки сьогоня перед полуднем. Се її тиждень. По давному родинному звичаю, в однім тижни веду господарство я, в другім сестра. Як добре, мати нам платить нагороду, як зле, то дістаємо нагороду таку, якої тобі не бажаю.

Родичі тепер заняті дуже, як звичайно

в жнива. Отже ти до певної міри засуджений тепер майже виключно на моє товариство. Петіш ся тим, що другого тижня буде гостя бавити Марійка.

— А гість буде замучувати її питаннями, чому Софійки ніде не видко.

— Насамперед ти ще за мало знаєш Марійку і не відомо, хто кого буде замучувати. Як тебе Марійка колинебудь допустить до слова, то буде гаразд; вона в нас нівроку бесідливенька.

— То я задумую в такій досконалій господарській школі, як у вас, учити ся кулінарної штуки і на другий тиждень переносу ся до кухні. Хоч раз у життю учив би ся я щось позитивне, пожиточне і учив би ся з запалом.

— На жаль не приймаю оферти, а як має бути згода межі нами, то дуже прошу занехати всяку контролю над моїм кухонним занятєм.

В куті городу стояла бесідка, обросла диким виноградом. Гей розкішне шатро із зеленого шовку в чистім полі. Тихо тут і привітно. І захистно перед палючим сонцем Поділя.

Софійка стояла на порозі бесідки, а виноград отулював її головку своїм широким листям, як лавровим вінком.

Софійка споважніла і спустила очи в землю і тихо говорила:

— Мій ти друже! Я те-ж змагаю ся зі собою. Хочу ошадити розчарованя колись тобі й собі. Легкодушно сказати люблю, значить, писати собі муку і другій людині муку, а те може й смерть.

— Софійко, люблю тебе не лиш задля твоєї незвичайної краси, але більше може задля величі твоєї душі.

— Я знаю. Я твої почуваня жо гелосочку пізнаю. Що до мене, щиро тобі кажу, як би ти считав тепер, чи люблю тебе, відкажу, ні. Але досліджую тебе і твій кожний крок, кожний вчи-

нок, який для мене не закритий. Досліді дали такий результат, що нині уважаю тебе моїм сердечним другом.

— Софійко, цвіте мій ясний, я-ж пан над панами!

Гейби не чула, що говорить.

— Так. Нема другої молодої людини, з якою лучила би мене така дружба. Признаю, що є тут богаті завдатки на любов. Але чи збагнув ти всю глибіню сього слова? Пожар степу і градова туча. Мазвий ранок і впоючий щебет соловія. Чар-зілля в ночі св. Івана. Роскіш аж до болю. Захват аж до втрати зміслів. Стихія всевладна і всемогуча. Хто сим огнем легкодушно граєть ся, згорить як пух цвіту на великім пожарищі. Дівчата розумніші в справах любови і більше обережні, як хлопці. Може се атавізм по жіпці рабині, по жіпці предметі торгу й заміни. Може се острах слабшого єства перед грізними карами богині, якої імя взиваєть ся надаремно.

Тому вона так довго і мірить і важить. Іще не дійшла до кінцевого висновку, хоч часом їй здаєть ся, що вже пірвала її стихія переможною струєю. Вона рада би добути з любови лиш тони радости і втіхи. На довго, на все, на віки.

Серед полудневої спеки й тишини цвіркуничик цвіркав у близькому вівсі.

Так-так, так-так, так-так.

Він горів, як пожар степу. Лиш усею силою найвисшої пошани, яку мав для неї, боров ся. аби вона не горіла в його обіймах, в його поцілунках, як пух цвіту. Примикав очи, аби не бачити її і не підсичувати пожару. Вона стояла розумна й гарна і сама вже горіла, як невідпорна принада. Коси її від руху і від галузок винограду розплели ся до половини.

Мушки волося на чолі і висках, колисані легесеньким вітром, дріжали у воздуху, спадали на очи, на дрібочку перкатенький носик, і скоботали ніжненько.

— Дозволь, Софієчко, заплести твої розплетені коси.

Обернула ся на пяті. В сіренькім одязі була як статуя зі свіжої криці. Статуя на взорець давних грецьких, лиш від них красша, бо жива. І на стілько красша, на скілько красшою є українська красуня від давної грецької. Треба було всеї геніяльності Праксителя, щоби з тамтих довгообразих, простоносих, карооких взірців вчинити твори гарні, які одначе для Українця лишать ся все другорядною, холодною красою. Наші повні, круглолиці, синьоокі, з цікавими носиками русалки-красуні, буйні, як степова цвітка, горячі, як подільське сонце, ніжні, як тишина місячної ночі, — є й лишать ся для нас красшими, як клясична краса.

Взяв у руки повинь її легко русявого шовку-волося. А було о тон більше запашне, ніж запах повітря в городі. Пальцями, що лихорадочно дрожали, заплітав її коси. В кінчики вплів по червоному гвоздикови, як по каплі крови з під свого серця. А відтак обвинув її чари-коси в округ її шії. І вона стояла, як образочок, якому рівного не знало людство.

*

*

*

— Чи можу вас обоїх просити о поміч?

— В чім, Марійко?

— Поможіть мині відвезти женцям обід далеко аж у сухоставський степ.

— Нічого гарнійшого не могли ви, Марійко, придумати для нас.

— З одною вимовою, — докинув Торський, — я буду повозити.

— Тяжка се вимова, бо я в тім ділі далеко більше довіряю нашому візникови. Але що-ж. У жнива виїмкове положене. Кожда пара рук має своє занятє. Мушу згодити ся.

Їхали широкими полями. Свіжі стернища золотили ся в промінях сонця. На стернищах бовваніли полукіпки. Денеде мелькнула поблідла зелень достигаючих ярин, бобу, гороху, вики. Білили ся, рожевіли загони гречки, що саме цвила. Від неї розходив ся запах меду, в ній гуділи рої пчіл. Тут і там ридали, хлипали перепелиці по запашній пшениці: Пить - пі - лїть, пїть - пі - лїть!

На ниві Яблонецьких дожинали женці останній лан, Дівчата й парубки на випередки, хто скорше вижне свою паїку. Серпи дзвонили тихо о доспілі стебла, а женці кидали позад себе пригорцями пшениці, приповідки, жарти. Кілька старших господарів ішло крок у крок за женцями, вязали і складали снопи. Вже лиш малий країчик поля незжаний. Жінки й дівчата лишили його парубкам, а самі з серпом на раменах, що горіли до сонця срібними іскрами, окружили колесом зібрані снопи. Микали по стеблові пшениці з найбільшим колосем і співали:

Перепелонько мала, мала,
Де-ж ти ся будеш ховала?
Ми пшениченьку вижали...

Прастара, протяжна мелодія стелила ся широко по безкрайому степу, як кадильний дим.

Софійка і Марійка вміщали ся між дівчат і були заодно з ними.

Жінки й дівчата виріжнювали Софійку з сею сердечною ніжністю, з якою загалом на селі виріжнюють дівчат, що незабаром мають виходити замож. Хочуть, щоби як найдовше і як найкрасше згадувала свій вік дівочий.

Готовий вінок вложили на білий, коронковий брильчик Софійки і вона стояла, як царівна в короні зі золота і срібла. Ціла спаленіла віддихала живо радістю і щастєм.

Вертали. Мирон був більше зайнятий своїми товаришками, як своїм обов'язком візника. Спека не вгавала ні трохи і комашня обсіла коний роями. Гедз лїтав коням попри уха, бренїв дразливо і неприємно. Конї рвали що раз скорше, що раз більше поривисто і неспокійно. А товариство що раз більше западало в безжурну розмову і забувало про білий світ. На степу се приходить само від себе. Раптом зі збіжа вискочив перед коїї великий чорний брисько. Гаркнув Конї понесли і пігнали в дикому шалї. Марїйка хопила ся обїруч за оперте брички. Софїйка станула з острахом і вогнем в очах. Нїздрї її розширили ся, лица приплїдли. Вітер рвав її коси і розкидав ними і свистїв зловіщо. Софїйка втратила рівновагу. Тремтячою рукою обхопила Мирона за шию. Груді сперла на його плечі. Її віддих палив йому виски. Коси раз у раз вдаряли його по лица. Тратив притомність. На обрїю замаяло село і гвало проти них зі скорістю стрїли.

Перед селом зїздить ся в яр. Як доти не спинить коний, поїде на певну загибїль. Замаяли рани Софїйки. Її кров. Станув у бричці силою розпуки і стягнув поводи. Конї викинули в бїк задні копита і гнали дальше крихіточку вільнїйше. Стягнув поводи з усеї сили, роздирав коням роти.

Конї присїли на задах. Піна платами спадала з їх обків. Гнали дальше легким гальпопом.

— Як кому жите не миле, повинен із вами їздити, — докоряла Марїйка.

— Чи ціла твоя вдача, Миросою, ось така їзда? — питала Софїйка.

Був іще паний її дотиком, її віддихом. Така їзда, така їзда! І груди твої прилиплї до мене. І коси твої на лицах моїх. І віддих твій у грудях моїх. Софїйко, Софїйко, ти захвате мїй аж до втрати змислів! Чи знаєш ти любов таку, як дика

буря? Се моя любов. Чи знаєш ти любов таку, як мрійний шелест гірської річки? Се моя любов. Плач молитви і лоскіт грому. І сильна така; дужа, піднебесна. І вічна. Світ минеть ся, а вона не минеть ся.

Говорив їй се горючими очима.

— Дивний ти, Миросю! — шептала Софійка.

*

*

*

Марійка складала звіт зі своїх тижневих праць. Снувала пляни на найблизшу будучність.

— Ось батько викінчують кругольню! — тішила ся. — То-ж то буде забава.

— Закладаю ся з вами, пане Мирон, що на десять партій не виграєте зі мною ні одної.

Пишала ся своєю силою і справністю.

— А казали мині дівчата, що в діброві стільки грибів! Варто би поїхати до ліса. Лиш не їду більше з вами, пане Мирон.

— А я якраз поїду, як Мирон буде поводити.

— Що з тобою, Софійко? Де діла ся твоя спокійна, вибагливо-вигідна вдача? Світ валить ся! — з уданим острахом кликала Марійка.

— Тай празник наближуєть ся, варто би добути рибу зі ставу.

Молоді господині засипували себе проєктами, чого би то ще здало ся.

До збудованя єгипетської піраміди менше треба би часу і труду, як до переведеня всіх їх безмежних господарських плянів.

— Кохані сестри, бачу, хочуть своїми працями перевисшити Хеопса.

— Що ви знаєте про труд, аби наладити празник, який би отцю деканови і його дочкам не приніс стиду, — говорили обі з глибоким переконанєм про недоступність сього знаня постороннім особам.

Поїхали на гриби. Обі сестри, їх три молодші братчики і Мирон.

Торський наломив молоднику і умаїв коний, аби муха не мала до них пристуцу. Докинув їм свіжого сінця. Поводи приторочив до молодой берізки.

Вже вечеріло, а вони все ще збирали гриби. Софійка відбила ся від товариства і з небогатым збором станула на більшій поляні під розлогим дубом. Скисні промінї сонця розливали лагідне світло. На сході що раз виразнійше рисував ся місяць блідим півкругом. Поволи набирав ся світла і життя.

Тишину ліса переривав лише вже трохи сонний розговір лісних птахів і все здивований крик сойки.

Мирон підійшов до Софійки, аби взяти її тягар і піднести до воза.

Подала йому руку і лишила її в його долоні.

Спалахнув цілий. Молив ся до неї тихо, горячо.

— Софієчко моя! Чар-поляночко моя у вечірнім світлі! Срібних моїх снів найшишнійший цвіте! Пестоці мої безмірні і надпонятні! Ти моєї душі радість і обнова. Ти мого сліпого життя хрустальне жерело. Птаху ти мій красноперий і ласкавий!

Тулив ся до неї. Цілував її шию, коси, уста, очи. Не боронила ся.

— Мій виснений раю! Люблю тебе до загину. Ти мого серця Святая Святих. О тебе в бій піду з усім видимим і невидимим світом. Моя ти зоре провідна! Ти моя розкіш, прарозкіш!

Примикала очи. Оплітала ся в округ нього, як повій повен білого цвіту.

Говорила — гей вулькан виливає полумя і ляву:

— Ти мій, мій, мій ти!

Ліс занімів, притихли пташки і лісова звірка. На хвилиночку спинило ся сонце, зізди й місяць.

А вона прошептала:

— Люблю...

В дібровах сухі дуби зацвили.

*

*

*

VII.

Час минав. Торському здавало ся, гейби щойно вчера приїхав, а то вже цілий місяць відійшов у вічність. Бузьки відлетіли у вирії. На полях зявляло ся що раз більше чорних смуг ораниці. В садї молоді дерева пишали ся своїми першими спілими овочами. Нитки білого павуття вже почали снувати ся у воздуху і стелити ся по стернищах і пожовклім зїлю.

— Рук не чую від роботи, — щебетала Марійка. — Але за те почуваю піднебесне задоволенє. На завтрішний празник так усе приготованє, що нехай приїздить чи то князь, чи гетьман, не застидаю ся.

Марійка розсіла ся вигідно і зачала перечисляти гори солодоців, тісточок, смаколиків, а менші братчики слухали з роззявленими ротиками і ковтали слинку.

Мирон і Софійка вийшли до городу. На дзвінниці видзвонював паламар привитанє завтрішньому празникови.

— Люблю такий передсвяточний настрій, — говорила Софійка, — настрій задоволеня з покінчених праць і надїї на веселий відпочинок у веселім гуртку.

— Люблю радість і усміх, сонце і погоду. Взагалі світ і земля для мене одна гармонія, гарна і весела.

— Твоїми би устами та мід пити, Софійко. На ділі-ж світ і житє, се не одна довга і пишна музика, але боротьба завзята і безпощадна. Так само

в світі ростинім, як у звіриннім і людським. Одно жите виростає на руїні і найчастійше коштом другого, слабшого жита.

— Навіть, як би так було, не хочу я про неї знати, про ту ненависну борню. Тим менше хочу знати, як вона мала би захоплювати моїх найблизших, як би на її відгомін, саме через моїх найблизших, мусіло розпучливою тривоною здригати моє серце.

Він снував даліше свої думки.

— Що було би, Софійко, хочби з твого милоком і медом текучого Поділя, як би тут усе лиш були сонце і погода? Певно одна руда Сагара. А ціле наше племя зі своєю вірою у всевітню гармонію серед грабіжників із півночі, заходу й полудня, пропало би марно. Я знаю, Софійко, що наші степи без краю, наші гори дрімучі вколисуєть у нас нахил до боротьби, витворюєть пехіть до неї. Але як би ся струя стала над усі інші сильнійша, тоді горе нам.

Вона снувала свої думки.

— Миросю, мій! В мене такий настрій, як би я була десь на безконечнім святі бога сонця Даждьбога. Дівчата замавні цвітками виводять танці колесом; співають гимн похвальний і про одно лише просять: Дай-же, Даждьбоже, в городі зілля, в хаті весілля. Для всього нашого роду й племені. Знаєш, отак цілий наш край, вся наша вітчизна один город розцвилого зілля, в кожній хаті весілля.

— За сю ідилю, Софійко, бореть ся все людство від тисячий літ, та я бою ся, що на жаль віддають ся від неї щораз більше. Проклята борня і благословенна. Проклята, на скільки віддаює нас, благословенна на скільки наближує нас до твоїх ясних образів, Софійко.

— А університетська справа вже покінчена? вже буде спокій? — спитала нагло, дивлячись йому довго просто в очи.

— Де-ж покінчена! Хиба-ж маємо вже влас-

ний університет у Львові? По моєму, ще за справу довго кипіти-ме бій і не одна ще впаде-жертва.

Питала з легким тремтінням у голосі:

— А Мирончик мій дуже загрожений?

— Йому не грозить ніщо, — сказав глухо і вбив очі в землю.

Перший раз їм розмова не клеїла ся.

Вона запала у свої, він у свої думи.

Був на себе лютий. Чого сказав їй неправду? З надмірної ніжності, аби не вразити її; з страху, аби не зразити її до себе? Одна і друга причина негідна великої любови.

Як міг допустити, щоби в відносини між ними увійшла неправда? Що за легкодушність! Та-ж се зернятко гірчиці може зродити бадиле, принести овочі, від яких згіркне сама любов.

Був незвичайно невдоволений зі себе.

Замість достойно, по людськи відслонити Софійці всю правду, заітересувати її великою справою, вчинити з неї співтовариша, що разом бореть ся і терпить, спільно одержує і зносить удари, — нагодував її малою брехнею.

Не хотів топтати її зїля в городі, захмарити її весіля в хаті. Що за невчасна ніжність? Та-ж вона скорше, чи пізнійше провідає правду й як болючо, вдарить її нещирість і брак віри в неї!

Пішов блудити степом і не стало йому легше від сього.

Здвиг гостей на празнику був великий. На дворі пахло першим подихом осені. День був хмарний, але без дощу. Теплий ще, але вже не горячий.

В церкві повно люду. Лиця примарнілі і счорнілі по тяжкій жнивній праці. В деякого перевязана рука, бо розвила ся і попухли м'ясні з надмірного труду.

На вівтарі і перед образами всі свічки го-

рять. Тонка верства кадильного диму уносить ся над головами товпи, як сивий запашний облак. Від великого віттаря летить раптове, ясне і проймаюче голосіне дзвінка. Товпа на вколішках клонить голову до самої землі.

— Воньмім. Святая святим!

Софійка лежить хрестом у поросі перед своїм всемогучим, своїм добрим Богом.

Лиця спаленіли чистою кровю, уста шепчуть тиху молитву. Софійка в екстазі віри, надії і любови.

Під Мироном дрожать коліна. Якась сила згинає його до доду. Якийсь голос нашіптує йому: От-так, припадь поруч Софійки, бий чолом об землю, благай всевишню Силу о щастє, о долю цвітучу для Софійки, для себе, о спільне чудове житє.

В облаках диму, здавалось йому, бачить грізне, могутне лице Бгови.

Мирон спалахнув бунтом. Ні, не хочу я ласки, пічибі ласки. З піднесеним чолом йду по свою долю, замазну цвітками мрії моїх долю, що лежить о-тут у поросі перед незнаною Силою. Се упокорює мене і бентежить. Не знаю покори, ні підступу, ні тривоги. Своєю людською душею трафити хочу до її людської душі. Я чую, що сі дивні містерії, повні запаху мира і кадильного диму втискають ся між наші душі, як морська вода в щілини корабля в часі бурі. І розеднюють їх. Бгова мстивий і заздрий кладе між нас свій палець. А Софійка корить ся перед ним у поросі і не гляне в сторону мою. Чую пекучий біль. Я мушу вирвати сю душу виключно для себе, стопити її з моєю в одну надлюдську душу.

Моя молода сила дужа і могутня. Стаю до борні з кожним, хто мині відбирає, або хочби заслонює Софійку, чи то частиночку її. Як раз вибору, а не виблагаю її для себе.

Дзвінки задзвонили в останнє.

В облаках диму бачив лице Єгови з усміхом лагідним, поблажливим, вічним.

Жаль йому стало, що не приклякнув коло Софійки.

А вона гляділа на нього довго з тривожним здивованєм.

Як виходили з церкви, тулила його рамя до себе, гейби хотіла захистити його перед чимось грізним, що йде на нього.

В кімнатах зібрали ся вже всі сподівані і несподівані гості. Гамір і веселість були ще гейби вп'яті на припоні, уривчасті і не зовсім свободні. Як звичайно коли незнакомі стрічають ся по раз перший зі собою, або коли добрі знакомі і мало знакомі зустрінуть ся разом по довгім розстаню.

Мати й дочка своїм теплом і ввічливістю огрівали і підсилили пастрій зібраня, як сходяче сонце ранню студінь і мраку.

По першій закускі батько Софійки умів незамітно зібрати в осібній кімнаті всіх визначніших гостей з повіту, аби з ними нарадити ся у всіх важніших справах повіту і краю.

Аби не переводила ся традиція, що такі празникові зібраня так часто ставали почином найгарнійших думок і вчинків у нашім народі.

Аж під вечір атмосфера празника розігріла ся до жару.

Молодіж випрятала обстанову з найбільшої кімнати і почала танні.

Старші при чарці в другій кімнаті завели пісень. Добували і показували вибагливі, невичерпані скарби. Музика і шум танців і ті співи, що вдаряли у всі акорди людських почувань, зливали ся в один великий захоплюючий, могутній образ.

Раптом акорди пісень стали тремтіти.

Бігли нерівно, сміяли ся і плакали.

Ті співаки на межі свого мужеського віку старости знайшли слова і тони, що не лиш

плили в них із повної груди, але й захоплювали їх важкі, глибоко скриті почування.

Як весняна мрія заблисели їм золоті зорі молодого віку. В облаках-морі пливуть безжурні і веселі. Де-ж вони темну ніч започують? Ах солодка журба. Тільки в тім журба, чи в сомборівім гаю-розмаю, там де дівчата в Зельмана грають, — чи де в цариці донечка тужить. Всюди жде їх горяче серце дівоче, палкі обійми, грудь запашна і рожева. Пісня плыве, щастем плаче, грає, ах грає, раю мій, раю! Зачаровані сном молодости дивлять ся пригаслими очима.

І змовкають на момент, як би бояли ся сполохати чарівний сон, як би мовчки благали його, аби зістав. *Verweile doch, du bist so schön...* Та пісня переходить у гробове сольо. Літа молоді відійшли. Цісарським шляхом за тамбором помашерували. А він стоїть таї дивить ся і нищечком плаче. Таї сивіє, як той голуб. Сам не знає, за що вони його покинули. Старі співаки вже не співають, вони лиш ридають тихо і творять до гробового соля акомпаніамент розпуки.

Миرون дивив ся на співаків розширеними очима. Так ви кажете? Житє аж так солодке і коханє? І аж так за ним жаль, як відходить? А ми молоді страх низько цінуємо сеї скарб. Пригоршами викидаєм його за вікно при леда нагоді. Таї вповні його віддамо за часочок високого захопленя, за блиск таких очий, як дика фіялка.

Миرون пішов шукати сеї пари коханих очий. Софійка була оживлена і розбавлена, лиш на чолі в неї гейби лишив ся слід хмариночки, що промайнула.

І те, що незабаром мав відіхати і те, що мав відіхати в деякій духовій незгоді із Софійкою, відбирало йому спокій і самопевність.

Чи запримічує вона се трівожне дрожанє моєї душі, яке мають хиба перелетні птахи перед відлетом? Чому вона не хоче глянути в мене

глибше, аж у ті пропасти, де родять ся сумніви? Мав я колись шлях простий й ясний і покинув його та пішов иншим, очарований сею незрівняною подільською появою. Я гадав, що се той самий шлях, лиш в освітленю инакшім. А тепер ступаю по нїм непевною стопою.

Не знаю, чи виявити себе таким, як я є зї всіма кантами і заломаями душі, що від маленької жила лиш в упертїм бою з Богом і людьми о знанє і правду, добро і красу. Чи закрити ті грубі і ствердлі сторони моєї душі, аби вони не вражали і не відстрашували Софійки? І змагають ся в мнї думки і борють ся гей ті протибіжні морські філі, плачуть шумом, вкривають ся краплистою піною. Чом Софійка не простре своєї чудотворної руки і не втихомирить болючих змагань, а проходить побіч і гей не чує їх і не бачить? Адже мрія про один світ спільний і ясний, про одну душу спільну, надлюдську, лишить ся лише сном, що ніколи не мав стати дійсністю? Ми маємо бути для себе два осібні світи, в дечім для себе незрозумілі, в дечім противні? Але-ж тоді напевно посхне зіле в городї, пригасне в хатї весіле.

Софійка підходила до нього в хвилї сих дум тривожних, а він перший раз рад би втекти від неї. Він не може стати перед нею в сїм розбитім настрою, з сїм розкладчим міркуванєм, яке вродило ся в нїм, від коли став бояти ся за втрату свого щастя.

— Чого друг мій прихмарнів сьогодні? Не танцює, не виводить із иншими співів, а снуєть ся в округ і розглядає все розширеними очима?

— Відїзджаю незабаром, Софійко, і вже від сього паде на мене тїнь смутку.

Чула, що не сказав їй усього і стало їй крихіточку прикро.

— Чи лиш се? — поновила питанє.

Трохи не кинув ся їй до ніг.

— Так, не лиш се, але передовсім і в першій мірі сей якийсь невизначний, а певний дисонанс, що вичуваю між моєю і твоєю душею, відбирає мені спокій, хмарить мою погоду. Тут уже часу так мало, а бою ся, мпнаю ся з остраху, що віддаленє може поглибити і розширити прірву до неможности чим небудь її зарівнати.

Вона споважніла, гейби темні хмари налягли на заходяче сонце і заслонили його.

— Правда, Миросю. Вже по вечері в діброві запримітила я основну різницю наших світоглядів. Але була певна, що твою войовничу натуру нагну трохи до моєї спокійної, сонішної ідилії. Та сьогодні запримітила я, що ти визиваєш до бою Єство, перед яким сильніші і більші духи, як твої, розсипали ся в порох і счезали без сліду. І мене огорнув тривожний страх за тебе.

— Софійко, друже мій, що я дав би за те, аби мати твою простолінійність поглядів, аби вірити в досяжність і фактичне істнованє сонішної ідилії. Я бачу лиш кругом неправду і неволю. Народ наш у нужді і темноті. Перед голодом душі і тіла тікає в світ за очі з рідної землі. Масово гине в копальнях шведських, американських, пруських. У себе дома раб і підніжок усяких зайдів-галапасів. Доставець і творець скарбів і достатків чужим ворожим хижакам, погній для чужої культури. А де-ж нам серед таких відносин мріти про зіле в городі, про весіле в хаті? І в мині розгоруєть ся бунт. І кличу голосом великим усіх у нашім народі, хто ще не зовсім прибитий до долу, аби ставали разом і йшли в смертельній бій за красшу долю свого люду. Може ще наші очі побачуть між нами схід сонця добра і волі, може найблизші нащадки наші. Не розпочинаю я з Богом справи і розправи, але збайдужнів до нього.

Не скажу, аби наш народ був найбільш з усіх побожний, та ніхто не заперечить, що на

загал широ відданий Богу і Церкві. Всі пере-
хрестя і вигони обставлені хрестами, як ся
хрестоносна дорога на Голгофту, по якій від ві-
ків іде наш великомученик народ. Церкви будув
і прикрашує, від уст собі відіймаючи. В хатах
повно святих образів. В неділі і свята церкви
повні розмоленого люду. А яку за все те долю
від віків зсилає йому Бог? Софійко, друже мій,
як усе те бачу, все те знаю, трачу віру в спра-
ведливість божу, в істнованє відвічної Правди,
що добрих нагороджає, а злих карає. А в округ
нас? Розумний, підступний, хитрий, хоч без Бога,
все покорить і під ноги собі кине та висмокче
чесного і богобоязливого та менше оборотного
суперника. В сїм безпорядку я не бачу премудрої
божї руки.

Дивила ся на нього з тривожною при-
крістю.

А він дальше говорив в якімось нервознім
подрозненю, хоч знав, що калічить її душу.

— Миросою, друже мій бідний! Передумаїт
красше всі ті дїтвацтва, що наговорив минї.
Я знаю, що ти справу береш глибше. Програ-
мовий раціоналізм у справах віри, реалїзм у сфері
штуки, чула я. Чом скривавш?

А в нїм ридала душа дрібними сльозами.
Чув, що дійсно між ними рисуєть ся різниця
світогляду.

А за нею чув пропасть, ніч, гріб. Чор-
ний кінець своїх найкрасших снів. Глядїв блуд-
ними очима. Думки били ся і гнали, як стадо
птахів на буйнім вітрі.

Відкликати? Перепросити? Приняти її віру
просту й ясну, як колись власна його дїточа ві-
ра? Що се поможе! Чи раз відкопане жерело
сумнівів можна засипати так легко, на один
приказ? Ті чорні образи, що бачить скрізь
у ріднім краю, счезнуть від разу від зачарова-
ного слова?

В німії розпуці нагадав спів мистця братського народу: *Szczęścia w domu nie znalazł, bo go nie było w ojczyźnie.*

Чув свіжу цвіль гробу власного щастя.
І не дав Софійці ніяких поленень.

*

**

*

В кілька день по відїзді Торського приїхав до Яблонецьких — Загробельний.

VIII.

Нарешті появилася довго дождуваний міністерський розпорядок в університетській справі. Розчарував і огірчив усіх. Нічим не розширив прав української мови, окроїв децю звичаєве право польської мови. Аби не було ні одним, ні другим, впровадив деякі виписові друки і легітимацийні книжечки в латинській мові, в якій теж мало проголошувати ся вступне академічне приреченє. Бюрократичне австрійське крутарство святкувало свій триумф. Молодіж обох народів спалахнула обуренєм, не меншим від огірчення. Попад племінну стару ненависть почали виступати проби покищо мовчазного союзу проти спільного тупого ворога.

Львівський університет і знов і дальше мав бути полем битви. Лиш роздразненє і розярненє прибрали куди ширший розмір. Де далі не ставало місця для людських почувань, а над усім і всевладно заволоділа ненависть і огірченє. Всіх проти всіх. Гейби ріжноманїтна держава складала іспит, що є аномалїєю в модернім устрою людства і мусить счезнути, як не має засівати між людей лиш вовчі інстинкти, ненависть, людоїдство. Сей провал здавав ся такої ясній і такої природній. А таки всі чули, що переведенє в житє сеї ясної і простої правди, піде тернистою дорогою, крївавим шляхом, долинами муки і горя і горами трупів. Бо людство горде на свій духовий розвій і свою культуру, лиш дуже-дуже поволи реалїзує ті правди ясні і прості і людські.

Через відвічну борню у людстві між злом і добром. І через те, що зло має тільки вельможних ратників по своїм боці, які радять скорше розп'яти на хресті проповідників сих правд і їх учеників, ніж іти за ними. Спокоєвіку аж до сьогодні...

— А Мирон, як проживаєш? — закликав Кам'янецький, простягаючи собі руки до Торського. — Як перебув ферії?

— Хочеш пізнати в двох словах се, що становить для мене половину життя? Ще таких двох слів не найшло ся. Те лиш тобі кажу: Я й не уявляв, що життя має такі чудові сторінки.

Урвали про се розмову. Мирон не хотів роздроблювати могутніх вражіннь на дрібні спомини. Тай усі слова, що напливали, здавали ся бліді й слабі супроти пережитих казочних хвиль.

Хмари, чи хмарка на сім мрійно-блакитнім небі споминів забували ся і розходили поволі, а в серці в нього лишили ся лиш образки і почування чудові і пречисті. Любов без границь і без міри і всесіяльна така, мов прастихія захопила його і плила бистро, рівно і безжурно. Чи там прийдуть підводні скелі, водопади і пропасти, й не думав і думати не хотів. З перед очей счезала в нього сіра днина, а з'являла-снила ся незабутня поляна в діброві в лагіднім, вечірнім світлі.

Кам'янецький зкоса глядів на свого товариша і його ненадійну задумчивість.

Були голодні, як студенти, що живуть із лекцій. Поступили до Нафтули на дешеву вечерю. В куті великої столової стояв малий стелник, при яким сидів самітно Мирослав Січинський, молодий студент філософії, і пив чай по вечері.

Присіли до нього, привитали ся.

— Що дальше чинити? — В сім питанні Кам'янецький відкрив спуст своїм думкам, що давили його давно і тяжко.

Коротка буря, що зняла ся в Торськім від сього питання потахла скоро і проявила ся на зверх ледви помітними тіннями на лиці.

Відповів по давньому сильно і твердо:

— Що-ж маєм чинити? По мойому, мусимо зачати там, де ми скінчили перед сецесією. Шкода було дорогого чаєу.

— А я кажу, положенє тепер куди краще, — снував свою думку дальше Камянецький. — Вєсь університет кипить. До мене підсилали польські студенти, щоби спільно валити нові розпорядки. Буде метушня, якої світ не видів і ми мусимо серед неї вловити те, до чого прямумо.

— Мій друже, — скрикнув Торський живо. — Не сміємо забувати віками набутого досвіду. А сей нас учить, що кождий наш крок спільний з Поляками виходить їм на зиск, нам на втрату. Від героїчних змагань Острожського, Сагайдачного, Виговського, аж до нещасних проб Барвінського, все в результаті чим раз сильнійше сцїплювало наші окуви і росла Польща на Україні. Віроломністю, насильством, підступом з Їх боку, — як собі хочеш, — але росла. І сьогодні: вони знають, куди йдуть і чого хочуть. Хочуть, аби сей університет не лиш de facto, але й de iure став польським. А ти поставив за ціль якесь спільне мраковинє, що має вродити ся з метушні.

Січинський не вмїшував ся до розмови, лише слухав прикусуючи уста, а оксамітні його очи горїли в затемненім кутику столової, як два огники.

Він мав свій власний погляд на наше положенє і на сей нелюдський гнїт, що тяжів над уєм нашим народом. Він перебігав місточка й села скрізь по краю. Бачив могутній зрив селянської маси в недавнім селянськїм страйку. Сам був малою іскрою в сїм великїм пожарі.

Бачив люті муки, які завдавав уряд сій нещасній масі за її розпучний протест проти визиску і неправди. Горів відтак, як цілий наш народ великим захопленням борні за розширене виборчого права, за розширене і підкріплене правної основи для нашого існування і нашого розвитку. І не такі річі він бачив. Уже всі високі і найвищі круги всієї держави рішили ся розширити права робітничих мас, а краєвий польський уряд залізною рукою давив усяку пробу руху тих мас за розширене тих-же самих прав; висилав проти сеї маси збройну силу, провокував серед неї нерозважні вибухи, цідив із неї кров, заповняв нею тюрми.

Він мав про все те свій власний погляд і був готов вивести з нього останні висновки.

А не говорив цього, бо як хотів говорити, праве молоде обурення стискало йому горло. І слова в горлі застигали та підступали до очей двома сльозами, що появлялися на очах і знов вертали. Не скотили ся по примарнілім лицю.

— Я гадаю, — продовжав Торський далі, — ми повинні використати найблизшу нагоду, хочби недалеко іматрикуляцію. Зажадаємо безумовно відбору приреченя в українській мові. Не допустять, здобуваємо знов університет силою.

До їх столика підійшов син Нафтули зі своїм облесним усміхом.

— А, мої Українці, давно вас не бачив.

Присів до столика. Все любив присідати до гуртка артистів, літератів, політиків і граті ролю мецената або приятеля та по свому пособляти знаменитий інтерес батька.

— Я все держу із молодіжю, а українська молодіж мене передовсім захоплює. Що за енергія, що за розмах! Через вас щойно чую і розумію велич вашого народу. Я багато чую і все знаю. Я знаю, як вас уже нині боять ся такі, що прикидають ся, мовби нікого не бояли ся. Але ви

нічого не пете? Кельнер! Три малі для панів; а добрі! Скажи, що то для мене.

Побіг до другого стола і з малими змінами викидав ті самі фрази. Ще з далека долітав його голос: Кельнер! Чотири телячі. А добрі! Скажи, що то для мене.

До ресторау наплило надсподівано багато української молодіжи.

Недалека імматрикуляція стягнула до Львова і тих, що за весь час своїх університетських студій приїзять усього кілька раз у Львів за носвідками на індексі. Новоприїзжі розпоряджали більшими засобами, якими скріпляли і оживлювали товариське студентське життя.

Під задною стіною столової поприставляли до себе столики в один довгий ряд. Позасідали серед загального гамору, крику і сміху.

Баюрків у своїм кутку стола розказував про свої віденські пригоди, але лиш півголосом, аби не вчула Катруся, що сиділа в другім кінці стола, а Баюрків останніми часами таки вже добре попав в її тенети.

Кельнер ходив від одного до другого студента і списував замовлення, а вони замовляли їжу і нашітки зі спокоем і повагою льордів, що закупають відразу всю кухню і всю пивницю. Вправне ухо кельнера ловило тихі, поважні слова; а рука писала: раз зрази з кашею, 3 малі верпові з капустою, 4 флячки, 5 разів гуляш, — всі малі пива.

— Віденські жінки роблять вражінє, гейби складали ся лише з грудий і клубів, гарно заокруглених, імпозантних і вельми привабливих. Голова гине в велигенськїм капелюсі; геї замазанє речєнє в книжці.

— Хіба-ж ти, Баюрків, у жінок щось більше береш під увагу?

— Я передовсім тебе зовсім не беру під увагу, бо ти і твій дотеп однаково цїкчемі. — відгризав ся Баюрків. — Але все таки на віден-

ський ґрунт треба людини з сильнішою кон-
струкцією, — додав мелянхолійно. А піддаю-
чись уже настроєви комерсу, забував про Відень
і його чари і прощав ся з ним тихим, задумли-
вим словом:

— От все те марнотий марність і шум ві-
тру, — як влучно вигадав тов. Баран.

— Мала лиш помилка, що се не вигадав тов.
Баран.

— А хто-ж?

— Небіщик Соломон.

— Шкода, що небіщик. Людина з таким гли-
боким поглядом, певно не відмовила би позичити
зі сто корон.

— Людина, що мала 300 жінок і 700 налож-
ниць, сама мусіла лиш над тим промишляти,
в кого би забрати кілька корон.

Тимчасом Дзвиняцький, що говорив мовою
Ціцерона, як своєю рідною, кінчив саме свою ла-
тинську промову і витав нових громадян універ-
ситету прастарим бажанєм: *Quod felix, faustum,
fortunatumque sit.*

Та в тій задимленій, душній і тяжкій атмо-
сфері шинку вже завівало в їх душі рідними ча-
рами, цвітами, степами.

Вечір дома, але такий инакший, такий ти-
хий, такий рідний. Опянюючий запах розцвилых
садів, невгаваюче ляцїне соловіїв, таємниче кум-
канє маєвих жаб.

Гейби розспівали ся і земля і води. І вони
співали з глибини грудий тужну мельодію:

Ой зійди, зійди, ясен місяцю,

Як млинове коло...

Ой виїди, виїди, люба дівчино,

Та промов до мене слово!

Крикливий шинок, гризючий дим, дранте
обстанови і окруженя зникали геть із перед очий.
Чули з далека запах піль і лугів, білі хатки

рядком над потоком, красуні - дівчата при воротах.

Над Прутом у лузі...

.....

Душа рвала ся і летіла з піснями. Десь далеко в безмір. Чарівний, як мрія і загадочний, як рідні казки. До свого пражерела і прапочатку. В країну предківських дум... Вечірня тишина ка-
жамутить ся і вриває. Гей надходить градова туча і здіймає сей грізний, різноманітний шум. У високій степовій траві брязкіт мечів, свист лучних стріл, зойк ранених, тихий стогін конаючих, роздираючий крик бранок і бранців. А відтак усе втихло.

Лиш...

Закувала та сива зазуля
Ранним ранком на зорі,
Гей заплакали хлопці-молодці
Гей, гей, там на чужині
В неволі, в тюрмі...

.....

— Ей, ви зі своїми співами! Міг я зробити у Відні кар'єру, а потяг ся за вами. Дослівно, як той Циган, що для товариства дав себе повісити, — говорив задумливо Баюрків.

*

*

*

День імматрикуляції вибрав ся гарний, хоч морозний. Вітрів не було, тому день видавав ся черствий, бадьорий, майже як на зиму теплий.

Сонце заливало проміннями місто, а в першії мірі Високий Замок. Так, як від віків. Все першії проміні сонця цілували на добрийдень прастару, торду гору. А вона витала сонце щебетом пташини і шумом густого вокруг ліса. При її сто-

пах у долині кипіло і нереливало ся житє. Приходили і відходили ріжні племена, спаліли бурі, кров ріками текла, червоніла, а вона стояла горда і вічна. І тугою сповита. Давно колись Лев Данилович вложив їй на голову князівську корону. І пишала ся нею далеко, широко. Филі Сяну і Дністра били їй поклони, кїївські гори простягали до неї братню руку. А потім...

Потім прийшли грабіжники із заходу і здерли їй корону і споганили її. Але вона стоїть отак чиста і вірна, як скаменіла, якої любко відійшов у далекий світ, на кровавий бій. Жде її вірить, що любко верне. І смить тихо про славу минулу і славу майбутню.

А в місті кипить. Ще хвилинка і здійметь ся в нїм буря.

Авля університету повна студентів. Напруженє доходить вершка, бо саме має ректор проголосити слова приреченя.

Звертаючись до польських студентів, проголошує їх у польській мові. Польські студенти відтхнули.

Звертаючись до української молодїжи проголошує слова приреченя те-ж у польській мові. Українські студенти на часок занїмили. А відтак зірвала ся буря протестів. Молодїж жахнула ся як копнений звір. Палиці, топїрці зияли ся в гору. Дехто добув пальну зброю, дехто здоровий кухонний піж.

Ректор, профєсори і прислуга цофнули ся до побічної канцелярії.

З поміж польської молодїжи Жиди масово перетискали ся до вихідних дверей, а се захитало рядами польської молодїжи, яка в додатку найменше сподївала ся, що нинїшня університетська буча такий саме прибере напрям.

Українська молодїж до краю розярена обидою її обуренєм, по короткій борнї виперла польську молодїж із авлі і з університету. Святе обуренє потроювало її силу.

Молодіж стала п'яна гнівом і частковим успіхом.

Поплила, як повинь нищити се гніздо шершенів і те місце провокації, зневаги, наруги, насміху над собою. Нищити все, що під руки попало, бо все тут свідком їх приниження, кривди її болю.

Якийсь гнівом скажений студент намагається руками розторошити мармурний стіл. Не дається рукам, кусає зубами. Йому здається, що саме найважливіше в отсій борні в порох стерти отой стіл. Є в розпущі, що він не подається. Скочив йому на поміч хтось другий, що топірцем тріснув у плиту стола й вона розлетіла ся в дрібні кушочки.

Інший студент помітив портрет ректора з українських перевертнів — і з завзятем, переповненим задоволенем, края його на шматки.

Сольський поспішав до кожних дверей викладових саль і грубим топірцем ковтав таблички з числами саль, що висіли над дверима. Таблички розривали ся в кусні і з лоскотом падали на землю, як чорні крила вбитих птахів. Був глибоко переконаний, що саме від знищення сих табличок повинно розпочати ся відпольщення університету.

Стороння публіка, що була на університеті чи то задля імматрикуляції, чи задля докторських промоцій, схоронила ся в одній бічній салі. Відтам виводив її тов. Баран і перепроводжував через барикади до виходу.

Сам, скржавлений і ранений брав ніжно за руки сторонні пані і заслопуючи їх власною грудю, виводив у безпечне місце, на волю.

Торський, Коцко, Камянецький старали ся дати борні більш пляновий хід.

Перервали телефонічні проводи до міста, аби університет, відрізаний від звязку з містом, став твердинею сам про себе.

Формували відділи, які мали очистити з чу-

жинців усі коритарі і саяї. У вхіднім коритарі запорядили ставити барикаду.

А як уже в нутрі університету ніхто не ставив опору, вивісили з фронтового вікна довгу блакитно-жовту хоругов на знак повного заволання університетом.

Хоругов спливала з поверхового вікна, легко маяла і шелестіла на тихім вітрі.

Ті барви, що їх іще Володимир Великий привіз із прастарої Візантії, що на їх вид і під їх тіню стілько вже поколінь українського племені били ся, гинули і побіджали, що відтак сотки літ були в забутю і зневазі в сусідів, стали для того племені рідними і найдорожшими. Як його блакитно-золотисте небо, як ті безкраї ниви, вбрані розцвилими сонішниками. Скрізь блакит і золото.

Тому, як рідні барви заблякли у вікні, студентами гейби пройшов електричний ток, під деяким зі зворушення задріжали коліна, декому до очей підступили сльози, — а всі привитали дороге знамя бурею вигуків „Слава“ і громом оплесків у долоні.

Польські студенти діставши поміч із техніки та узброївши ся краще, вернули знову на університет.

Українська хоругов, що звисала з вікон, дразнила їх, та ще більше підбивала їх до боротьби.

Масою вдерли ся у вхідний коритар, — але дальший їх похід спинила барикада.

— Аю, українські Троянці! Здавайте ся на ласку й неласку. Ми вас цілих відси випустимо, лиш випоремо з вас гайдамацькі жили.

— Вже забули, як відси тікали? Ще воніють сліди вашого геройства. Ми навіть ваших жил не потребуємо, бо у вас все перегнило у дранге.

— Наливайки! Гонти!

— Зайончковські! Тхуряніцькі!

— Для вас паготовано університет па Баторого!

— Ще й овшім, мати-мемо два!

— Скурчубики! Хамські нащадки!

— Галапаси! Сором пинішньої культуры.

Отак вони перекликали ся і підбадьорювали себе до битви.

Серед вереску і крику поволи виростала проти україньської польська барикада.

На верху україньської стояв Коцко з розвіяним волосем, із палаючыми очима, дужий і сильний, як уособлене війни.

Коли запримітив, що Поляки стягнули стілько матеріялу, што можуть поставити в двое висщу барикаду, як наша і бити нас із гори, закричав галосом, від якого задрожали стіни:

— Ляхи! Геть відси, бо инакше ваша жива нога не выйде відсіля!

І зараз хмара сягових дров полетіла з україньської на польську барикаду.

Гамір гейби притих, лиш залоскотіли по обох боках удари, лунали час до часу вистріли й пронизливо свистіли кулі.

Поляки, яких барикада була низша і не зовсім викінчена, подали ся назад, до виходу.

Коцко кинув приказ:

— Товариші! Вперед!

Та в сім моменті куля поцілила його в саме чоло.

Замаяв у воздусі рукамі — і упав на взнак в отверті рамена товаришів.

Так паде розлога смерека в Черногорі, поражена громом.

З чола слезила кров, перемішана з мозком.

Попад розпалені голови молодіжи пролетів ангел смерти і покрив їх лица сумом і блідістю, а з очий витиснув слёзи.

Битва переймила ся.

Старші студенти медицини перевязували раних, укладали тіло Коцка і хлипали тихо.

Бачили й чули різницю між просекторською салею і сим рідним побєвнцем.

Останні польські студенти утікали вже крізь ряди поліції, що була надійшла і густою лавою оточила вхід до університету.

Другий відділ поліції надійшов мало знаним входом через бібліотеку. Українські студенти були докладно оточені; мусіли здати ся.

Депеші розносили вість про потрясаючі події на всі сторони світа, а в краю і державі кожний зрозумів, що дальше годі держати ті два племена разом на одному університеті, під одним дахом.

Поліція, списавши імена студентів, випустила їх вечером на волю.

Торський падав з утоми і зворушення. Змучена і розбита душа глядала спочинку і тихої пристані. Думки його давно тікали від нього і блукали по Поділю. Як опинив ся врешті в своїй студентській хаті, забрав ся писати лист:

Львів, — лютия, 190...

Найдорожша, Єдина Софійко!

Все те, що я бачив і пережив нинішньої днини, ще не упорядкувало ся в мині. Хаос страшних картин, з яких стікає ще тепла кров мого незабутнього Друга. В націм тяжкім поході до красшого завтра не відвернула від нас мачоха-доля й сеї чаші горя. Ти уявляєш розпуку мою, з якою я мому Другови затулював мертві очи. Вірю однак, що се останні жертви. Навіть подумати годі, аби понад сі калужі людської крові ми й воїни ще дальше могли ходити до спільної школи.

Софійко! Мій світе тихий! Як ваблять тепер мене Твої розкішні, соняшні образки людського співжиття. Чому-ж люди осоружні такі, що перемінюють землю в пекло муки, горя, визиску, насильства, намість насаджувати рай взаємної по-

шани, любови, добра і краси? Сидить у людині якийсь кровожадний і дикий звір і треба буде подвоїти або потроїти пинійші культурні надбаня, аби його обласкавити й освоїти.

Який я безмежно щасливий, що по хвилях горя і бою маю свою таку чудову, таку тиху пристань. Давнійше все те, що бачив, був би я переживав у друге в самотніх стінах моєї кімнати і минав ся із жалю.

Нині збентежена душа летить знаним шляхом на Поділе, пробуває в бесідці, оброслій диким виноградом, із надмірного щастя вмлїває в діброві, в тихім, вечірнім світлі, вколнсуєть ся Твоєю пестливою музикою і забуває, що є на світі зло й є відвічна боротьба між злом і добром.

Мій ти сердечний Друже! Колись я не розумів слів Тарасових: Раз добром налите серце в вік не охолоне. А тепер розумію. Налило ся мов серце чистим добром і буде ним горіти, доки жити буде.

Колись взивав я весь світ до бою, бо не годен був стерпіти у світі людського болю і нужди і кривди, які я сам переносив. Нині я хочу вести сю борню, аби для кожного вибороти приблизно таку велич задоволення й щастя, яку я отсе сам переживаю.

І при нозях Твоїх, моя Ти Любко безмірно кохана, складаю одну мою горячу просьбу:

Не забудь мене, не лиш. В тиху вечірню годину місячної ночі, в сяєві подільського сонця, в хаті, в городі, в степу, де лиш бував я з Тобою і пив Твою чудотворну красу, всюди згадай мене. І люби мене, хоч трошки.

Пустяки всякі світогляди; порох і порохно всяка філософія. Стільки було й проминуло в світі сих світоглядів і філософських тез — і що з ними нині? Шум вітру в ріжних тонах. В кождім разі не вартні вони хочби одного молодого життя.

Спитаеш, чи єе навернеє невірних? Ні,
Софійко. Се радше великіє біль по втраті Друга,
перемішаний з великою любовю до несприсутної
тут Подруги.

Бувай здорова, мов Ти все на світі!

Цілую Твої густі брови на добраніч, цілую
всі Твої трудячі пальчики на добрийдень

Твій на віки вірний

Миرون Т.

IX.

Намісник гр. Берестецький з висшими урядовцями оглядав побовище на університеті. Спи-нав ся з барикади на барикаду і подивляв їх до-цільну майстерську будову. Не без почуття атаві-стичного задоволення. Сам-же він нащадок лицарів-грабіжників мав мимохітне спочуття до сеї буйної, відважної молодіжи.

Урядові фотографія висвітлювали сліди руїни, урядові особи подавали щораз нові подробиці не-давної борні, — а він ішов мов сонний, гейби нічого не чув, не бачив.

Скільки то вже віків триває рід його в смер-тельній борні з отсим мужицьким племенем!

І очайдушний похід Хробророго на Київ і ли-царські змаганя з Романом Галицьким і хитрий наскок Казимира і та, як смерть несподівана і від-смерти страшніша хуртовина Хмельницького. Пливають віки за віками і могутні ті змаганя на момент не переривають ся. Цілий степ у крові і полумени. Всесвітня слава й сила Польщі отам-топила ся в тій крові, в тім полумені. І тоді його, власним прадідам довело ся глядіти на початок розпаду його вітчизни. Нещасний гетьман Микола, ганебно привязаний до козацької гармати, щасли-війший гетьманіч Степан, що порубаний шабля-ми, подіравлений списами, замкнув очи, заки не-реповнила ся у щерт чаша соромом його роду і його вітчизни.

Давно завдані і засклеплені рани, а його-вони болять, як учорашні.

Легко добути українську землю, ах як-же тяжко постійно задержати в руках! Се уперте племя боронить сеї землі, як заздрий любко найдорожшу любку.

Годі. Разом на сій землі нам не жити.

Або нас тут не стане, або їх. Бою ся, що скорійше нас...

В рѣзпуці довгої боротьби один з його предків і його іменник вигадав і перевів неправдоподібний союз польського і московського племені проти сього їжака. І без результату.

По століттях зусиль із заходу, півночі її сходу се жидаве племя росте, множить ся і ширить ся зі скорістю, що вже поважно загрожує обом нещирим союзникам.

В додатку ся неожидана дезерція!

Наші покоління, що родили ся і зросли на сій землі, вони чи не більше привязані до неї, як до своєї далекої вітчизни. Як раз поставить ся рішуче питанє, ми або вони, хто зна, кільки з тих, що їх вважаємо своїми, лишуть ся по їх боці.

Хиба-ж Мати-Україна не причарувала вже нераз духових велитнів польського народу, що поза її красою не бачили божого світа?

Хиба-ж в галерії власних предків нема таких, що пристали до сього племені тілом і душею?

Ах та земля любистків і чар-зілля, яка ж вона для нас грізна і небезпечна.

Брр... Самого мене розбирає якийсь піжне квілінє. В саму пору. Се-ж пряме продовженє бою з під Жовтих Вод і Корсуня, — а я розжалоблюю душу і мрю карколомні мрії. Геть сентименти. Зі всею безоглядністю поведу бії. А як він скінчить ся, не мов діло. Мов діло зготовити сьому ворогови ще одно Берестечко.

Вернув до намісництва. Покликав директора поліції.

— Пане директор, я перший раз задоволе-

ний з вашої індоленції. Нічого не вмієте предвидіти, нічому запобігти.

— Ексселенція хіба не читали мого останнього звіту й остороги в тій справі.

— Мині не йде про звіти ваші, але про ваші діла. Та може судьба мудрійша, як людські вчинки. Кілько було придержаних демонстрантів на університеті?

— Триста.

— Кільком можна по всій формі перед судом доказати злочин насильства?

— П'ятьом, найвисше десятьом.

— То ви маєте добре зорганізовану поліцію, передовсім тайну!

— Тут не вина поліції. При масових злочинах усе так є; винні всі, або ніхто. А через співучасть усіх за свідків тяжко.

Але намісник уже не слухав. Зморщив чоло, прикусував уста і думав, думав.

Врешті здоймивши і платком потираючи цвікер, приказував:

— Ще сьогодні передаєте мині список 150 найбільш рухливих українських студентів, замішаних в авантуру. Степень і доказ вини байдужні. Ті посидять у слідстві до виборів.

Говорив поволи, гейби лиш гелосно думаючи.

— Бачив я їх при останнім мужицьким страйку. Не хочу, аби се гайворонь облітало край перед такою важною подією, як перші загальні парламентарні вибори.

Директор поліції глядів на намісника широко отвертими очима. В нім порушив ся старий австрійський бюрократ, що не любить справи ставити кантом і приміювати мір рішучих і острих. Він зі здивованєм дивив ся на сю шляхотську фантазію і сей розмах в урядованю, що не числить ся з заковом, опінією і наслідками. І хоч знав, як намісник не любить опозиції, як упираєть ся при своїх плявах в разі опору, —

все таки вважав своїм урядовим обов'язком, висказати свою гадку.

— Екссцеленція дозволять, що зроблю одну увагу. Се надто яркий тероризм із гори. Лік за сильний, радше шкодить, як помагає.

— Іду своєю дорогою.

— Але обставини і держава, в яких живемо, не все допускають до таких доріг. Недалекий парламент загального голосованя, уряд у Відні може нам дати тяжко відчутти своє незадоволенє з приводу сих надто драстичних мір проти, — так воно на зверх усе буде виглядати, — проти другої нації.

Намісник прибрав уже свою вперту, скамянїлу стать.

— Се вже беру на себе. Будьте готові кожодї хвилі справно і тихо доставити всіх мною намічених до вязниці.

— Приказ сповню з найдокладнїйшою точністю!

— Моє поважанє.

*

*

*

В кружках української молодїжи по хвиливім потрясеню і пригнобленю брав верх несподїваний оптимїзм.

Загально уважали університетську справу за розв'язану прихильно. В недалекім майбутнїм бачили сповненє своєї високої мрії, яка вже коштувала стілько жертв і яка зродила відносини на університетї, в місті і в краю нестерпні.

Тою легкою молодечою вірою стали вірити, що справа повернеть ся ще краще. Що оба народи ззираючись на руїну, яку родить борня, увійдуть у себе, подадуть собі руки, забудуть віковічні змаганя і уладять своє співжитє етично й по людськи. А тоді блакитно-жовта хоругов попри малиново-білу стануть непоборимі супроти півночи й полудня, заходу і сходу. І як сї віко-

вічні суперники помирять ся, то які-ж іще народи світа можуть ненавидіти ся й бити ся між собою?

Ось саме ми дамо почин до збратаня народів, ось перейдуть у діло всі наші найкрасші, молодечі мрії.

А тимчасом вязниця при вулиці Баторія наповнювала ся українськими студентами. У Львові досвітком ходили поліційні агенти від хати до хати і забирали молодіж просто з ліжок. По селах жандарми з найженими багнетами ловили студентів, де попали і як найтяжших злочинців відставляли їх у тюрму.

Ще ніколи не бачили вязничні мури стілько і таких гостей.

Торський лежав на тапчані.

По великих потрясенях і бурях останніх днів відчував як полекшу се замкненє і єю безцільність тюремного бутя.

Думки і спомини лїниво напливали і розпливали ся в неясних, недокінчених контурах.

По кімнаті снували ся гуртки студентів-в'язнів, як табун степових коний, попутаних арканами, і перекидали ся споминами, вражіннями, жартами.

Часом спів зривав ся з сих молодецьких грудий, як подих раптового вітру, — але спів виходив притишений і сумний.

Се примусове замкненє шарпало молоді нерви і упокорювало буйну молодіж, в якої грудях іще тремтіли високі акорди останньої смертельної борні.

Вязничний спосіб заспокоюваня натуральних потреб обнижав глибоко почутє стиду молодіжи й принижував її.

Тихий тріск візитки в дверях і цікавий перегляд нутра вязниці через двов урядових очий, прошибали зденеровану молодіж як ненадійні удари канчуками.

Торський чув і бачив, як молодші й ніж-

нійші товариші вишукували найтемніші місця по кутках і там, давши волю розбитим нервам, хлипали тихо або здрігали судорожно, закривши очі в долоні і спинюючи плач.

Спокій і апатія покинули Торського в одну мить.

Сей сум молодіжи, се тихе терпіне лягло на душу його тяжкою вагою.

І під його тягарем із дна душі підоймав ся в ньому грізний голос обжалуваня: Ти винен сьому.

А се-ж образ іще не повний! Та-ж кожде із сих дітей лишило там за сими сильними замками, за тяжкими зелізними дверми, за сими холодним і безмилосердними мурами батька, маму, рідню. Неодна нагло посивіла голова в сю хвилю так само безрадно беть ся об мур, як отсей дїт-вак там у кутку.

А держить нас у руках ворог лютий і переможний. Кілько ще він з сих дітей зломить і знищить, або гірше ще, здеморалізує і спідлить.

Се-ж для цілого народу рана, якою витікає остання, найдорожша кров, для жита народу така безумовно конечна. Нидіє от-тут гордість і надія твого люду.

Замкнув змучені очі, але ті понурі образи не зникали.

Зникало лиш поволи почуване особистої вини.

Не в се воля одиниць, ні, але природний зрив і протест національної енергії й вічне бажанє вольного, власного жита. Поза межами волі одиниць, як неминуче фатум, як відвічне призначенє.

Від віків чорні круки, польські і московські, злітають тут на жир коштом нещастя, сліз, темноти й злиднів всего сього народу.

І від віків по нині ряди за рядами сього люду йдуть у боротьбу й на жертву і не перестануть їти, доки жива хоч одна українська душа, або доки не добудуть намічену високу ціль.

Було колись, наповняли собою турецькі галери невольники нагі до весел день і ніч прикуті.

Було колись, у масових могилах під Хотинем і Віднем лягали головами за чужу справу й для чужої слави.

Було колись, у фінських болотах не дубові пні вбивали, але кість на кости складали під чужу силу, під чужу культуру і під чужу жорстоку примху.

А дома лише збирали перлини-сльози у свої сумні й безсмертні думи.

І нашізували в них тугу й надію, що се племя гарне й добре і розумне таке й хоробре все таки колись стане господарем домовитим на своїй землі й у своїм полі.

Ся віра у велику майбутність сього люду, зроджена з тої туги, викормлена думами отсими, востає в душі наші, як категоричний приказ йти в бій, не жалувати жертв, аж сповнить ся віковичний сон, срібний сон маєвої ночі про волю і незалежність великого українського народа. Для щастя, добра й слави сього народа, для поступу й краси всього людства.

*

*

*

Минали дні за днями і тижні за тижнями, а українські студенти все ще сиділи в тюрмі.

Слідство вело ся поволи і крутило ся заєдно біля формальних і загальних питань.

Ставало очевидним, що так ведене слідство може тягнути ся літами, та що комусь із сильних міра сього залежить на тім, аби українські студенти без засуду як найдовше не оглядали божого світа.

Туга за свободою, за рідними і близькими, свідомість грубого насильства, безрадість супроти урядових примх і своввіля, незнанє, чи й які заходи чинить власна суспільність, щоб

увільнити їх, усе те бентежило їх скорбні душі, викликало настрій, в якому людина важить ся на все.

По раз сотий вертає думка, розібрати сі стіни, розбити сі ковані двері, сторошити все, що на дорозі стане і радше дати себе в кусні порубати, ніж вернути у друге в отсі мури.

Але все таки більше й більше прихильників єднала собі думка про голодовий страйк.

Раз ми рішили ся на смертний бій за нашу високу справу, доведім його самі до краю, не вмішуймо до нього активно решти суспільства, не примножуймо жертв.

Скрізь по безкрайї Україні високі могили, що хоронять кости лицарів-борців за неї.

І тут у Львові на західних межах нашої землі виросте одна така висока могила. Товаришка і дружка високої, замкової гори. В ній нас поховать. А дадуть їй стіни зі скла і криці, аби вічно стояла і була видна ся жертва на всю Україну.

І ніколи, ніколи Рідний край не забуде сеї могили, до якої ми йдемо серед моря страждань, мук, духових бур і ворожої наруги.

І так уже червона земля наша від крові, що від віків точимо за неї; нехай-же її ще зросить наша кров молода й горяча, а може се буде саме остання капля, що відкупить сю землю, потрясе совістю всеї України і вона скаже своє могутне слово: Не дам сеї землі нікому й ніколи.

Лаштували ся до голодового страйку.

Ще остання спільна вечера. Всі такі собі близькі, такі братні. І сі пісні, як вони сьогодні ллють ся ніжно й солодко. Ми певні, що вони крізь ті холодні мури стелють ся скрізь по ріднім краю від хати до хати. І звязують нас срібними нитками з тисячами серць дорогих і лєбих. Кождий з нас має десь там хатину, де та остання пісня і ті думи горячі задержують ся довше

їй довше на тиху розмову з вибраним серцем в останнє.

В наших душах скрізь така погода і ясність і радість така, гейби за нинішнім вечером не мало прийти понуре і грізне завтра, позавтра, голодова горячка і пухлина, божевілє, смерть.

На розстанє приймив кождий по кілька капель вина, що надіслав їм патріярх Андрій.

Гейби скріпили постанову незломним завітом...

І розійшли ся... І розпочав ся голод...

Вже почали виносити завинені в простирала перші жертви.

Торський лежав на тапчані зі спаленими устами, в горячці, як йому сторож приніс по тайки лист.

Письмо якесь знакове. Адрес точний. Дивно. Вихор думок зірвав ся в хорій голові.

Може від неї? Про неї?...

Не завів ся.

„Сповідая вас, що п-на Софія Яблонецька заручила ся з п. Іваном Загробельним“.

Лист випав йому з дрозачих рук.

Підвів ся, приклякнув на коліна, вдарив головою об мур і упав горілиць на тапчан.

В дібровах зелені дуби повяли.

Ах, як горячо. А гора така висока. Крок за кроком здіймаю ся в гору. Ноги тяжкі, як олово. Рясний піт заливає чоло. В округ гори й гори, як велитенські кретовиня. Повітря ткане з огняних промінїв сонця і зі срібно-синїх пасем мраки. Сим блакитно-сірим шовком, мов габою переткані й злучені зі собою всі верхи. Лише з долу виріжнюють ся фіолетово-темне тло смерекових лісів. Як-же тяжко йти. А чорні птахи кружляють над моєю головою. Але не чути шуму їх крил і ні звідки студеного вітру на мої спалені виски. Гора така несамовито висока. А на її вершку прапор

має... має... Два прапори. На другім чийсь образ. Буйні коси оняїтають лице, шию. І ті очи, як дика фіялка. Поділе? Бесїдка в темно-зеленім виноградї? Знаю... знаю... Камінь напевно дрозжить під мою стопою. Урвав ся. Летить у пропасть... зі мною...

Ті мари не зникають. Снують ся по хатї, за вікнами, по всім світї. До болю вливаю в них очи, аби пізнати. Не пізнаю. Ніби хамелбони мінять ся і все снують ся, снують ся. А жиють мою горючою кровю. Кожда устами гадини присеть ся до кожного мого мязня і ссе і ссе і ссе. Безкровне тіло деревіє. Очи замкнули ся. А рісницї здають ся з зелїза і давлять, давлять замучені очи. В округ гроби. Малі, великі, понурі. Хрестами й деревами обсажені. Лиш в однім кутику самі зелено-білі-ясні берізки. Над відкритим гробом. Кого тут мають погребати? Сїдай, підожди. Все до похорону готове. І труна лежить побіч; така лискуча, металева. І хрест високий, трираменний. І не сумний. Лиш тихий, тихий. І напись на хрестї довга, пречиста. Памятаеш, Софійко? Се-ж слова гордості й болю неназваної поетки, що ми читали з тобою і ти плакала. Сїдай зі мною на домовину, читай, не плач:

На вічну память мейому гарному Другови.

Як ранок сонїшний, весняний,
 Мавва ніч, спів соловія,
 Як непроглядний світ зоряний
 Ти був. Мій сон і моя мрія.
 Твоя душа, глибини моря;
 Серце твоє, ангел пречистий;
 Очи твої, як рання зоря;
 Твоя любов, гимн урочистий,
 Твої слова, молитва божа,
 Тиха, ніжна і таємнича;
 Твій віддих, фіялки і рожа,

А спогляд, музика зводнича.
 Приязнь твоя, скала камінна,
 Зеленим плющиком покрита...
 Ти був мій сон, поява промінна,
 Слізми сестринними обмита.
 Моєю мрією ти був і сном,
 А люди те за дійсність взяли
 І охрестили її злом —
 І в людським гніві потоптали.
 Звичайно люди. Що-ж робити,
 Здоровим розумом судили.
 Тебе, мій срібний сніг, убили;
 Мене ще довго муть судити.
 Я суду людського не боюсь,
 Сміло погляну людям в очи,
 Своїому Богови помолюсь
 І засміюсь до снів діточих.
 І помяну тебе, мій Милий,
 Коли затужу за красою.
 Ти вже спокійний, ти в могилі;
 Ах, помінялась-би з тобою.

. . . . .
 А тепер ті мрії, зорі, дикі фіялки і рожу по-
 кладемо в ту відкриту труну. І засунемо в мо-
 гилку. І засиплемо сірою землею. На вічну па-
 мять. Де-ж ти, діла ся, Софійко? Де ти? де ти?
 В друге кохаю...

. . . . .
 Ах, як зимно. Юрба людей пливе дорогою.
 Північний вітер скаженіє і бе в товпу замерзлим
 снігом. Вітер шарпає і рве хоругви. Малі хлопці
 несуть дзвінки і дзвонять; а вітер роздавлює
 дзенькіт дзвінків і його скривавлені шматки роз-
 мішує і гонить сніжними степами.

Юрба намагаєть ся співати предковичне:
 Явив ся еси днесь вселенній! — А вітер чатує
 на слова пісні, хватає їх, кидає ними до землі,
 то в гору і з пісні виходить один зойк і плач
 і порозриваний шум.

Вечерів. Так нагло. Бовваніють хати і оживають світлами в вікнах. Вітер утих. Дзвінки знов задзвонили. А при них дзвонять, рівні дзвінкі голосочки:

Рівнай-же, Боже, гори, долини рівненько,
Щоби ся було мому милому видненько.

Щедрують. Під усїма хатами відразу:

Їде паночок через лісочок на коню,
Гей-же на коню, золота барва по ньому.

А він їде безжурний, копитами на мою грудь став. Ах, як давить: Копитом серця шукає... Не дави; те серце ще тепле. Чи хтось його кличе? Хижих послів посилає? Ті чайки кигиці, що бистро літають по ріднім оболоні і так солодко ваблять ки-ги, ки-ги. Твої то послы, матінко моя рідна, рано замучена? Їду, їду до тебе...

Щедрівки втихають кінцевим бажанєм:

— Дай-же ти, Боже, в городі зіле,
В городі зіле, в хаті весіле...

Застивав зі словами сеї щедрівки в холоднїючїм серці.

.....

Вже зачинав пізнавати людей.

До шпитального покою прийшла панї Стрийська. Проварила за руку маленьку Ірусю, як соняшний промінчик. З діточої ручки вицвитав жмуток фіялків і розсипав запах весни по білій кімнаті.

— Ах, не гарно, пане Торський. Вже отсе четвертий тиждень борете ся між житєм і смертю і завдаєте муки всім, що вас люблять.

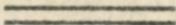
— Ще мене люблять, — подумав.

— Але тепер уже все добре! — сказала, подаючи йому свіже число урядової газети.

Депеша з Відня доносила, що цісар видав відручне письмо до кабінету міністрів із візванем, аби приготовано основанє окремого українського університету.

Груся подавала Торському китицю цвітків, — а ведена діточою примхою, взяла кілька фіялків: в усточка і поцілувала Торського фіялками і губками в самі уста.

А він тихо всміхав ся до цвітів і до вертаючого життя.

Українська Видавнича Спілка у Львові

видала дося отсі книжки у другій серії:

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький . . . . .
2. Курцій Руф. Фільотас . . . . .
3. В. Наумович. Величина звіздяного світа. . . . .
4. Панаас Мирний. Лови . . . . .
5. І. Пулюй. Непропаца сила . . . . .
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур . . . . .
7. І. Раковський. Вік нашої землі . . . . .
8. А. Чехов. Каштанка . . . . .
9. М. Драгоманіє. Мик. Ів. Костомарів . . . . .
10. Е. Золя. Напад на млин . . . . .
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди . . . . .
12. Г. Бвітка. Маруся (друге видане) . . . . .
13. М. Левицький. Умова для селян. спілок. . . . .
14. П. Куліш. Орися (вичерпане) . . . . .
15. М. Бистяковська. Іван Гус . . . . .
16. О. Стороженко. Оповіданя. I . . . . .
17. В. Барвінський. Досліди з поля статист. . . . .
18. В. Королевко. Ліс шумить . . . . .
19. І. Франко. Шевченко в поль. рев. легенді . . . . .
20. В. Гіґе. Кльод Ге . . . . .
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині. . . . .
22. П. Мирний. Лихий попутав . . . . .
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів . . . . .
24. Ів. Франко. Украдене щасте (видане 2-ге) . . . . .
25. С. Єфремов. Національне питанє в Норвегії. . . . .
26. П. Ніщияський. Гомерова Іліяда (1 пісня) . . . . .
27. М. Драгоманіє. Два учителі . . . . .
28. Е. Золя. Повінь . . . . .
29. П. Ніщияський. Гомерова Іліяда (2 пісня) . . . . .
30. Т. Масарик. Идеали гуманности. . . . .
31. Люкіян. Юпітер у клопотах . . . . .
32. М. Костомарів. Письма до ред. „Колокола“ . . . . .
33. М. Гоголь. Вій (друге видане) . . . . .
34. І. Раковський. Вулькани. . . . .
35. І. Фльобер. Іріодіяда . . . . .
36. О. Терлецький. Москвофіли й народовні . . . . .
- 37—39. І. Турґенєв. Ася . . . . .

40. **Л. Боровиковський.** Маруся . . . . .
- 41—42. **Данте Аліґері.** Пекло, пісня I—X. . . . .
- 43—45. **В. Олехнович.** Рася Європи . . . . .
- 46—48. **Л. Толстой.** Крайцерова соната (вич.) . . . . .
- 49—50. **О. Бодяньський.** Українські казки. . . . .
51. **Е. Золя.** Смерть Олівіе Бекайля . . . . .
52. **А. Уайт.** Розвій астрономічних поглядів . . . . .
53. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (3 місяця) . . . . .
54. **А. Міцкевич.** Лист до галицьких приятелів . . . . .
- 55—56. **Л. Толстой.** Смерть Івана Іяча . . . . .
57. **В. Брайтенбах.** Біологія в XIX в. . . . .
- 58—59. **М. Горький.** На дні життя . . . . .
- 60—61. **М. Верн.** Біблія, студія . . . . .
- 62—63. **Г. Кляйст.** Маркіза О. . . . .
64. **М. Карсєв.** Фільософія історії . . . . .
- 56—67. **Ф. Достоевський.** Грач . . . . .
68. **Ш. Сеньобо.** Міжнародні революц. партії . . . . .
- 69—71. **І. Тургєнєв.** Весняні води . . . . .
72. **А. Д. Уайт.** Розвій поглядів на лихву . . . . .
- 73—74. **П. Куліш.** Українські оповідання . . . . .
75. **Ф. Ляссаль.** Про суть конституції . . . . .
- 78—77. **А. Шаміссо.** Петро Шлеміль . . . . .
78. **М. Драгоманів.** Літ.-сусп. партії в Галичині . . . . .
79. **Д. Мордовець.** Оповідання . . . . .
80. **О. Кониський.** Листи про Ірляндію . . . . .
- 81—82. **І. Левицький.** Гуморески . . . . .
83. **Ю. Візнер.** Житє рости у морі . . . . .
- 84—85. **П. Ніщинський.** Гомер. Іліяда, IV—VI. . . . .
86. **В. Антонович.** Польсько-укр. відносини . . . . .
87. **І. Тургєнєв.** Муму . . . . .
- 88—90. **А. Кримський.** Мусулманство і його будучність . . . . .
- 91—92. **О. Стороженко.** Оповідання, II. . . . .
93. **А. Д. Уайт.** Розмови з Л. Толетим . . . . .
- 94—96. **Ф. Куєр.** Звіробійник . . . . .
- 97—98. **О. Вайсмаєр.** Про туберкульозу . . . . .
- 99—100. **О. Стороженко.** Оповідання III. . . . .
101. **Л. Толетой.** Схаменїть ся (вичерпане) . . . . .
- 102—103. **В. Гаршин.** З війська. Оповідання . . . . .
- 104—105. **Л. Фер.** Будда і Буддизм . . . . .
- 106—107. **С. Круть.** Записки з рос.-тур. війни . . . . .
108. **М. Кос.** Про полові справи (3 видане) . . . . .
- 109—110. **М. Козловський.** Мірти й кипариси . . . . .
111. **Моріс Верн.** Євангеліє, студія . . . . .
- 112—113. **Л. Толстой.** Севастополь-оповідання . . . . .
114. **В. Антонович.** Чари на Україні . . . . .
- 115—117. **Тисяча й одна ніч, I,** друге виданє . . . . .
118. **І. Тен.** Нариси із старинного світа . . . . .
- 119—120. **О. Стороженко.** Оповідання, IV. . . . .
121. **М. Драгоманів.** Козаки . . . . .

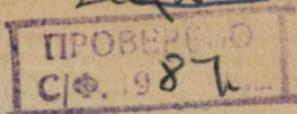
122. **Н. Кузін.** Листи з хутора . . . . .
123. **Ф. Сірко.** Тарас Шевченко і його думки про громадянське жите . . . . .
- 124—126. **Тисяча й одна ніч. II.** . . . . .
127. **Ш. Сеньєбо.** Церква й католицькі партії в XIX ст. . . . .
- 128—129. **Л. Толстой.** Кавказькі оповідання . . . . .
130. **Л. Маячанець.** Про шлюб на Україні . . . . .
- 131—132. **І. Тургенєв.** Кляра Міліч . . . . .
- 133—134. **Е. Цеклер.** Єзуїти . . . . .
- 135—136. **І. Франко.** Semper tūro (поезії) . . . . .
- 137—138. **А. Д. Уайт.** Розвій поглядів на вселенну . . . . .
- 139—141. **Тисяча й одна ніч. III.** . . . . .
142. **Др. А. Форель.** Про алькоголь . . . . .
143. **С. Черкасенко.** Хвилини, поезії . . . . .
144. **А. Оляр.** Від монархії до республіки . . . . .
145. **О. Тесленко.** Страчене жите . . . . .
146. **Г. Цеглинський.** Шляхта ходячка . . . . .
148. **Г. Цеглинський.** Соколки . . . . .
149. **М. Левицький.** Дурисвіти . . . . .
150. **І. Франко.** Зівяле листе . . . . .
151. **Я. Невестюк.** Кандидат, комедія . . . . .
152. **І. Франко.** Панські жарти . . . . .
153. **І. Франко.** Вавилонські гимни . . . . .
154. **І. Франко.** Мойсей . . . . .
155. **І. Франко.** Панщина . . . . .
- 156—158. **Тисяча й одна ніч. IV.** . . . . .
159. **І. Франко.** Із літ моєї молодости (поезії) . . . . .
160. **В. Ванейко.** Олігархія і демократія . . . . .
161. **Орест Левицький.** Несподіваний шлюб . . . . .
162. **Др. М. Лозинський.** Тим, що від нас відійшли . . . . .

Всі видання Видавничої Спілки має в виключній розпродажі Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, Ринок, ч. 10. Сама Видавнича Спілка не займаєть ся продажем і висвякою книжок.

---

47. **І. Франко.** Захар Беркут, повість (вичерпано)
48. **У. Шекспір.** Міра за міру, драма . . . . .
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. оповідання.
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, повість . . . . .
51. **С. Ковалів.** Риболови, оповідання . . . . .
52. **М. Вовчок.** Народні оповідання, т. I, ...
53. **П. Мирний.** Серед степів, оповідання . . . . .
54. **Е. Ярошинська.** Перекинъчики, повість . . . . .
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповідання . . . . .
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько, оповідання . . . . .
57. **М. Вересаєв.** Записки лікаря . . . . .
58. **М. Вовчок.** Народні оповідання, т. II . . . . .
59. **М. Горький.** Мальва і інші оповідання . . . . .
60. **М. Дерлиця.** Композитор і ин. оповідання . . . . .
61. **В. Заср.** Легенди . . . . .
62. **А. Чехов.** Змора і інші оповідання . . . . .
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та ин. оповід.
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . .
65. **А. Чайковський.** Оповідання . . . . .
66. **Марко Вовчок.** Народні оповідання, т. III . . . . .
- 67—68. **І. Левицький.** Хмари, повість . . . . .
- 69—70. **Е. Золя.** Жерміналь, повість . . . . .
71. **О. Маковей.** Оповідання . . . . .
72. **І. Франко.** На лоні природи, оповідання
73. **Кар. Кавцікі.** Народність і її початки . . . . .
74. **Фр. Енгельс.** Людвік Фаєрбах . . . . .
75. **Фр. Енгельс.** Початки родини . . . . .
76. **Ш. Сеньобо.** Австрія в XIX століттю . . . . .
77. **В. Будзиновський.** Хлопська посілість . . . . .
78. **К. Флямарион.** Про небо . . . . .
79. **М. Драгомалів.** Переписка (вичерпано).
80. **С. Стенняк.** Підземна Росія . . . . .
81. **Адріан.** Аграр. процес у Добростанах . . . . .
82. **І. Тен.** Фільософія штуки . . . . .
83. **Дж. Інґрем.** Історія політ. економії . . . . .
84. **Е. Ферієр.** Дарвінізм . . . . .
85. **Й. Конрад.** Національна економія . . . . .
86. **В. Стефаник.** Моє слово, оповідання . . . . .
87. **Ж. Маснеро.** Стар. історія схід. народів, т. I . . . . .
88. **М. Коцюбинський.** У грішний світ, оповідання
89. **М. Карсєв.** Фільософія культ. й соц. історії 19 ст.
90. **О. Кобилянська.** До світа, повелі . . . . .
91. **О. Авдікович.** Моя популярність, оповідання . . . . .
92. **Е. Фрас.** Нарис геології . . . . .
93. **В. Ленкий.** Кара та інші оповідання . . . . .
- 94—95. **П. Стороженко.** Історія західно-европей-
ських літератур до кінця XVIII ст. . . . .
96. **Г. Байрон.** Чайльд Гарольд, поема . . . . .
97. **М. Драгомалів.** Шевченко, українофіли й со-
ціалізм . . . . .
98. **Марк Твайн.** Том Соєр, повість . . . . .

2116

1992

- 99—100. Е. Шілер. Політ. істор. Палестини . . . . .
101. І. Франко. Місія. Чума. Казки і сатири . . . . .
102. З. Гінтер. Історія геогр. відкрить у XV і XVI ст. . . . .
103. Л/ Толстой. Козаки, оповідане . . . . .
- 104—105. М. Драгоманів. Листи до Ів. Франка I . . . . .
106. В. Самійленко. Україні, поезії . . . . .
107. Др. А. Форель. Пігісна нервового життя . . . . .
108. І. Франко. Маніпулянтка, оповідання . . . . .
109. Р. Єрвіґ. Боротьба за право . . . . .
110. А. Володиславич. Орли, комедія . . . . .
111. І. Франко. Voa constrictor, повість . . . . .
112. М. Драгоманів. Листи до Ів. Франка. II . . . . .
113. І. Франко. Лис Микита, поема, ілюстрована . . . . .
114. Граф де Ке де Сент Емур. Анна Русинка, королева Франції . . . . .
115. Г. Гайне. Фльорентійські ночі . . . . .
116. І. Франко. Нарис історії укр. літератури . . . . .
117. С. Ковалів. Похрестник і ин. оповідання . . . . .
118. І. Франко. Молода Україна, студія . . . . .
119. І. Франко. Учитель, драма . . . . .
120. Л. Журбенко. Філістер, повість . . . . .
121. С. Ковалів. Чародійна скрипка, оповідання . . . . .
122. С. Ковалів. Писанка, оповідання . . . . .
123. С. Ковалів. В остатній лавці, оповідання . . . . .
124. І. Франко. Давне й нове, поезії . . . . .
125. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість . . . . .
127. М. Яцків. Огні горять, повість . . . . .
128. К. Біхер. Початки народ. господарства . . . . .
129. О. Нижанковський. Укр. співаник (вичерп.) . . . . .
130. С. Ковалів. Щаслива бабуня, оповідання . . . . .
131. А. Сінклер. Герой капітала, повість . . . . .
132. І. Франко. Батьківщина, оповідання . . . . .
133. М. Коцюбинський. Дебют, оповідання . . . . .
134. Т. Сулима. Народні оповідання . . . . .
135. Гр. Коваленко. Жарти життя, оповідання . . . . .
136. В. Гнатюк. Народні казки, ілюстровані . . . . .
137. А. Доде. Оповідання . . . . .
138. М. Коцюбинський. Тіни забутих предків, опов. . . . .
139. О. Кобилянська. Через кладку, повість . . . . .
140. М. Яцків. Блискавиці, повість . . . . .
141. М. Чернявський. Богови невідомому, оповід. . . . .
142. В. Віндельбанд. Історія нової філософії . . . . .
143. І. Франко. Пригоди дон Кіхота, поема, ілюстр. . . . .
144. М. Залізняк. Велика французька револ. I . . . . .
145. В. Гнатюк. Народні новелі, ілюстровані . . . . .
146. Л. Мартович. Забобон, повість . . . . .
147. А. Чайковський. Олюнька, повість . . . . .
148. В. Гнатюк. Народні байки, ілюстровані . . . . .
149. Г. Гаєрштам. Мрії Каріни Брандт, повість . . . . .
150. М. Новаковський. На зорі, повість . . . . .

581019

B-2.116

B 2.116